

821
G 15

JO
GAYGER

QUVG'INDAGI
KEHSA
QIROL

JAHON ADABIYOTI TURKUMIDAN

821
G 15

JAHON ADABIYOTI TURKUMIDAN

ARNO GAYGER

QUVG'INDAGI KEKSA QIROL

Qissa va hikoyalar

-0266-

1 kuzur

ZIYO NASHR

Toshkent
2020

QIZILKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MANSUS TAILIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI

UO'K: 821.112.2(436)-3
KBK 84(4Avs)

G 15

Tahrir hay'ati:

**Naim Karimov, Umarali Normatov, Erkin A'zam,
Xurshid Do'stinhammad, Savon Meliyev,
Shuhrat Sirojiddinov, Nurbay Jabborov, Dilmurod Quronov,
Uzoq Jo'raqulov, Ulug'bek Handamov,
Abdurahmon Jo'rayev**

Tarjimonlar:

Mirzaali AKBAROV, Olim OTAXON

Gayger, Arno.

G 15 **Quvg'indagi keksa qiro'l.** [Matn]: qissa va hikoyalar / Arno Gayger; tarjimonlar: M. Akbarov, O. Otaxon. – T.: „Ziyo nashr“ nashriyoti, 2020. – 160 b.

ISBN 978-9943-6339-8-8

Taniqli avstriyalik yozuvchi Arno Gaygerning ushbu – „Quvg'indagi keksa qiro'l“ qissasi markazida muallifning otasi turadi. Asar o'quvchida otaga muhabbat, uni boricha sevish, qadriga yetish kabi tuyg'ularni uyg'otishi bilan ahamiyatlidir.

UO'K: 821.112.2(436)-3
KBK 84(4Avs)

ISBN 978-9943-6339-8-8

© M. Akbarov, O. Otaxon (Tarj.),
© „Ziyo nashr“ nashriyoti, 2020.

NASHRIYOTDAN

Biz o'tgan mingyilliklar davomida jahon sivilizatsiyasiga ulkan hissa qo'shgan, uni o'zgartira olgan xalqimiz. Madaniyat, san'at, axloq, falsafa, fan va adabiyot sohasida buyuk ajdodlarimiz qoldirgan ulkan meros hal-hamon dunyoning barcha rivojlangan mamlakatlari tomonidan e'tirof etilib, o'rganib kelinadi. Imom al-Buxoriy, Imom al-Termiziy, Burtoniddin Marg'iloniy, Ahmad Farg'oniy, Muso al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Forobiy, Bahoddin Naqshband, Abullays Samarqandiy, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Mahmud Koshg'ariy, Ahmad Yassaviy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Boborahim Mashrab singari yuzlab ajdodlarimiz borki, biz ularni hech ikkilanmasdan jahon miqyosidagi mutafakkirlar deyshtga haqlimiz. Ammo bugungi avlod ularning buyuk shaxsiyati, turixi, jahonshumul shon-shuhrati bilanagina cheklanib qolmasligi lozim. Ajdodlarning madaniy, ma'rifiy, ilmiy, ijtimoiy, adabiy faoliyati, hayot tarziga doimo hushyor nigoh va ibrat ko'zi bilan qarashimiz maqsadga muvofiq. Tarixiy manbalarni sinchiklab o'rganadigan bo'lsak, mutafakkir ajdodlarimiz jahon madaniyati, ilmiy va badiiy tafakkuri bilan doimiy tarzda hamqadarn, hamnafas bo'lib kelganlar. Jahonda ro'y berayotgan birovta madaniy-intellektual o'zgarish, biror badiiy tafakkur namunasi bobolarimiz nazaridan chetda qolmagan. Ajdodlarimiz ularni o'qib, uqishlar ekan, o'z milliy madaniyatlarini rivojlantirish, jahon xalqlaridan ortda qolmaslikni maqsad qilganlar. Ko'plab xorijiy tillarni bilganlari, xorij mutafakkirlari yozgan asarlarni tarjima qilganlari bu o'rinda qo'l kelgan. Eng muhimi, xorij madaniyati, badiiy-ilmiy tafakkuri namunalarga nisbatan shaxsiy to'xtamlari, xulosalari va tanqidiy nuqtayi nazarlari bo'lgan.

Bugun biz, mamlakatimiz Prezidenti kitobxonlik madaniyatini takomillashtirishni davlat siyosati darajasiga ko'targan bir paytda, o'timishda yashab o'tgan buyuk ajdodlarimiz an'anasini izchil davom ettirishimiz, jahon madaniyati, san'ati, adabiyoti namunalari bilan izchil va tizimli tarzda tanishib borishimiz zarur.

Xalqimiz ijtimoiy-madaniy hayotidagi mana shunday ulkan ehtiyojni nazarda tutib „Ziyo nashr“ nashriyoti bir xayrli ishga qo'l urishga bel bog'ladi. Ya'ni joriy yildan e'tiboran jahon nashriyotlarining yuz jildligini chop etishga kirishdi.

QUVG'INDAGI KEKSA QIROI

Qissa

Mazkur nashrda siz turk, rus, ingliz, italyan, fransuz, nemis, hind, xitoy, arab, eron, yapon, amerika adabiyoti namunalari bilan tanisha-siz. Yuz jildlikda Ch. Dickens, L.N.Tolstoy, A. Dyuma, N.V.Gogol, O. de Balzak, A.P.Chexov, Gi de Mopassan, J. London, G. Flober, M. Sholoxov, G.G.Markes, A. Kuprin, V. Shukshin kabi siz muhtaram o'quvchiga nisbatan tanish yozuvchilar asarlari bilan birga, S. King, U. Folkner, V. Vulf, Mo Yang, Chan May Txyun, V. Losa Mario, T. Bug'ra, Alp Dunder, Dino Buttsati, R. Akutagava, I. Bunin, K. Chander, Abdul Muis, Y.Zamyatin singari jahon xalqlari tomonidan e'tirof etilgan-u, ammo o'zbek kitobxonlarining aksariyati ilk bor uchrashayotgan yozuvchilar asarlarini o'qishga muvassar bo'lasiz.

Mazkur yuz jildlik jahon nasrining deyarli barcha janrlarini qamrab oladi. Unda siz jahon o'quvchilarini hayratga solib kelayotgan romanlar, qissalar, novella va hikoyalardan bahramandlik hissinu tuyasiz.

Tarjimalar ichida Abdulla Qahhor, Zuhrad, Odil Rahimiy, Qodir Mirmuhamedov, Vahob Ro'zmanov, Ozod Sharafiddinov, Ibrohim G'afurovdek mashhur tarjimonlar o'g'irgan asarlar qatorida umidli yosh tarjimonlar ijodi namunalari ham o'rin olgan. Albatta, tarjima asarlar tarkibida rus tili vositasida amalga oshirilganlari ko'proq. Bunda biz tajribali, mahoratli tarjimonlar o'g'irganlari bo'lgan ishonch va hurmatni bosh mezon qilib oldik. Shu bilan birga, ingliz, fransuz, nemis, turk, arab, fors tillaridan qilingan original tarjimalarning mutaxassislar tomonidan tan olingan namunalari ham qamrab olishga urindik. Eng muhim, bu o'rinda badiiy tarjimalar sifat, milliy tilimiz jozibasini qanchalik aks ettirganiga asosiy e'tiborni qaratdik. Yuz jildlikni tayyorlash jarayonida imkon darajasida xalqimiz ma'naviyati va axloqiy o'zlamlariga muvofiq keladigan asarlarni tanlashga harakat qildik.

Ammo shuni alohida ta'kidlashni istardikki, „Jahon nasri“ namunalari yuz jildligi“ni chop etish nashriyotimiz uchun ilk tajriba. Shunday bo'lgach, mazkur yirik loyhaning kamchiliklari, maromiga yetmagan jihatlari bo'lishi tabiiy. Bu jarayon muttasil davom etib, tajriba va ma-borishiga ishonamiz. Va, umid qilamizki, xayrli niyat bilan boshlayotgan ishimizdagi juz'iy kamchiliklarni aziz kitobxonlarimiz ma'zur tutadilar. Muhtaram adabiyotshunoslarning, adiblarimiz va adabiyot muallimlari-miz keyingi nashrlarni amalga oshirish jarayonida o'zlarining qimmatli maslahatlarini ayamaydilar.

Yaratgan Alloh ishimizni xayrli, ajr-mukofotlarga loyiq, jonajon xalqimiz uchun manfaatli qilsin!

Bobom meni tanimay qolganida olti yoshli bola edim. U pasda, bizning yonimizdagi qo'shni uyda is-tiqomat qilardi. Maktabga borayotib, yo'lni qisqartirish maqsadida ko'pincha bobomning bog'ini tikkalay kesib o'tar edim, shunda bobom ortimdan yog'och o'qalib qolar, norozi ohangda to'ng'illab qo'yardi. Ba'zan esa menga ko'zi tushishi bilan xursand bo'lib ketar, to'g'ri oldimga kelib, meni Helmut deb atay boshlardi. Shunda men nima deysini bilmay, tek turib qolardim. Kunlar-ning birida bobom, nihoyat, bandalikni bajo keltirdi. Ushbu voqealar – xastalik otanda paydo bo'lganimga qadar – esimdan chiqib, unutilib ketdi.

Ruslarda shunday bir maqol bor: Hayotda xatola-rimizdan bo'lak hech bir narsa boshqa qaytib kelmas-ekan. Bu hodisa, ayniqsa, yoshimiz bir joyga yetgan-da kuchayib borarkan. Otamiz ham nafaqaga chiqqan-dan so'ng qandaydir g'alati bo'lib qolgan edi. Buni biz uning yon-atrofida qolgan bo'lgan har qanday qizi-qishdan mosuvo bo'la boshlagan paytida sezib qoldik. O'zini tutishi, yurish-turishi, xulqi, fe'l-atvori, muo-malasi bizlarga o'ziga xos, g'alati tuyuldi. Shu bois hamma o'zini qo'lga olsin, deb bir necha yil davomida g'idi-bidi qilaverib holi-joniga qo'yamadik. Bugunga kelib shularni o'ylab turib, behuda chitraganimiz alam

qilib ketadi; chunki biz kasallikni bahona qilib, shaxs nafsoniyatiga tegib ketgandik. „Iltimos, unaga qilib yurmagin!“ Bu gapni unga yuz martalab aytgandirmiz, u esa bizga sabr-toqat bilan quloq solar, taqdirga tan berib, o'zligini bo'yniga olsa, yengil tortadigandek ko'rinar. Biroq u unutishdan butkul xalos bo'lolmas, esdalik, xotira qaydlaridan umuman foydalanmasdi, hatto dastro'molchasiya kimdir bildirmay tugun tugib qo'yayotgani haqida shikoyat qilishdan ham toymasdi. Binobarin, otam o'z ruhiy tushkunligiga qarshi hech qanday kurash olib bormagan, bu haqda loqal biror marta bo'lsin, garchi u – bugungi kun nuqtayi nazardan olganda – kechi bilan to'qsoninchi yillarning o'rtalarida masala jiddiy ekanini anglab yetgan bo'lsa ham, gapirganini esolmaymiz. Agar u bolalaridan birortasiga, shunaga-shunaga, miyam joyida emasga o'xshaydi, deb qo'yganda ham, biz barchamiz vaziyatga bundan boshqacharoq, ya'ni yaxshiroq yondashgan bo'larimdik. Shunday qilib, o'tgan ko'p yillar mobaynida otam sichqon, biz – sichqonlar, kasallik esa mushuk bo'lib, bir-birimiz bilan sichqon-mushuk o'ynab kelganmiz.

Nihoyatda asabga tegadigan, xavf-xatar, ishonchsizlik, shubha-gumon va noaniqliklarga to'la ilk davr, mana, har galay ortda qoldi, garchand buni eslash men uchun hamisha ham og'ir bo'lsa-da, bir narsani, ya'ni taslim bo'lishda ham farq bo'lishini, bunga kurashishga ortiq xohish-istak qolmasligi yo mag'lub bo'lganini bilishlik sabab ekanini endi-endi tushunib yetyapman. Otam esa o'z-o'zini mag'lub bo'lgan deb hisoblardi. Umrining muayyan bir davriga yetib kelgach ruhiy quvvati ado bo'lib, endi u ichki bir kayfiyatga suyanib qolgandi; kuchli ta'sir qiladigan dori-darmonlar tan-

qis bo'lgan bir paytda kasallikka qarshi kurashda oila a'zolari uchun bu ham o'ziga xos, qulay, amaliy imkoniyat vazifasini o'tardi.

Milan Kundera¹ shunday deb yozadi: *Hayot deb atalmish mana shu muqarrar mag'lubiyat oldida uni tushunishga urinishdan boshqa ilojimiz qolmaydi.*

Demensiya² kasalligini, otam hozir uning o'rtaicha holatida edi, men taxminan quyidagicha tasavvur qilaman: odam o'zini go'yo uyqusi buzilgandek, garang his qiladi, qayerdaligini bilolmaydi, tevarak-atrofidagi narsalar, yillar, odamlar, yer gir-gir aylanaveradi. Kishi o'zining qayerdaligini bilib olishga urinadi, biroq befoйда. Atrofida narsalar, marhumlar, tiriklar, xotinalar gir aylanaveradi, xuddi tushdagidek gallusinsasiyal³ sodir bo'ladi, uzug-yulug gaplar eshittilib turadi, lekin bari behuda – mana shunangangi holat butun kun davomida ham hech bir o'zgarishsiz davom etaveradi.

Uyda qolgan paytlarimda biz farzandlar otamizga navbati bilan qarab turardik, uni, odatda, ertalab to'qizga yaqin uyg'otardim. U o'rinda batamom faromushxotir holda yotaverardi, biroq yotoqxonasiga o'zi tanimagan odamlarning kirib-chiqishiga butunlay ko'nikib qolgandi.

– Qani, tura qolmay sizni endi, – deyman unga samimiy ohangda va kayfiyatiga biroz nekinlik baxsh etish umidida qo'shib qo'yaman:

– Hayotimiz qanday ajoyib-a.

Ishonqiramaygina o'rmidan turarkan:

¹ *Milan Kundera* – zamonaviy chex yozuvchisi, 1929-y.da Brno (Chexoslovakiya)da tug'ilgan. 1975-y.dan buyon Fransiyada yashaydi (shu va boshqa barcha izohlar tarjimoniki – M. A.).

² *Demensiya* – aqli zaiflik.

³ *Gallusinsasiya* – qoraxayol, yo'q narsalarning bor bo'lib ko'rinishi, eshittirishi yoki sezilishi.

– Balki, sen uchun shundaydir, – deydi u.

So‘ng paypoqlarini uzataman, u paypoqlarga qoshlarini ko‘targan ko‘yi bir zum hayron bo‘lib qarab turgach:

– Qani uchinchisi? – deb so‘raydi.

Unga kiyimlarini kiyishida yordamlashaman, u bunga monelik qilmaydi, vaqt esa o‘tib boradi. Shundan keyin uni oshxonaga olib boraman. Nonushtadan so‘ng unga sogolini olishini taklif qilaman, u esa menga ko‘zlarini qisib:

– Yaxshisi, men uyda gola qolay, – deydi. – Seni ko‘rish uchun yaqin orada kelolmasam kerak.

Otanga vannaxonaga olib boradigan yo‘lni ko‘rsataman. U bo‘lsa: „E Xudo, tavba, tavba“ deya vaqtdan yutishga intiladi.

– Sogolingizni olving, – yalnaman unga, – ko‘rganlar nima deydi.

U hardamxayollik bilan aytganlarini qila boshlaydi. „Agarda bundan biron nima kutayotgan bo‘lsang...“, g‘o‘ldiraydi u va ko‘zguga qarab, tikka sochlarini ikkala qo‘li bilan shunangangi qattiq ishqalaydiki, natijada sochlar bir tekis bo‘lib qoladi. Yana tag‘in oynaga qaraydi. „Deyarli yap-yangi“, o‘zicha jilmayib, kingadir samimiy minnatdorchilik bildiradi.

Yaqin oradan boshlab, u kingadir tez-tez minnatdorchilik bildiradigan bo‘lib qoldi. Bundan bir necha kun avval, sababini hech angalayolmadim, u menga shunday dedi: „Men senga oldindan minnatdorchilik bildiraman“.

Bunangangi „yangi“ gaplarga men ham o‘z navbatida xushmuomalalik bilan: „Arzimaydi“, „Marhamat“ yoki „Bajon-u dil“ deya javob qaytaradigan bo‘ldim. Chunki odamni dovdiratadigan yoki sarosimaga soladigan

so‘rab-surishtirishlardan ko‘ra tasdiqlovchi javoblar ma‘qulroq edi, zero bunday savollar, bordi-yu ularni fahmlab qolgudek bo‘lsa, shaxsiy kanchiliklariga borib taqalar, unday javoblar esa hamma ishlar joyida ekanligini bildirib, otam ko‘nglini birozgina tinchlantirardi.

Avvaliga bunday „moslashuv“lar holdan toydiradigan darajada og‘ir va azobli kechdi. Negaki har qanday farzand o‘z ota-onasini kuchli inson deb hisoblaydi, ularning hayot nohaqliklariga-da sabot bilan bardosh berishlariga ishonadi, sekin-asta paydo bo‘layotgan kamchilik, ojizliklaridan esa hammaidan ham ko‘ra ko‘proq aziyat chekadi. Biroq shunga qaramasdan, yangi rolimga tez orada ko‘nikib, ancha o‘rganib qoldim. Demensiyaga duchor bo‘lgan bemor hayoti uchun yangicha tarib va mezonlar zarurligiga ishonch hosil qildim. Agar otam minnatdorchilik bildirmogchi bo‘lsa, marhamat, hech qanday vaj-korson-siz minnatdorchilik bildiraversin, agarda u hamma meni tushlab ketdi, deb shikoyat qilmogchi bo‘lsa ham mayli, uning fikri dalillarga dosh bera oladimi-yo‘qmi, bundan qat‘i nazar, shikoyat qilaversin. Zotan, uning uchun demensiyadan bo‘lak boshqa olam mavjud emas, buni tushunishimiz kerak. Shuning uchun ham oilaning bir a‘zosi sifatida bemorning chalkash, chigal holatini inobatga olib, butun boshli bir gayg‘u, g‘am-g‘ussani biroz bo‘lsa-da yengillatishga urinib ko‘rishgina qo‘limdan keldi, xolos. Otam mening olamimga kirib kela olmayapimi, demak, men uning oldiga borishim kerak. U yoqlarda, uning ahvoli-ruhiyasi sarhadlari osha magsadga yo‘naltirilganlik va moddiylikka asoslangan bizning jamiyatimizdan narigi tomonlarda u mo‘tabar zot, garchi umumiy o‘lchov-mezonlarga ko‘ra u qadar esli-hushli bo‘lmasa ham, har holda ajoyib odam axir.

Bog' ichidan mushuk yurib o'tdi. Otam:

– Ilgari mening ham mushuklarim bo'lardi. Yolg'iz o'ziminiki emas, albatta, shunchaki sherik sifatida.

Bir kuni undan ahvollar qalay, deb so'rasam, u shunday javob qildi:

– Mo'jizalar bo'lmaydi, lekin alomat bor narsa.

Undan keyingi gapiga aql bovar qilmaydi, xuddi tushdagi kabi uch-quyruq'i yo'q:

– Hayot muammolarsiz ham oson bo'lib qolmaydi.

Bunga nimayam deyish mumkin, Avgust Gaygerning shunchaki qochirim, kinyasi va donishmandligi, xolos. Faqat bir narsaga achinasan, u ham bo'lsa uning odamni hayratga soladigan mana shunday hikmatli gaplari tobora kamayib boryapti. Ularning bora-bora yo'qolib borayotgani menga alam qiladi. Go'yo ko'p qon yo'qotayotgan otamni vaqt lupasi orqali kuza-tib turgandekman. Undan hayot, tiriklik tomib turibdi. Shaxsdan shaxsiyat tomchi-tomchi bo'lib sirqimoqda. Bu mening otam, meni boqib katta qilgan inson, degan tuyg'u hali zavol topgani yo'q. Biroq otamni ilgariqi qiyofasida ko'rolmayotgandim, bu, ayniqsa, oqshomlari yaqqol sezilib qolardi. Tongning nimalar olib kelishini kechaning o'zidayoq ilk sezging bilan his eta olasan. Chunki qorong'ilik tushishi bilan qo'rquv bosib keladi. Shunda otam quvg'indagi keksa g'uro'l yanglig' nima qilishini bilmay, u yoqdan bu yoqqa sarosar kezinib, yurib chiqadi. Ko'zi tushgan hamma narsa unga qo'rqinchili, mo'rt, begaror, liqillagan bo'lib tuyuladi, xuddi bir lahzadayoq yorilib, bo'linib, parchalanib, erib, yo'q bo'lib ketadigandek. Go'yoki uyingdagi hech bir narsa o'z joyida emasdek.

Oshxonada o'tirgan ko'yim noutbukda yoza boshlayman. Qo'shni xonadan televizor ovozi eshitiladi. Otam dahlizdan oyoq uchida yurib o'tib, unga gulq soladi va o'zicha ming'irlaydi:

– Hech nimani tushunib bo'lmaydi-ya.

So'ng asta oshxonaga kirib keladi va o'zini go'yo yozuvimni kuzatayotganga soladi. Biroq ko'z qirmini tushlab, sezib turibman, ko'nglini ko'tarishim kerak.

– Birozgina televizor ko'rmasizmi? – so'rayman undan.

– Undan nima foyda?

– Shunchaki ermak-da.

– Yaxshisi, uyga ketmoqchiman.

– Siz hozir uydasiz.

– Biz o'zi gayerdamiz?

Men unga ko'chaning nomini va uy raqamini aytaman.

– Shundayku-ya, lekin bu yerda hech qachon bo'lmagandekman.

– Mana shu uyni elliginchi yillar oxirida qurgansiz, o'shandan beri shu yerda yashab kelyapsiz.

Uning afti burishdi. Bu ma'lumotlar uni qoniqtirmadi, shekilli. Enasini qashib:

– Men senga ishonaman, lekin bir shartim bor. Uyimga bormoqchiman.

Uning yuziga tikilib qarayman. Xijolat bo'layotgani shundog'ina sezilib turibdi, buni yashirishga urmayotgan esa-da, peshonasidagi terlar oshkor qilayotgandi. Salkam vahimaga tushib qolayozgan bu odamga qarab turib a'zoyi-badanim muzlab ketdi.

O'z uyimda emasman, deb izitirob chekish – ushbu kasallikning namoyon bo'lishidir. Buni men shun-

day tushunamanki, demensiya bilan ogʻrigan bemor oʻzining ichki buzilishi, ruhiy parokandaligi sababli xotirjamlik tuygʻusidan mahrum boʻlib, shu xavfsizlik, xotirjamlik bor joyni qoʻmsayveradi. Ana shu asabiy hayajon eng yaqin, qadrdon makon-maskanlarda ham bosilavermagach, hatto oʻz uyingdagi toʻshak ham ortiq kerak boʻlmay qoladi. Xullas, Marsel Prust¹ taʼkidlab oʻlganidek, yoʻqolgan jannat haqiqiy jannat hisoblanarkan. Mazkur holatda yashash joyingni oʻzgartirishdan ham hech qanday naf yoʻq. Ehtimol, ashula aytish bilan birozgina chalgʻish mumkindir. Demensiyaga duchor boʻlgan kishilar kuylashni yoqitirishadi, chunki qoʻshiq koʻngilni xushlaydi. Kuy-qoʻshiq, bu — his-hayajon, joʻshqinlik, taʼbir joiz boʻlsa, moddiy olamdan tashqaridagi vatandir.

Kezi kelganda shuni ham aytilish kerakki, bunday bemorlar xuddi yosh bolaga oʻxshab ketadi — banniso-
li istioralardan voz kechilgan matn; bu esa achinarli, chunki katta yoshdagi odam hech qachon qaytadan bolaga aylanib qolmaydi, binobarin, oldga qarab rivojlanish bola tabiatigagina xosdir. Bolalar qobiliyatga erishib borsalar, demensiya bilan ogʻrigan bemorlar layoqatini yoʻqota boradilar. Bunday bemorlar bilan boʻlgan suhbatda yoʻqotish sari yuz tutsang, bolalar bilan mulqotda tarqaviyot sari nigoh tashlaysan. Asl haqiqat shuki, qariylik hech nimani qaytarib bermaydi, u banniso-
li yaxmalak uchishga moʻljallangan qiya tepalik, shunisi ham borki, keksalik davri choʻzilgan sayin tashvishlar ham orib boraveradi. Men CD-pleyni qoʻyaman. Singlim Helga xalq qoʻshiqdaridan iborat toʻplamni olib kelib qoʻygan.

¹ *Marsel Prust* — mashhur fransuz yozuvchisi (1871–1922).

Bir zamonlar besh yorvoyi oqush — Sariq aravada uchib borarkan...

Baʼzan hiyla-nayrangimiz ham ish berib qoladi. Yarim soatcha shodon mingʻir-mingʻir xirgoyi qilamiz. Musiqa „yuqdi“ shekilli, qariyaning avzoyi birdan oʻzgaradi, buni koʻrib kulgim qistaydi. Fursatdan foydalanib unga oʻzimcha „diriyorlik“ qilgan boʻlib, asta yotoqxonasiga boshlayman. Mana endi kayfiyati ancha yaxshi, garchi zamon, makon va voguea-hodisalar toʻgʻrisidagi tasavvuri hamon oʻzgarmagan esa-da, bu narsalar hozircha uni bezovta qilmaydi.

Gʻolib boʻlmoq emas, chidamoq kerak ekan, oʻylayman oʻzimcha. Qarasan, pijamani yechmay tek turibdi. Nima qilish kerakligini aytganimdan keyin koʻrpa orasiga asta sirgʻalib kirarkan, dedi:

— Eng muhim, bu yerda uxlash uchun joy bor ekan. U atrofga alanglab, qoʻlini koʻtardi va faqat oʻzi uchungina mavjud boʻlgan kim bilandir salomlashgach qoʻshib qoʻydi:

— Bu yer ham yomon emas ekan, chidasa boʻladi. Ishonsangiz, oʻsha kundan boshlab oʻzim ham xuddi padari buzrukvorimga oʻxshab holdan toyib, qattiq charchab qoladigan boʻldim.

— Ahvollar galay, dada?

— Nima desamkin, yomon emas. Shunchaki birtnavi, bu haqda nima ham deya olardim.

— Xoʻsh, vaqt oʻtishi haqida nima deysiz?

— Vaqt oʻtishi deysammi? Uning tez yoki sekin oʻtishining, aslida, menga hech qanday farqi yoʻq. Men bu masalalarda daʼvogʻarlik yoki talabchanlik qilolmayman.

Garchi oradan bir necha yillar oʻtib ketgan boʻlsa-da, ushbu xastalikning paydo boʻlish sabablari xayolimga

hanuz ko'lanika tashlab, meni ta'qib etib keladi. Dera-zadan qishki suknat cho'mgan bog'ga nazar tashlab, bo'lib o'tgan voqealarni eslarkanman, yo'l qo'yilgan xatolarning og'ir yuki yelkandan bosib keladi.

Otamizning xastaligi shunday bir chalkash-chigallik bilan boshlandiki, bo'layotgan o'zgarishlarga o'zimiz ham daf'atan to'g'ri baho berolmay qoldik. Ular dehqoncha rivojlatdagi qazo misol yurganda „suyagi qir-sillasa-da“, lekin o'zi ko'rimay asta pusib kirib keldi. Biz shovqinni eshitgandik, ammo eski, ko'hna uydagi shamolning ovozi bo'lsa ketak deb o'ylaganimiz.

Kasallikning dastlabki belgilar to'qsoninchi yillar o'rtasida namoyon bo'lgan, biroq biz buning sabablarini o'z vaqtida to'g'ri izohlay olmaganimiz. Ayvoni uyimizni ta'mirlash chog'ida otam avvalgi (suv) tindirgich xonalarning beton qopqoqlarini joyiga qo'yish uchun uringanim, biroq bir o'zi yolg'iz ko'tara olmay, ularni urib sindirganini hali-hanuz afsus-nadomat bilan eslayman. O'shanda, bu birinchi marta emasdi, men jo'rtlarga qilyapti deb o'ylab, baqirib berganman. Shundan keyingi ishlarga ortiq yuragim betamay, qarashish o'rniga muntazam ravishda uydin chiqib ketaverganman. Yana bir voqea – Shveysariya radiosi muharriri tashrif buyurgan kun esimda qolgan. 1997-yilning kuzi, birinchi romanin bosilib chiqqan kezar edi. Men kitobdan bir bobni o'qib berishim, muharrir esa matni magnit tasmasiga yozib olishi lozim edi, shu bois peshindan keyin uyda shovqin bo'lmasin, deb otamdan iltimos qildim. Yozuvga endi kirishgan ham edikki, ustaxonada birdaniga taraga-turug boshlanib qolisa bo'ladimi... Uzlaksiz, be-to'xtov taqillash to' mikrofon o'chirilgunga qadar davom etisa deng. Shunda o'z otamning bunday nazar-pisandsiz

xatti-harakatiga g'azabim qo'zib, gapning ochig'i, undan nafratlangan ham edim. Shu voqeadan keyin bir necha kun mobaynida gaplashish u yoqda tursin, ko'ziga ham ko'rimay yurdim. Parol esa oddiy edi: sabotaj.

Akam Peter qachon uylangan edi-ya? Ha, 1993-yil. To'y kuni otam me'yordan ortiq ovqat yeb qo'yg'an, o'n yo o'n besh bo'lak tortni paqqos tushirib, qorni qatitq og'rib qolgandi. Kech ogshom uyga arang sudralib kelib, shu yotgancha ikki kun kuchli og'riqdan to'lg'anib chiqqan. Hatto o'lib qolaman, deb vahima qilgan, bizlar esa o'shanda ko'p yegan ketga zo'r, ajab bo'lsin, deya kulib qo'ya qolgandik. Shu tariqa kundalik qobiliyatidan asta-sekin mahrum bo'lib borayotganini, afsuski, hech kim sezmay qolgan. Xastalik o'sha payda otam uzra o'z to'rtini sekinlik bilan, bildirmay yoya boshlagan, u esa to'rtga chuvalashib, ilimib bo'lgan, biz buni payqamay qolganimiz.

Biz bolalar o'sha belgi-alomatlarini noto'g'ri, teskari tushunib yurgan paytlarimizda, otamiz bechora o'zida sodir bo'layotgan g'alati o'zgarishlarni sezib, o'zini al-laganday adovat, g'araz, xusumatga o'xshash yoqimsiz, jirkanch bir nima o'rab-chirmab olayotganini his qilib, bundan iztirob chekkan, qattiq qo'rquvga tushgan, biroq himoyalanshga o'zizlik qilgan. Bu haqda u bizga bir og'iz aytmagan, bu esa uning danduzligiga, his-tuyg'ularini ochiq izhor qilishga ham xalal bergan bo'lsa kerak, ehtimol. Ummun, bu narsa uning tabiatiga yot bo'lgan, u hech qachon bunday qilmagan, endi esa ish o'tgan, biron chora ko'rish uchun ancha kech edi. Eng yomoni, baxtga qarshi, ana shunday noqobillik otadan bolalarga ham o'tgan, shu sababli ular tomonidan hech qanday arzigulik zarba ham berilmadi. Hech kim yurak yutib bunga jur'at qilolmadi. Biz voqea-hodisalarni o'z holiga

tashlab qo'ydik. Ha, otamiz g'alati holatlarni boshdan kechirayotgandi. Biroq unda bunday holatlar ilgariidan ham har doim bo'lib kelganimidi? – Yo'q, uning o'zini tutishi, yurish-turishi joyida edi.

Aslida esa barcha g'alati voqealar eng avvalo, muayyan xarakterga xos xususiyatlarning yangi vaziyat bilan yuzma-yuz kelishi natijasi bo'lib tuyuldi. Otam keksaygan, biroq eng yomoni, uni o'ttiz yil birga yashagan ayoli tashlab ketgan, unda biron-bir ishga rag'bat yetishmasligi, ehtimol, shundan edi.

Ajralish unga ancha og'ir bo'lgan, o'zi bunga qat'iy qarshi turgan, chunki birinchidan, onam bilan doim birga yashashni xohlagan, boshqa tarafdin esa ikki o'rta mustahkam rishtalar ham mavjud bo'lgan. Faqat u ma'lum bir urf-odat, an'analarning vaqt o'tishi bilan eskirib, taomidan chiqishini yetarlicha anglab yetmagan. Bugungi kunga xos pishiq-puxta hayotiy rejalari, niyat-maqсадlardan keskin farqli o'laroq, bundan bir necha o'n yillar oldingi ahd-u paymonga mahkam yopishib olib, ichgan qasanini buzishni istamagan. Shunga ko'ra ham u o'zidan o'n besh yosh kichik ayoliga qaraganda butunlay boshqa bir avlodga mansub bo'lgan. Ayol kishi uchun esa obro' yoki va'da muhim bo'lmagan, balki qayerda baxtli hayot kechirish mumkin bo'lsa, shunga qarab tavakkal qilingan. Onam uyni tark etgach, otamning bu ko'ngilsizlikka botinan sabot bilan chidab, bardosh berishdan boshqa chorasi qolmagan.

Onam uydin ketib qolgandan so'ng, otam qandaydir, xayol suradigan bo'lib, kundalik ishlarga ham qo'li bormay qoldi. Go'yo so'nggi imkoniyatdan ham mahrum bo'lgandek edi. Farzandlari doim ish bilan band ekanligini, shuning uchun ularning qo'shimcha yumush-

larga vaqtlari yo'qligini bilishiga qaramasdan, hattoiki bog'dagi ishlarni ham tashlab qo'ydi. Shunday qilib, otamning haqiqatan ham barcha narsadan ko'ngli soviib, xalos bo'lib oldi, unda ilgari g'ayrat-shijoat, ishtiyoq-intilish, qunt-hatsaladan asar qolmadi. Hayoti davomida yetarli darajada mehnat qilib qo'yganini, endi ishlash navbati bolalarniki ekanini ochiq-oydin ma'lum qildi.

Ushbu bahonalar boshqa narsalar bilan bog'liq bo'lsa-da, bizlarni biroz ranjitdi, chunki bu kamchiliklarni bekorchilikdan kelib chiqqan deb o'yladik. Aslida esa buning butunlay teskarisi, bekorchilikning bosh sababchisi – kamchiliklar edi. Zero, mayda-chuyda ishlar, vazifalar boshidan oshib-toshib yotardi, qarasaki, nazoratni yo'qotib boryapti, shunda har qanaqangi mas'uliyatdan voz kechib qo'ya qolgan.

Kunda qiladigan ishi – pomidorlarni sug'orish o'rni endi u vaqtini uzukun pasyans' hamda televizor ko'rish bilan o'tkazardi. O'shanda oyoqqa turib olish uchun yelib-yugurib yurgan paytlarim, bu yoqda esa otamning zeriktridigan, jonga tegadigan bir xil qiliqlari, menga ular borib turgan beparvolik, loqaydlikdan boshqa narsa emasdek tuyulardi. Pasyans va televizor, axir shu yam ish bo'ldimi? – o'ylardim men va o'z e'tirozlarimni yashirib ham o'tirolmasdim. Otamni avradim, achitib gapirdim, kerak bo'lsa g'idi-bidi qildim, avvalgi kuch-g'ayratini yo'qotib qo'yganini, lanjligini yuziga soldim, biroq uni dovditirash va ma'yus-mahzunlik holatidan xalos qilish yo'lida qilgan barcha harakatlarni chippakka chiqdi. U jala o'rtaasida qolgan yolg'iz otdek, turgan joyida tek turaverdi, miq etmadi.

Bregens ko'1 sahnidagi ovoz yozish studiyasida bir muddat texnik bo'lib ishladim, o'shandayam yozib-chizib yurdim. Shu bois uyda ham bir necha oy bo'lishimga to'g'ri kelmagandami, bilmadim, ota-onam xonadonidan ancha uzoqlashib ketgan bo'larmidim. Shu zaylda oradan bir necha kun o'tgach, oilamiz boshiga cheksiz g'am-g'ussa tushdi. Aka-singillar birin-ketin joy topib, ko'chib ketishdi-yu, dadamiz nafas olayotgan havo siyraklashib qolgandek bo'ldi.

2000-yildagi bizning ahvoli-ruhiyamiz, taxminan, ana shunday edi.

Xastalik nafaqat otamning miyasini kemirib borar, balki bolalik xotiramda saqlanib qolgan qiyofasiga ham putur yetkazayotgandi. Butun bolalik davrim mobaynida uning o'g'li bo'lishdan faxrlanib kelgan bo'lsam, endi esa uni ko'proq aqlizaif odam deb hisoblardim.

Jak Derrida¹ aytdi: gap to'g'riga o'xshaydi: Yozganda hamisha kechirim so'rashga to'g'ri keladi.

Hedvig xolamning ayvishicha, bir kuni Emil – otamning olti aka-ukasidan eng kattasi – bilan uni ko'rganini borishibdi. Emilning qo'lida soch oladigan mashinka bilan lungi bo'lgan ekan, lekin dadam soch oldinganmi-yo'qmi, buni xolamning esida yo'q. Vaqt peshin-ustida tomat qaylasi yuqi qolgan ikobchani ko'rib, Hedvig xolam hayron bo'libdi. Bir mahal pivola otamning qo'lidan tushib ketib sinibdi, uning hayron bo'lib turganini ko'rgan xolam, siniqlarni yig'ishtirib olay deb supurgi qayerdaligini so'rabdi. U esa hech nima deya olmay termilib qarab turaveribdi, shu asnoda to'satdan

¹ *Jak Derrida* – fransuz faylasufi va adabiyot nazariyotchisi (1930–2004).
² *Kushetka* – yumshoq uzun kursi.

ko'zlarida yosh paydo bo'libdi. Shunda xolam hamma narsani anglab yetgan ekan.

Bu haqda ular ortiq gaplashishmagan. Otam o'zi bilan o'zi unsiz olishavergan. U hech qanday tushuntirishga ham, qochishga ham urinmagan – to Lurd¹ ziyoratiga qadar. 1998-yilda opa-singillaridan eng kattasi Mariya, uni hamma Milya deb chaqirardi, ukasi Erix va uning xotini Valtraud bilan (otam ayoli va bolalarini olib, hech qachon hech qayoqqa bormagan, chunki urushda go'yo butun dunyoni ko'rib bo'lgan emish) bu gal hayratlanarli tarzda nisbatan uzoq safarga otlangan. Yo'lda ular kechasi va ertalab ham ibodat qilib borishgan. Milya, af-tidan, ko'p yurishga qiyналgan chog'i, o'shanda dadam-ga hazillashib:

– Men uchun ham yuraver, men esa sen uchun ham fikrlayveraman, – degan ekan.

* * *

Eng yomon, bizning vaziyatni tushunmaganimiz bo'ldi. Shuning uchun otamizni nainki xotira zaifligi va bahona bilan bog'liq muammolar, balki boshqa narsalar ko'proq qiynayotgani ma'lum bo'lgach, ahvoli-miz biroz yaxshi tomonga o'zgargandek ko'rindi. Kundalik hayot yechib bo'lmamas muammolarni ko'ndalang qo'yarkan, parishonxotirlik pand berishi turgan gap edi. Otam barvaqt turib, chala-yarin, telba-teskari yoki ustma-ust kiyinib olar, tush payti sovitilgan pitsani idishpidishi bilan kanalizatsiya quvuriga tashlab yuborar, paypoqlarini esa... sovitkichda saqlardi. Dahshatlarning butun ko'lamini asta-sekin anglashilayotgan bo'lsa-da,

¹ *Lurd* – Fransiyaning janubiy-g'arbida, Gav-de-Po daryosi sohilida joylashgan xushnamzara shahar.

lekin biz uchun bir narsa, ya'ni dadamiz dardga so'z bermayotgani, balki demensiyadan azob chekayotgani ravshan edi. Ko'p yillar davomida mana shu fikr xayolimga ham kelmagan, endi o'ylasam, otam to'g'risidagi tasavvurim ushbu belgi-ishora yo'lliga g'ov bo'lgan ekan. Bu qanchalik g'alati tuyulmasin, bunga sirayam ishonmagan bo'lardim.

Haqiqiy ahvolni anglab yetish barcha uchun yengillik baxsh etdi. Endi ortda qolgan yillardagi chalkashliklar uchun biz angalay oladigan izoh bor edi, faqat alam qiladigani – vaqt, mana shu g'alati hodisaga qarshi kurashda behuda ketgan vaqtga ichimiz achirdi, chunki bu vaqtdan bizlar ming barobar ma'niliroq foydalana olishimiz mumkin va lozim edi. Agar biz es-hushiroq, odatdagidan e'tiborliroq va qiziquvchanroq bo'lganimizda edi, nafaqat otamiz, balki o'zimiz ham bunagangi ko'p qiyinchiliklarga duchor bo'lmagan, eng muhimi, hushyorroq bo'lib, xastalik haqida ko'proq qayg'urib, so'rab-surishtirgan bo'lardik.

Kasallikning boshlanishi o'zi bilan butkul muvaffaqiyatsizliklar, ulkan yo'qotishlarga to'la qo'rqinchli bir davrni boshlab keldi. Bu dadamizning hasbi-holi hamda butun umri davomida muhim sanalgan narsalarning g'oyib bo'lishiga ham taalluqlidir. Masalan, elliginch yillarda chiqqan uch tezlikda harakatlanadigan ulov. Dadam mana shu ulovda necha yillar qor-yomg'ir demay jamoa idorasiga ishga qatnagan – u yerda yigirma olti yoshidan boshlab kotib lavozimida mehnat faoliyatini boshlagan. Yana bevosita urushdan keyin tushgan surati – unda vazni qirq kilogrammcha chiqadigan yigitcha aks etgan. Padari buzrukvorimiz uni onasining fotosurati bilan birga hamyonida salkam

oltmish yil asrab kelgan. Mehr qo'ygan narsalari mana endi yo'qlikka mahkum edi.

Adrian ismli tanish qizga ushbu surat haqida gapirib bergan edim. Dadam o'shanda o'n to'qqizga to'lgan, ruslarning gospitalidan endigina ozod bo'lgan payti. U yerda ichburug' bo'lib qolib, parvarish tufayli emas, balki tasodif tufayli o'lim yoqasidan qaytib, arang tuzalib chiqqan, sochlari kalta qirqligan, tim qora ko'zlaridagi ifodani so'z bilan tasvirlash qiyin.

Volfurtaga otlanganimda, Adrian o'sha suratdan nusxa olib qo'ysang-chi, deb qoldi. 2004-yil edi. Berlindan qaytishim bilan, tushdan so'ng uyga keldim. Otam bu paytda odatdagidek bog'da Ursula va Peter huzurida nabiralarning o'yimini tomosha qilib o'tirardi. Fursatdan foydalanib, kurka va shimlarning cho'ntaklarini kavlab, g'aladonlar va javonlarni ham xuddi botaligimdagidek timirskilab chiqdim, biroq hech narsa topolmadim. Hayron bo'lib, Helgaga qo'ng'iroq qilsam, hamyon ancha yillardan buyon ko'rilmay qolgan, ehtimol, yo'qolgan bo'lsa kerak, dedi. Shunda hafsalam pir bo'lib, achchig'im chiqdi, o'z vaqtida e'tibor bermaganimizga nainki o'zimizdan, balki barchamizdan ham xafa bo'lib ketdim.

Kechqurun otam bilan o'tirgan edik, surat haqida so'z ochdım. U bo'lsa kutilmaganda allaqayodagi bo'lmag'ur gaplarni gapirib, Misrda va Gretsiyada bo'lgani, u yoqlarda shimlarini o'g'irlatib qo'ygani haqida hikoya qila ketdi.

– Nima-nima? Qayerda? Qanaqasiga? – so'roqqa tutdim uni qizishib, biroq qiya tepaliklar osha nafaqat fotosurat, balki unga qo'shib o'zining butun o'limishini

ham „tushirib qoldirani“ menga shundogʻam ayon edi.

– Dada, nima, Misrda boʻldim demoghimisiz?

– Albatta, faqat oʻz ixtiyorim bilan emas, balki bolalarni qishloqqa joʻnatish bahonasida, bildingmi.

– U yoqlar qalay ekan, yoddingmi? – soʻrayman boʻshashib.

– Zerikarli ekan, – deydi u yelka qisib. – U yerda men hech narsani koʻrmadim, hech nimani sezmadim. Men u yuqda hech narsa bilmaydigan, bekorch va omi odam edim, xolos.

– Bolaligingiz qanday oʻtgan, dada?

– Hm. Yaxshi, beozor oʻtgan. Bizda hamma narsa joʻn, oddiy boʻlgan, tur, son va taʼsir jihatdan ham.

– Bu haqda tez-tez eslab turasizmi?

– Koʻp narsalarni eslay olaman, lekin hammasini ham bilaman deylmayman. Balki, barchasidan voz kechgan boʻlsam kerak.

– Otangiz haqida nimalar deya olasiz?

– Hozirda hech narsa.

– Otangiz boʻlgan-ku axir, shundaymi?

– Ha, albatta.

– U hayotingizda siz uchun oʻta muhim shaxs boʻlganmi?

– Boʻlmagan desam ham boʻladi. Chunki unda muhim fikrlar juda oz boʻlgan. U juda kam narsaga bosh qotirgan.

– Onangiz-chi?

– Onam! Undan men, avvalo, kamtarlikni oʻrganganman. Onam kamtar, kamsuqum, iltifoti va samimiy ayol boʻlgan. Uni barcha yaxshi koʻrardi.

Avgust ismi bolalar hozir onda-sonda uchraydi. Otamni esa saxon besh yil mobaynida, demak, bir umr

ota-onasi, aka-singillari, turmush oʻrtogʻi, hamkasblari shu nom bilan, yaʼni Avgust deb chaqirishgan, faqat maktabdoshlari unga qisqacha Gustl¹ deb murojaat qilishgan.

U 1926-yil 4-iyulda Forarlbergdagi² Rayn vodiysida joylashgan Volfurt qishlogʻida, mayda dehqon (vorislik huquqi mavjudligi tufayli u yerda katta yer egalari boʻlmagan) oilasida oʻn farzandning uchinchi boʻlib dunyoga keldi. Otamning ota-onasi uchta sigir, mevaazor bogʻ, asalari, ekinzor, oʻtloq, ozroq oʻrmondan iborat mol-mulka hamda uch yuz litr araq ishlab chiqarish huquqiga ega boʻlgan. Biroq koʻpborali oila uchun bu bilan tirikchilik oʻtkazish qiyin edi. Adolf Gayger, Daett³, yangi tashkil etilgan elektr energiya sanoatida xodim boʻlib ishlar, velosipedda quyi Rayn vodiysi qishloqlari boʻylab gʻizillab yurib, xonadonlardagi elektr hisoblagichlarning qancha yozganini qayd etish bilan mashgʻul boʻlar, shu tariqa katta oilaga koʻmaklashib turardi.

Mabodo velosiped kamerasiga mix-pix kirib, teshilib qolgudek boʻlsa, ulovni uy oldida qoldirar, bolalardan birontasi, koʻpincha Avgust teshilgan joyni tezda yamab qoʻyardi. Mening oʻzim ham deyarli shunday qilardim, velosipedim kamerasi teshilib qolsa, uyimiz oldiga olib borardim, otam uni yamab, sozlab qoʻyar edi. Otam ota-onasiga qanday boʻysungan boʻlsa, buni qarangi, u endi bolalariga ham xuddi shunday quloq solishga majbur boʻlayotgandi. Bolalari esa butunlay boshqa bir olam uchun tugʻilgandek, goʻyo ishing koʻzini biladigandek edilar.

¹ Gustl – Avgustning erkatalib aytilishi.

² Forarlberg – Avstriyadagi tarixiy viloyat, oʻlka.

³ Daett – (avstr.) soʻzlashuv tilida „buva“, „bobo“ degani.

Bobomni hisob-kitobga usta, lekin qobiliyati o'rtamiyona va u qadar kuchli, sog'lom ham bo'lmagan deyishadi. Oilaning qolgan barcha a'zolari unga qaraganda chaqomroq va kuchliroq bo'lishgan chamasi, bobom bechora bolalari va kampiri oldida azbaroyi uyaliq qolmaslik uchun ishlashdan ko'ra ko'proq buyruq berishni yaxshi ko'rgan ekan. Shuning uchun ham u biron-bir ishni qanday bajarishni tushuntirib o'tirmagan, buning o'rtinga fagat buyruq beravergan, o'sha ishni qanday qilsa yaxshi bo'ladi, bu haqda bironing fikriga quloq ham solmagan.

Shunday qilib, bobomning butun xatti-harakati, fe'l-atvori hukmifarmo bo'lib, aqlidan ko'ra ko'proq kuch ishlatishni ma'qul ko'rgan. Shunga ko'ra bolalarning qochishga, chap berishga, qutulib qolishga bo'lgan xatti-harakatlarining ham chek-chegarasi bo'lgan. Biroq Miliya bilan Paulning ayitishlaricha, ba'zan bobodan o'tib qolgudek bo'lsa, unga tap tortmay gap qaytargan paytlari ham bo'lgan. Yoshi katta bolalar iloji boricha undan uzoqroq yurish payida bo'lishgan. Misol uchun yakshanba kuni bo'ladiqan ibodatga undan uch daqiqada oldin yoki uch daqiqada keyin borishar, lekin zinhor u bilan birga borishmas ekan. Shuning uchunmi, bobom yosh bolalarga yaxshiroq munosabatda bo'lishga harakat qilardilar, ular bilan birga „tulki-tovuq“ o'ynar, ularni sayrga olib chiqardi. Biroq shunday bo'lsa-da ular bobomning shapaloqlarini ham bot-bot eslab turishadi. Bir kuni, 1937-yil bo'lsa kerak, Shvartsax soyidan o'tayotib, bobom poyabzalini yechishga eringanidan o'n to'rt yoshli Emilning yelkasiga minib olgan ekan.

Bobomni ko'p kitob o'qigan deyishadi. Biroq uning bu xususiyati negadir bolalariga „yuqmagan“. Aksincha, buvinning fazilatlarini „yuqumliroq“ bo'lgan ekan.

Otaning ayitishicha, Mam' bobomga qaraganda aqliroq, mehribon, muloyim, samimiy, ozg'indan kelgan, biroq bisepts, ya'ni yelka bilan tirsakni harakatlantiradigan mushagi yaqqol ko'rinish turgan kuchli, chayir ayol bo'lgan. Otasining Volfurtda temirchilik ustaxonasi bo'lib, u kashado'z bo'lmaganidan avval, aka-ukalari bo'lmaganligi sababli temirchi otasiga yordamchilik qilgan. Ustaxona hov tepada, ko'hna qasr oridagi o'rmon yomasida joylashgan, unda ulkan charxpalak ham bo'lgan. Birinchi jahon urushidan oldin va urush paytida ham yuk mashinasi Dornbirndan material olib kelib tashlar, temirchining besh nafar qizi maktabdan kelgach, uzun temirlarni tik ko'cha bo'ylab ustaxonaga tashlashardi.

Buvim kangap, ko'zga tashlanishni yoqirtmaydigan ayol bo'lgan. Uni bolalari chuqur hurmat-ehtirom bilan tilga olishadi, shu bois bo'lsa kerak, onalari haqida kam gapirishardi. Tereziya Gaygermi hamqishloqlari o'ta mehnatkash ayol sifatida eslashadi. Ustaxonada sandon yonida turib laxcha cho'g' bo'lgan temirni bolg'alab, unga ishlov berardi, bundan tashqari ekin-tikin ishlari-ga qarashar, undan ortib yosh bolalariga qarat, ularning jigga ho'l bo'lib ketgan yo'rgaklarini yuvar, bu ishlarni bitirguncha o'zi ham qora terga tushib ketardi. Ba'zida nihoyatda charchab ketganidan kanapega² bir zum cho'zilgudek bo'lsa, meni besh daqiqadan so'ng uy'otib qo'yinlar, derkan. Bolalar esa uy'otishga ko'zlarini qiyamay, onam dam olvolsin, deyisharkan.

Meva terishga borganlarida, buvim ish boshlashdan oldin: „Xudoyim ishimizga baraka bersin“, deya duo qilarkan. Irene – otaning kenja singlisi dalaga borgan

¹ Mam – (avstr.) so'zlashuv tilida „ona“, „ena“, „buv“ degani.

² Kanape – eski urfdagi oddiy, kichkina divan.

nida, o'sha davrlarni hamon eslab turadi. Ayitishicha, dadada ishlayotgan paytlarida kattakon mevaqutiga yosh bolani yotqizib qo'yisharkan. Shu tariqa bolalar mevaqutida atak-chechak bo'lisharkan. O'sha mevaqutiga boboming ismi-sharifi A.G. tarzida tang'a qilib yozib qo'yilgan. Bu ismi uning temirchi qaynotasi bajargan. Bunaqa ishlar, ya'ni harflar yoki belgilarni kuydirib tang'a bosish uning ixtisosliklaridan biri bo'lgan. Temirchining bunday belgi-tang'alarini o'sha paytlarda Vengriya yoki Parijda ham uchratish mumkin bo'lgan, biroq shuncha mehnatga qaramasdan, Appensel, Bodensee ko'li osha Lindau, havo ochiq bo'lgan paytda hatto Fridrihs'hafen ham ko'rinish turadigan tepalikda u qashshoqligicha qolgan.

Tereziya Gayger bolalariga doim shunday deb tayinlarkan: „Bemahalda yurmang, uyga vaqti keling, bosharti kech qolsangiz, meni uyg'otib yubormay, sekkin kirib yotinglar“.

Oilada kun tartibi doim bir xil bo'lib, unga qat'iy rioya qilingan. Bolalar barvaqt turishga odatlangan, shunday bo'lsa-da, ba'zida maktabga kech qolmaslik uchun g'izillab chopishlariga ham to'g'ri kelgan. Poyabzallar bir ahvolda, qishda yog'och poshnalarga qor yopishib qolaverganidan uni tez-tez qoqib turish kerak bo'lgan. Qor esa serob, ayniqsa avliyo Nikolay kuni arafasida gupullab yog'ib berar va to bahorgacha erimay, ko'rpa bo'lib yotardi.

Nonushtada bolalarga iliq sut va non botirib yeyish uchun ribel² berilar, qahvani esa faqat buvim bilan bo-

¹Avliyo Nikolay kuni – xalq udumlari bilan bog'liq bayram, 6-dekabrda nishonlanadi. Odatda, bayram arafasida, 5-dekabr oqshomida Qorboho bolalarga sov'g'alar ulashadi.

²Ribel – makka unidan tayyorlanadigan taom.

bom ichishardi. Yakshanba kuni dasturxonga barcha uchun asal tortilsa, bobomga boshqa kunlari ham berilardi.

Azaldan bolalarni qattiqqo'llik bilan tarbiyalab bo'lmaydi, ular qattiqqo'llikda tutib turiladi, degan gap bor. Xonadonda sigirlar ham o'tatishga olib chiqilmas, balki molxonada boqilardi. Mollarga qarash bolalarning vazifasi bo'lsa, bolalarni boqish – ota-onaning vazifasi edi. Bugungi kun bilan taqqoslaganda, bolalarning ovqatlashi ham yomon ahvolda edi. Ularga, odatda, sabzavot deyarli berilmas, ozgina go'sht, ko'proq sut, non va yog' berilardi. Birinchi meva pishishini barcha orziqib kutardi. Hatto bolalar tong payti uyg'onishib, bildirmay tashqariga chiqqan, ilk noklar pishib, tagiga tushmagan, mikin deb poylagan, bosharti bir nima topvolsa, topgan topaloq, deb bir-birlaridan qizg'anishgan paytlar ham bo'lgan.

O'sha davr shart-sharoitlari nuqtayi nazaridan olganda, bolalikning ana shunday muhtojlik va qiyinchiliklarining ham chek-chegarasi bo'lgan, albatta. Biroq eng yomoni, bolalarga ota-onalar tomonidan kamroq e'tibor qaratilardi. Bolalar soni nihoyatda oshib ketganligi bois, talab taklifdan ancha ustun turgan. Hamma narsani o'zaro bo'lishishga va baholi qudrat baham ko'rishga to'g'ri kelardi.

Shuningdek, bolaning qo'llidan ish keldi deguncha u to'zg'orga yordamlashishga majbur edi. Kichikintoylar o'zlaridan kichikroqlarga qarashi lozim edi. Qo'shni-dan qarzga olingan ot egasiniqiga o'tib ketmasligi uchun yugan suvlug'ini qattiqroq tortishga to'g'ri kelardi. Og'ildagi cho'chqa uchun bolalarni bolut daraxtining yong'og'i – cho'chqayong'oq terib kelish uchun

gamishzor botqoqlikka jo'natishardi. Yeti o'g'lining o'rtanchasi Yozefni bir kuni eman daraxtining ostida behush yotgan holda topib olishadi. Ma'lum bo'lishicha, u yong'oq teraman deb daraxtdan yiqilib tushgan ekan. Bolalar oxurdan mol yemagan ortiqcha o't, poya, nishxo'rtlarni terib oladi. Ular aravachada Bregensga – bozorga olma olib borishadi. Uyg'a qaytayotib otam va undan bir yosh kichik Paul tentaklik qilib, galma-gal-dan aravachaga chiqib o'tiradi, navbatma-navbat „ot“ bo'lib aravachani sudraydi. Poshnasisga rag'al qoqilgan yog'och poyabzallar ovozi tosh yo'lga taqillab eshitiadi. O'shanda ko'chalar ham butkul bolalar ixtiyorida bo'lardi, deyish mumkin.

Xullas, biron-bir ish bilan band bo'lish degan iborani so'zma-so'z tushunish mumkin edi. O'g'il bolalarning aravachani sudrab kelayotganini ko'rgan qizlar ularning ustidan kulishgan:

– Qaranglar, eshaklar turganda otga na hojati!

Ish o'g'il va qiz bolalar o'rtasida taqsimlab berilgan. O'g'il bolalar ertalab molxonaga yo'l olishsa, qiz bolalar soat beshda turib, maktab vaqtigacha dalada o'toq qilishardi.

Bir kuni qattiq dovul turib, makkajo'xorizorni yop-pasiga yotqizib ketgan. Bolalar qo'llariga sim va qoziqlarni olib, butun kun bo'yi yotib qolgan ekinni turg'izish bilan ovora bo'lgan. Makka doni oilaga kundalik ribel pishirish uchun juda zarur edi.

Oilalar deyarli o'zini o'zi ta'minlar edi. Un, non-dan tortib to tuz, qandgacha o'zlaridan chiqardi. O'ta zarur narsalarnigina sotib olishardi, xolos. Hojat qog'ozi eski gazetlardan kaftdek-kaftdek qilib qirgib qo'yilardi, bu ishini ham bolalar bajarishardi. O't yoqishda tutan-

tiriq uchun ham qog'oz kerak bo'lardi. Ro'zg'orda bitta cho'chqa, bitta pechka bo'lib, axlatxonaga deyarli hech qanday chiqindi chiqmasdi.

Otamga golsa bir umr jon deb mustaqil yashagan bo'lardi, chunki bu unga o'z muhrini bosgan dehqoncha yashash tarzining bir qismi bo'lib, unda mudom saqlanib qolgan, bu esa uning xotini hamda iste'mol va isrofgarchilik olamida o'sib-ulg'aygan farzandlariga yoqmasdi. Bir nima buzilib golsa tuzatib, ta'mirlab, undan yana foydalanish, ehtiyojlarni qondirishni boshqa kunga qoldirish yoki ba'zi bir ehtiyojlardan umuman gap ochmaslik – ota-onalardagi bunday dun-yogarash bu yerlarda zavol topayotgan madaniyatlar sirasiga kirardi.

Rayn vodiysidagi katta uyning yerto'lasida qozon bo'lardi. Bolaligimda u yerda chelakni to'nkar-volib yoki bo'lmasam g'o'la yo to'ngak ustida o'tirib, kattalarning araq tayyorlash jarayonini kuzatardim. Pechkada olovning chirillab yonishini, suyuqlikning katta, qavariq shishalarga qulqullab quyilishini, uning qizib ketgan xona bo'ylab taraladigan xushbo'y hidini, qolaversa qattiq ishlab, qora terga botgan ishchilardan anqiydigan badbo'y hidni ham yaxshi ko'rardim. Faqat shugina emas, balki tashqaridagi o'rada asta soviyotgan quyuq-to'ponlardan gishki ayoqda diydirab turgan nok daraxtining yalang'och shoxlari bo'ylab ko'kka o'rlayotgan bug', tutunlarni ham.

Otam va uning aka-singillari uchun bu mashg'ulot yana shunisi bilan ham „foydali“ ediki, bahonada ganoq suvg'ayam ega chiqishardi. Issiq suv katta qo'sh-quloq orqali darhol ustaxonaga yetkaziladi, uning ortidagi simto'r ichida tovuqxona joylashgan. Bu yog'i endi

xuddi kovboylar haqidagi italyan cha filmidagi voqealarga o'xshab ketadi: bir yoqda araq hididan mast bo'lgan tovuqlarning qaqag'lashi, boshqa tomonda esa qipyalong'och dehqon bolalarining iliq suvda sho'x-shodon cho'milshilari... ushbu manzara yiliga qariyb o'n marta-cha takrorlanardi. Qolgan paytlarda esa barcha oshxonada — xonadonda yakka-yu yagona bo'lgan tog'orada sovug suvga yuvinardi.

Otam bolalikdan o'rgangan hayot tarziga qattiq berilgan bo'lib, ulg'aygandā ham hamon o'sha eski tosta yuvinar, unga ikki bukilib olgan holda pishqirib, ohohlab, yuziga shaloplatib suv separd. Yuvinib bo'lgach, artinayotib sochini ko'rsakich barmog'i bilan quloqlariga chuqur tiqib, shunayam kavlardiki, ko'rib turib rahming kelib ketardi. Bular — an'anaviy tasodif tufayli esimda qolgan, barmisoli hosili yig'ib olingan daladagi yakkam-dukkam cho'p, g'iyohlar singari arzimas xotiralardir.

1938-yilda mamlakatda anshlyus¹ boshlandi. Oila a'zolari qishloqning ashaddiy xristian sotsial-demokratlaridan sanalar, bobom bilan buvim o'z katolikliklarini faqat yakshanba kuni cherkovga borib, ibodat qilishdangina iborat deb bilmasdilar. Buning ustiga oila yangi siyosiy vaziyatdan foyda ko'zlaydigan shaxsiy iqtisodiy manfaatlariga ham ega emas, mayda qishloq xo'jaligi va bobomning yanada rivojlanib borayotgan elektr energiya sanoati sohasida doimiy ishlayotganligi tufayli bo'lajak inqirozlarga qarshi xiyala mustahkam ta'min etilgan edi. „Urushish — shaytonning ishi“, derkan doim buvim. Bobom esa quturgan itdek o'zini

u yoq-bu yoqqa tashlar, endilikda natsistlarga byurger-mayster bo'lib olgan kuyoviga noiloj sizlab murojaat qilishga majbur bo'lgan ekan.

Oilada siyosatga ahamiyat berilmas, tamaddi payti barchaning og'zida osh, ortiqcha ezilib o'tirishga vaqt ham yo'q, tez-tez yeb, hamma yana ish-ishiga ketardi. O'shanda katta o'g'il Emilni gitlerchi yoshlar tashkilotiga kiritishga taklif qilishgan, biroq u Qizil Xoch jamiyatiga a'zoman, deb rozi bo'lmagan. Shunda unga, agar fikrini o'zgartirmasa, maktabdan „uchirma“ bo'lib ketishini aytib do'q-po'pisa qilishgan. Pirovard natija shu bo'ldiki, Emilga o'rta iqtisodiy o'quv yurtida o'qishga ruxsat berishgan, lekin oila o'shanda sakkiz nafar bola uchun beriladigan nafaqadan mahrum etilgan. Deyarli boshqa qiyinchiliklar bo'lmagan. Binobarin, qo'shnilar orasida tavqi la'natga uchraganlari ham bo'lgan. Masalan, ular-dan birining eshigiga: Bu oila nemis xalqiga qarshi, degan yozuv osib qo'yilgan. O'sha paytda Paul o'n bir yo o'n ikki yoshlarda bo'lsa kerak, ushbu lavha oldida biroz turib qolgan, eng avvalo, oila (familiya) so'zi bosh harf o'rniga kichik „f“ bilan noto'g'ri yozilganiga hayron bo'lgan. Qo'shni uyda yosh kelin-kuyovlar yashagan. 2009-yil ko'klamida o'sha ayol to'qson to'rt yoshida qariyalar uyida vafot etgandan so'ng otam uning xonasiga borib joylashgan edi. Qishloq joylarda odamlarning tarjimayi hollari bir-birlari bilan ana shu tarzda bog'lanib ketarkan.

Urush boshlangan paytda otam va uning maktab yoshidagi aka-singillari sakkiz yillik xalq maktabida hamda gimnaziyada o'qishgan. Ularning kelgusida umumta'lim maktablarida ham o'qishlariga sabab, birinchidan, ota-onalarining nari borsa bolalardan ati-

¹ *Anshlyus* (*Apszhus*) — 1938–1941-yy. da Avstriyaning ham siyosiy, ham iqtisodiy jihatdan Gitler Germaniyasiga qo'shib olinishi.

gi bittasining tirkchiligiغا yaraydigan mayda qishloq xo'jaligiغا muqobil ravishda ta'lim olishlariga ortiq darajada hurmat-e'tibor bilan qaraganliklari bo'lsa, boshqa tараfdan, o'sib kelayotgan yosh avlodning iste'dod, qobiliyatlarini ko'rib, bundan quvonishgani ham rost. Bundan tashqari, farzandlar o'qimishli, bilimli bo'lsa, oilaga ham foydasi tegadi, degan fikrni ko'zda tutishgan chog'i. Uchinchi o'g'il Robertdan tashqari hech kim o'qimayman deb tixirlik qilmagan. Faqat ugina, o'qib ruhoniyl bo'lamanni, deya gimnaziyani tashlab ketgan.

* * *

1944-yilning fevralida dadam frontga ketish munosabati bilan o'qishni muddatidan oldin „tugallab“, harbiy xizmatga chaqirildi. U hali hayotiy tajribasi yetarli bo'lmagan oddiy dehqon bolasi, o'n yetti yoshli gimnaziya o'quvchisi – Andrey Belyi¹ yozganidek – na bola va na katta yoshli, na harbiy va na fuqaro edi.

Mehnat majburiyatini o'tagandan so'ng, 1944-yilning o'rtalarida uni vermact qo'shinlari safiga yuborishdi. Undan uch yosh katta Emil va bir yosh kichik Paulning ham ahvoli xuddi shunday kechdi. Uydagi-lar endi siyosiy voqealarni biroz qiziqish bilan kuzata boshladilar, negaki harbiydagilarning holi ne kechdiy-kin, degan savol ularni mudom tashvishga solardi.

Emilning omadi bor ekan. Tez orada u Afrikada amerikaliklarga asir tushib qoldi va urushning qolgan qismini Montanada, qo'shilmada tilmochlik qilib o'tkazdi. Oradan biroz vaqt o'tib undan xat keldi, eson-omon yurgani ma'lum bo'ldi. Paul 1945-yilda Italiyada

¹ *Andrey Belyi* – asl ism-sharifi Boris Nikolayevich Bugayev, rus shoiri (1880–1934).

yangi zelandiyaliklar tomonidan asir olindi. Bari degan joy yaqinidagi lagerda yurgan paytida to'siq, g'ovlarning simidan igna yasab, sviterlarning so'kilib, yirtilib ketgan yenglaridan sheriklari – harbiy asirlarga quyosh jaziramasidan saqlanish uchun shapkalar to'qib bergan. O'zining shunaga shapkasini urushdan keyin ham uzoq yillar kiyib yurgan.

Paul 1945-yilning yozida uyga kirib kelganida, endigina o'n yettiga to'lgan edi. Kelishi haqida hech kimga xabar bermagan; kelib, avval uchta sigir turgan molxonaga bosh suqgan, so'ng amaktivachasi Rudolf araq tayyorlab o'tirgan xonaga asta kirib borgan. Rudolf orqa zina bilan undan oldin oshxonaga chiqib borsa, u yerda buvim farzand dog'ida kuyib, kuymanib yurgan ekan. Bir necha kun avval o'ninchi farzand – o'g'il bola tug'ilgach, kindigi bo'yniga o'ralib qolib nobud bo'lgan. Rudolf unga: – Menga qara, Terez, bir askar kelib qo'noq bo'lmogchi, maylimi? – debdi.

Buvin bir zum taraddudlanib qolgan, chunki uch o'g'il yo'q bo'lsa-da, uy odamiga to'la bo'lgan. Shunda eshik panasidan Paul chiqib kelib, ko'zyoshlarini tutolmay o'zini onasi bag'riga otadi.

Dadamizning ahvoli ham boshida deyarli yaxshi bo'lgan. Dastlabki harbiy ta'lim davrida o'ng biagiadan yuqumli infeksiya bilan kasallanib, ikki marta shifoxonaga tushib chiqadi. Yarasi tuzalar-tuzalmas, rojdestvo bayramiga araq opkelaman, deb uyga jo'navoradi va ikki advent¹ haftasini Volfurtda o'tkazadi. 1945-yilning fevralida, garchi haydovchilik guvohnomasi bo'lmasa-da, to'saldan sharqiy frontga shofyor sifatida jo'natiladi. Yuqori Sileziyada kutilmaganda baxtsiz hodisaga

¹ *Advent* – rojdestvo bayrami oldidan keladigan haftalar.

uchraydi. Muzlagan toshyo'lda borayotgan olarava unga hadeganda yo'l beravermaydi, signal chalay desa buzuv, ishlamaydi, buning ustiga yo'l sirpanchig, tormozdan ham umid yo'q, shu asnoda ruhi tuyqusdan pastga – to'g'on tomon burib yuboradi, natijada, mashina qulab, bir necha marta ag'darilib ketadi... Rahbar ishingni harbiy sudga oshiraman, deydi. U esa sovuqdonlik bilan haydovchilik guvohnomasi yo'qligini, rulga o'tirishga hech qanday haq-huquqi bo'lmagani holda majbur qilishganini ma'lum qiladi.

Nihoyat, hamma yoq alg'ov-dalg'ov, aralash-quralash bo'lib ketgach, bir guruh avstriyalik yurtdoshlari bilan birgalikda jang maydonini tashlab, amerikaliklar tomonga qochishadi. Biroq mo'ljaldan adashib, g'arb qolib janubga – Chexiyaga borib qolishadi va u yerda ruslar qo'lga tushishadi. Shu tariqa Avstriya hududi – Kampalda bir muddat bo'lishlariga to'g'ri keladi.

Urushda dunyoni ko'rib bo'lganman, deganida otam urushning o'zini emas, balki unda kechgan vaqtni nazarda tutgan. Asirlikda u harbiy o'ljalarni o'rish-tushirish bilan mashg'ul bo'lgan. Bir kuni azbaroyi och qolganidan sho'ravadagi aynigan suyakni g'ajib qo'yib, dizenteriyaga duchor bo'ladi, qisqa vaqt ichida qariyb qirq kiloga ozib ketadi. Shundan so'ng Bratislavada, shahar chekkasidagi muvaqqat gospitalda o'tigan to'rt hafta to'g'risida menga lom-mim demagan. Otamning hikoyalari ko'pincha uni sovetlar ("ortiq hech nimaga yaramaganim uchun") qo'yib yuborishgan kundan boshlanardi.

Boshqa hamyurtlari bilan birga uni qizil askar Haynburg yaqinidagi Slovakiya-Avstriya chegarasiga olib kelib: „Xayr, omon bo'ling, avstriyaliklar!“ deya xayr-xo'shlashgan ekan. Ushbu so'zlarni otam bu-

gungi kunda ham ba'zan, xayolga cho'mgan paytlarida g'oldirab qo'yardi.

Uyga – Forarlbergga qaytish uchun yana uch hafta vaqt ketgan. Buni tinkani quritadigan „to'siq"lar osha halpillash" desa ham bo'ladi. O'shanda otamda na pul bo'lgan, na sovet zonasidan amerikaliklar hududiga o'tish uchun zarur hujjat. Guvohnoma olish uchun esa suratga tushishni xohlamagan, chunki uni chiqarishga o'n to'rt kun ketarkan. Yurt sog'inchidan galbi o'rtaib, nihoyat, chegaradan nolegal, yashirincha o'tish uchun qulay fursat poylay boshlaydi.

U bit bosib ketganidan toza o'rinlarda yotmas, goh mehnomonxonalarning yeto'lasida, goh dehqonlarning pichan g'aramlari orasida yotib yurardi. Urfar degan joyda olti kun qolib ketgach, itifogo forarlbergliklar uchrab qolib, unga Qizil Xoch mashinasining o'rindig'i ostiga yashirib, Dunay orqali Linsga yetib olishiga yordam berishadi. U yerda amerikaliklar ko'magida bitdan xalos bo'ladi. Linsda fotosuratni tez chiqaradigan suratlashga borib rasimga tushadi. Ana shu fotosuratni otam to'yo'qotib qo'ymaguniga qadar, salkam oltmish yil hamyonida saqlab kelgan.

Innsbrukdan o'tgach, poyezdda birinchi marta volfurliklarni uchratib qolib, ulardan bir burda non so'rmaydi. Lauteraxda poyezddan tushib, xolavachchasiga duch keladi. Biroq sochlari kalta qilib olingani, buning ustiga ozib-to'zib ketganidan, xolavachchasi avvaliga uni tanimaydi. O'zini tanitgach, unga hamroh bo'lib uyga birga borishadi.

Otamning uzov ayriligidan keyingi his-tuyg'ularini tasavvur qila olaman. O'zim ham Venadan qaytayotib, Arlberg tunnelidan o'tgach, temiryo'l bekatlaridagi

lavhalarni xuddi she'r kabi o'qirkanman, qalbm quvonchga to'ladi: Langen, Vald, Dalaas, Brats, Bings, Bludens va hokazo.

Padarimiz sentabr oyining ikkinchi haftasida, 9-sanasida uyga kirib keldi. Tevarak-atrof sarg'imitir tusga kirgan, nok, olma terimidan oldingi, pichan-xashakning uchinchi o'rimga tushishga tayyorgarlik ko'riliyotgan payt edi. Oktabr oyida esa hech narsa bo'lmagandek yana maktab partasida o'tirar, savdo akademiyasi kursiga kirishga tayyorlanardi.*

Yana nimalar goldiykin-a, hech narsa esimdian chiqmadimkan?

O'shanda hech kim bilmagan gap: o'n to'qqiz yoshli bu yigitcha endi dunyoga hech qachon qalbini ochmaslikka qaror qilgan, uning uchun endi hammasi bir umrga tamom bo'lgan edi. Harbiy shifoxonada yotgan paytida, agar eson-omon yetib borsam, bir umr uydian tashqariga chiqmayman, deb gasam ichgan. Uzoq yo'l bosib vatanga qaytgandan so'ng, elektrotexnikaga o'qiyman, degan rejasii ham barbod bo'lgan. Vogelik tuyg'ularni o'zgar-tirgan.

Yana bir narsa esimda qolgan. Bolalik paytlarimda qachonki oilamizda ta'til mavzusida so'z ochilgudek bo'lsa, dadam nuqul bir gapni, ya'ni unga Volfurning go'zalligi yetib-ortishini, boshqa hech qayoqqa chiqishni xohlamasligini yuz martalab takrorlashdan char-chamasdi. To'g'risi, o'shanda bunday gaplar g'ashimni keltirar, ular menga lanjlilni ochiq-oydin pardalash kabi soxta, qolaversa qisman quruq bahonadan boshqa narsa emasdek tuyulardi. Biroq keyinchalik otarning bunday bosh tortish, bo'yin tovlashlari zamirida kishibilmas jarohatlar yotishini, ular hali-hamion tugamasligini hamda

uning fe'l-atvori, yurish-turishi, qiyofasi tabiatan qanday bo'lsa o'shunday namoyon bo'lganini, bularning barchasi go'yo o'zini ortiq xavf-xatarlarga qo'ymaslik yo'llidagi o'ziga xos chora-tadbirlar ekanini tushunib yetdim. Xullas, u Vatan diydoriga zor bo'lishdek og'ir dardga ikkinchi bor mubtalo bo'lishni sira-sira istamasdi.

Taqdirning g'alati hazilini qarangi, oradan ko'p yillar o'tib, yana tag'in shunday vaziyatga tushib o'tiribdi - o'z uyida ekanini unutil qo'yganligi sababii u de-yarli har kuni uyimga ketaman de-yishini qo'ymaydi.

- Dada, qarang, anavi bog'dagi devorchani ko'ryapsizmi, uni o'z qo'llaringiz bilan qurgansiz.

- To'g'ri, uni uyga olib ketaman.

- Yo'q, devorchani olib ketolmay-siz!

- Bundan osoni bormi.

- Axir, bunaqa bo'lmaydi-da, dada!

- Men senga hozir buni ko'rsataman.

- Lekin dada! Hoy, menga qarangi! Bunaqasi ketmaydi! Undan ko'ra menga tushuntirib bersangiz-chi, o'zingiz uyda bo'la turib, yana qanday qilib uyga ketmoqchisiz?

- Tushunmadim.

- Mana qarang, siz o'zingiz uydasi va yana uyga bormoqchiman deysiz. Odam agar uyda bo'lsa, unda hech qanday uyga ketolmaydi.

- Gaping mohiyatan to'g'ri.

- Xo'sh?

- Bilasammi, bu narsalarning senga qizig'i bo'lsa bordin, ammo menga mutlaqo qizig'i yo'q.

- Nihozat, avvalgi umumiy lavogatsizlik, yuqimsiz xotiralar ortda qoldi, chunki endi otamiz bilan ehtiyot bo'lib muomala qila boshlagandik, bundan tashqari kundalik hayot bizni yangidan yangi, kutilmagan voqea-ho-

disalar bilan oʻz izmida ushlab turardi. Biz endi orqaga emas, koʻproq oldinga qarashga intildik, negaki kasallik oldimizga har doim yangi talablar qoʻyardi. Bu borada hali yangi, yosh va tajribasiz boʻlsak ham, buning ustiga bilim va omilkorlik yetishmasa-da, baribir oʻz mavqeyimizni saqlab qolishga harakat qilardik.

Otam endi koʻproq piyoda sayrga chiqar, koʻpincha bizga burchakma-burchak roʻparada turadigan akam Pelternikiga (uning uch qizi bor edi) borardi. Bora-bora bu sayrlar odatdagidan boshqacharoq mazmun kasb eta boshladi; u baʼzan yarim tunda chala-chulpa kiyinib, yundan chiqib ketardi. Gohida esa uni topib boʻlmas, chunki bolalar xonasiga kirib yotib olar, javonlarni timirskilab, bir nimalarni izlar, Vernerning shini oʻziga loyiq kelmasidan taajjubga tushardi. Axiri, xonasi eshigiga Avgust deb yozib, boshqa xonalarni bekitib qoʻyishimizga toʻgʻri keldi.

Koʻpincha uyga boshi qonagan yo boʻlmasa tizzalari bir nimaga urilib, koʻkargan holda kirib kelardi. Keyin bilsak, tugʻilib oʻsgan qadrdon uyiga borayotib, oʻt bosib yotgan tik tepalikdan yiqilib tushgan boʻlardi. Bir kuni qiziq boʻlgan. Oʻsha eski uyga bostirib borgan-da, toʻgʻri kelinning oldiga kirib, ukasi Erihni soʻragan. Bolalik paytlarimdan bilaman, loʻkidonni tirgishcha orqali koʻrsatkich barmoq bilan asta surib, eshikni osongina ochish mumkin boʻlardi. Aftidan, otam ham shunday umnab koʻrgan, qarasa, mexanizm „ishlamagan.“ Bu holat unda qandaydir shubha uygʻotgan boʻlsa kerakki, eshikni buzib kirgan.

Singlimning aytishicha, telefon jiringlasa, otam goʻshakni koʻtarib gaplashar, biroq oradan bir daqiqaga oʻtarmoʻtmas, kimning nima deganini unutilib qoʻyarkan. Uyda

biron nima yoʻqolgudek boʻlsa, doim boshqalar aybdor boʻlardi. Bu haqda gap ochilsa, u hech nimani bilmas yoki achchigʻi chiqardi. Biz qidirib xunob boʻlgan elektr ustirasi kutilmaganda mikrotoʻlqinli pech ichida paydo boʻlib qoldi. Eshik kalitini hadeb yoʻqotavergach, oyim endi uni avvalgidek shimiga bogʻlab oʻtirmadi, bu gal oʻsha yerga mahkamlab tikib qoʻydi. Bu unga yoqmadilik, kalitni siltab-siltab qoʻyadigan boʻldi.

Eng yomoni, bitta fikrga yopishib oladigan, oʻsha fikr mudom miyasidan chiqmaydigan boʻlib qoldi. Uymiz oldida qattiq shamolda qiyshayib qolgan ulkan qayin daraxti oʻsardi. Osmonda qora bulut koʻrindi demuncha, qayin navbatdagi dovulga dosh beradimi yoki uy ustiga qulab tushadimi, degan savol koʻndalang turadi. Mazkur „muhim“ masala otamiz tomonidan kuniga besh-oʻn martalab oʻrtaga tashlanardi. Uning miyasini doim band qilib turadigan yana bir narsa — elektr hisoblagich shiti boʻlib, unga savdoylarcha hadeb qarayverardi. Magnitli qulning ochilib yopilgandagi lahzaalik shovqini hamon qulogʻimda qolgan. Mabodo qishda uy birlamiga muzlab ketisa, bilaridiki, otam elektr tokini ulaydigan yo uzadigan asbobmi, pultni, shu kabi narsalarni „oʻynagan“ boʻlardi. Yana kim aybdor? Albatta, boshqalar.

Bobom elektr boʻyicha inkassator boʻlib ishlagani uchunmi, elektr tokidan har doim tejab-tergab foydalanishga intilgan. Nonushta qilib oʻtirgan paytimizda yorugʻ tushib qolgan boʻlsa, bobom chiroqni shartta oʻchirib, derdi: „Ogʻizlaringni topvolsalaring kerak.“

Ana shunaga gaplar.

Bobom xonalarga koʻproq yorugʻlik tushsin, deb derazalarning darpardalarini ham bir tomonga surib qoʻ-

yardi. U juda tejankor odam bo'lgan, bu – bolalariga ham to'la-to'kis o'tgan yagona xususiyati edi.

Mana endi otam ham elektr tokidan foydalanish „masalasi“ bilan shug'ullanar, hozir uning miyasi har kuni bir xil nag'ma chaladigan sharmankaga o'xshab ketardi.

Ammo kunlarning birida uni bunday bema'ni fikrlar batamom tark etdi. Bu hodisa sirli edi, otam qiyofasi kutilmaganda „ijodiy“ tus ola boshlagandi.

Uzoq vaqt faromushxotirlik va layoqatsizlik bilan ishimiz bo'lgan bo'lsa, endi xastalikning o'zi yangi „qobiliyat“larni keltirib chiqara boshladi. Hamisha halol, to'g'ri odam bo'lgan otam bahona topishda uncha-muncha iste'dodni ortda qoldirib ketadigan bo'ldi. Bahonani shunaga tez topardiki, hatto sichqon ham o'z inini bunchalik tez topolmasdi. Uning gapirish uslubi o'zgarib, birdaniga o'z-o'zidan orastalik, zebolik kasb etdi, buni men hech qachon payqamagan edim. Nihoyat, unda yana shunday bir hayratlanarli darajada shaxsiy uyg'unlik, mantiqiylik sodir bo'ldiki, buni ko'rib kulishni ham, yig'lashni ham bilolmay qoldik.

– Havo qanday ajoyib! – dedim men uy oldida turganimizda, Gebhard tog'lariga va Bregens soyi orida ko'zdan g'oyib bo'ladigan minoralarga nazar tashlab.

Otam tevarak-atrofga bir qarab oldi-da, so'z qotdi:

– Uydan turib ob-havoning qanday bo'lishini adashmasdan aytib bera olardim, bu yerdan esa yo'q. Uyda emasligim sababi buning iloji bo'lmay qoldi shekilli.

– Vaziyat u yozda qanday bo'lsa, bu yerda ham xuddi shunday, – dedim men „hayron bo'lib“, chunki uyimiz u tug'ilib o'sgan uy yonida, tepalikda joylashgan, orasi atigi ellik qadam edi.

– Ha, albatta. Ana ko'rdingmi fargini!

U bir zum o'ylanib turdi-da, so'ng qo'shib qo'ydi:

– Buning ustiga doim kayfiyatimni buzasizlar, ana shuning ham ta'siri bilinyapti.

Iste'dodining yangi „qirralari“ ayniqsa, uyga ketaman deb xarxasha qilgan paytlari yanayam yaqqolroq namoyon bo'lardi. 2004-yil bo'lsa kerak, u to'sadan o'z uyini tanimay qoldi. Bu shunangangi tez bo'ldiki, o'zimiz ham anglayolmadik. Yo'g'e-e, otamiz shunday jo'n, oddiy narsani, ya'ni o'z uyini ham unutib qo'yadimi, deya hayron bo'lib uzoq vaqt tan olmay yurdik.

Bir kuni u uyga ketaman deyaverib bezor qilib yubordi. Shunda singlim Helga uni ko'chaga olib chiqdi-da, dedi:

– Mana sizning uyingizi!

– Yo'q, bu mening uyim emas, – javob qildi u.

– Unday bo'lsa, qani ayting-chi, siz o'zi gayerda turasiz?

Otam ko'cha nomini va uy raqamini aytdi.

Helga unga ko'cha eshik yonidagi uy raqami yozilgan lavhani ko'rsatib, tantanavor dedi:

– Xo'sh, unda manavi nima?

Otam manzili qaytadan o'qidi. Helga:

– Endi nima deysiz?

– Kimdir lavhachani o'g'irlab kelib bu yerga mahkamlab qo'ygan bo'lsa kerak, – dedi otam quruqgina qilib. Bu izoh qanchalik g'aroyib bo'lib tuyulmasin, u har qanday ishonchlilik darajasidan xoli edi.

– Nega endi kimdir bizning uy raqamimiz yozilgan lavhachani o'g'irlab kelib, o'z uyiga o'rnatishi kerak ekan? – so'radi Helga jahli chiqib.

– Buni men ham bilolmadim. Odamlar hozir shunaga-da, – dedi u afsus bilan, ayni paytda o'z dalilining ehtimoldan uzog'ligiga zarracha ham shubha qoldirmay.

Boshqa bir gal:

– Nahotki oʻz mebelingizni ham taniyolmasangiz? –
degan savolimga shunday javob berdi:

– Yoʻq, yoʻq, nega endi, taniyman!

– Men ham shuni aytmoqchiman-da, – dedim unga
biroz yuqoridan qarab. Shunda hafsalasi pir boʻlganday
dedi:

– Menga qara, bu sen oʻylaganchalik oson ish emas.
Chunki boshqalarda ham shunaga mebel bor. Hech qa-
chon aniq bilib boʻlmaydi.

Ushbu javob haddan tashqari mantiqiy va oʻziga xos
tarzda ishonarli edi, bundan chinakamiga achchigʻim
chiqdi. Bunaqa boʻlishi mumkin emas axir! Hamonki u
shunday deysizga qodir ekan, nima ham qilardim u bilan
bahslashib? Bunday nozik farq, tafovutlarga aqli yetadi-
gan kimsa oʻz uyini ham bemaol taniy oladi, deysizga
haqim bor edi.

Biroq adashgan edim!

Boshqa vaziyatlarda u unchalik aqlli, mulohazali
boʻlib tuyulmas, barcha tafsilotlarga boshdan oyoq shub-
haomuz puxtalik bilan sarasof solsa-da, pirovardida xona
uni shunchaki laqillatish uchun ataylab shunday jihoz-
langan, degan xulosaga kelardi. Bu holat Jeyms Garner
va Yeva-Mariya Sen jirosidagi 36 Noigz (36 soat) nomli
trillerini yodga soladi. Oʻsha mashhur filmda Jeyms Gar-
ner ittifoqchilarning hujum qilishi toʻgʻrisidagi muhim
maʼlumotlarga ega boʻlgan amerika maxfiy xizmati zobiti
rolini oʻynagan. Natsistlar uni tuzoqqa tushirib, gʻiyohvand
moddalar bilan „ishlov“ beradi. Ertasiga uygʻongach,
unga urush ancha yillar muqaddam gʻalaba bilan tuga-
ganligini, u shu vaqt ichida amneziyadan azob chekkani-
ni, hozir esa amerika harbiy shifoxonasida yotib davo-
lanayotganini maʼlum qilishadi. Aldov shu qadar puxta,

ustalik bilan amalga oshirilgandiki, zobitning bir necha
kun oldin natsistlar bilan boʻlgan toʻqnashuvda yaratlan-
gani ham hisobga olingan, biroq jarohat oradan shuncha
yillar oʻtganiga qaramasdan – hamon „tuzalmagan“ edi.

Bunday koʻngilsizliklar otamni ham yillar osha
taʼqib etib kelganga oʻxshaydi. Zotan, u oʻz oila aʼzola-
rining ishonarli va tushunarli gap-soʻzlariga nisbatan
ham doimiy shubha-gumonli munosabat bilan yashab
keldi. Ha: „Uyda ham xuddi shu yerdagidek, faqat bi-
rozgina boshqacha...“

* * *

U xonada koʻpincha oʻzi yolgʻiz oʻtirar, goh-goh
xoʻrsinib qoʻyardi. Har gal koʻzim tushganida xuddi
kimdandir dili ogʻrigandek koʻrinar, uning qarovsiz,
kimsasizligidan dahshatga tushardim. U oʻzgargan edi,
uning maʼyuslik, gʻamginlik, ruhsizlik aks etgan yuz
ifodasi endilikda faromushxotirlikdan tushkunlikka
tushish toʻgʻrisida emas, balki butun olam yuz oʻgʻir-
gan yolgʻiz, kimsasiz, bevatlan, gʻarib bir insonning
teran his-tuygʻulari haqida soʻylardi. Shunchaki joyini
oʻzgartirish, balki, bu dardga malham boʻlar, degan
ishonch bilan uygʻunlikda esa shunday bir vaziyat yu-
zuga keldiki, uni pat (durang) holat deb atash mumkin
edi, otam undan bir necha kun davomida ham xalos
boʻlolmasdi.

U uygʻa ketaman, deganida niyati, aslida, u tark et-
moqchi boʻlgan joyga emas, balki oʻzini begona va baxt-
siz his qilayotgan vaziyatga qarshi qaratilgan boʻlardi.
Demak, gap joy, makon toʻgʻrisida emas, balki xasta-
lik, kasallik haqida borardi va u bu xastalikni oʻzi bilan
birga hamma joyga, tugʻilib oʻsgan uyiga ham olib bo-

rardi. Qadrdon uyi esa yiroq emas, bir odim narida, bi-roq shunga qaramasdan, hamon yetib bo'lmaz makonli-gicha qolaverar, aslida esa vaziyat unday emas edi, chunki otam u yerga yetib borolmagan emas, balki tu-g'ilib o'sgan qadrdon uyida bo'lolmagandi, xolos. O'zi-ni xavfsiz, xotirjam his qilishning imkonsizligi xastalik bilan birga uning tovon-tovonigacha yetib borgan edi. Xastaligi shu qadar ediki, kasallikning joyini his qilishga, idrok etishga ta'sirini anglashga ham qodir emasdi. Oila-si esa vatan sog'inchi nima ekanini shunchaki kuzatib turishdan boshqaga yaramasdi.

Albatta, unga barchamiz ich-ichimizdan achinar-dik. Qani endi o'z uyimdaman, degan his-tuyg'uga qaytadan ega bo'lsa, derdik, shunga erishishni chin didan tilar-dik. Lekin bu ma'lum ma'noda kasallik uni tark etadi, chekinadi degan gap edi – saraton xastaligida shunday bo'lishi mumkin, biroq afsuski, Altsaymerda¹ emas.

Oradan ikki yil o'tgach, muayyan yengillik epkini esib, yomon havo yaxshi bo'ladi, degan gapning naqa-dar to'g'ri ekanligi ma'lum bo'ldi. Uyg'a boraman de-gan istak zamirida qanchalar teran insoniylik tuyg'usi mujassam ekanini shunda tushunib yetdim. Otam in-soniyat qilgan ishini qilgandi: anglab bo'lmaz jumboqli, qo'rqinchli hayotga qarshi shifo sifatida shunday bir joyni tanlagan ediki, agar u yerga yetib borsa, xavf-sizlik, xotirjamlikka erishgan bo'lardi. Tasalli, taskin, quvonch baxsh etguvchi bu go'sha otam uchun uy bo'lsa, dindor uni jannat deb ataydi.

¹ *Altsaymer* (Alzheimer) – miya xastaligi, 1906-yilda nemis shi-fokori Aloiz Altsaymer tomonidan aniqlangan. Xotiraning asta-sekin su-sayib, yo'qolib borishi kasallikning dastlabki asosiy belgisi hisoblanadi. Altsaymer demensiya (aqli zaiflik)ning keng tarqalgan shakli bo'lib, ko'proq keksa kishilarda uchraydi.

Uyda bir-biriga yaqin insonlar yashaydi va bir-biri bilan tushunarli tilda gaplashishadi. Rim shoiri Ovid surugunda yurgan paytida qayerdagi sening tilingni tu-shunishsa, o'sha yer vatandir, deb yozgan ekan. Ushbu hikmat otam uchun ham birmuncha hayotiy ma'no-maz-mun kasb etgan bo'lsa ajab emas. Chunki odamlarning yuz ifodalarni anglash, ularning subhatlariga qo'shlish-ga bo'lgan zo'r istak-urinishlari hadeb chippakka chiqa-vergach, o'zini xuddi quvg'indagidek his qila boshlagan. Barcha gapirayotganlar, hattoki tug'ishgan aka-singillari va bolalari ham unga yot, begona edilar, negaki ularning gap-so'zlari vahimali tuyular, diliga g'ulg'ula solardi. Va bu yer uy, boshpana, makon bo'lolmasligi haqidagi xu-losa o'z-o'zidan ravshan edi. Shunday bo'lgach, otam-ning o'z uyi tomon intilishi, u yerda hayoti ilgariyidek yuna izga tushib ketishiga ishonishi mantiqan butkul to'g'ri edi.

– Men manavi yerda qo'l yuvdim, – deb qoldi u bir kuni. – Mumkinimidi ishqilib?

– Ha, bu yer o'z uyingiz, manavi qo'lyuvgich ham sizniki.

U menga ajablanib qaradi, so'ng xijolatomuz jil-mayib, dedi:

– Yo tavba! Endi bu, har qalay esimdan chiqmasa kerak.

Bu – demensiya edi. Yanayam to'g'rtirog'i: hayot – hayot yaratilgan materiya edi.

Altsaymerga kelsak, bu kasallikda insonlarga xos bo'lgan xususiyatlar hamda ijtimoiy holat va hodisalar xuddi lupdagidek o'z aksini topadi. Barchamiz uchun dunyo, olam bir qarashda chalkash va chigal tuyuladi, biroq unga sinchkovlik bilan sarasof soladigan bo'lsak,

sog' bilan kasal o'rtasidagi farq eng avvalo, ana shu chigallik, chalkashlikni sirt, yuzada nechog'lik niqoblay olish layoqatidan iborat ekanligini ko'ramiz. Botinda esa boshi-kei yo'q tartibsizlik hukm suradi. Xayoliy tartibot o'rtameyona sog'lom kishi uchun ham shunchaki aql-idrok uydirmasi, xolos.

Alshaymer xastaligi biz sog'lom odamlarga kundalik hayotga bas kelib, uni yengib o'tish uchun qanchalik murakkab qobiliyat egasi bo'lmog'imiz zarurligini eslatib turadi. Shu bilan birga, Alshaymer jamiyati-mizdagi mavjud holatning ranzi hamdir. Kelajagimiz mavhum, bor bilimni esa o'lchab, bilib bo'lmaydi, shunday ekan, betinim ro'y berayotgan o'zgarishlar, yangiliklar, yangicha rasm-rusum, tartibotlar ularni bilish, tushunish, o'rganish, ularga moslashish va ko'nikish asnosida talaygina muammolar keltirib chiqarishi, binobarin, ertangi kunga ishonch emas, xavotir uyg'otishi tabiiy. Zotan, Alshaymer – asr xastaligidir. Otam hayoti tasodif tufayli mana shu o'zgarishdan darak beradigan hodisaga aylangani sir emas. Uning hayoti ko'plab mustahkam ustunlar (oila, vatan, din, siyosiy tuzilmalar, mafkuralar, avlodlarning jamiyatda tutgan o'rni va hokazo) mavjud bo'lgan bir davrda boshlanib, g'arb jamiyati ana shunday tayanch ustunlarning xarobalariga botgan bir payda mana shu kasallikka duchor bo'lgan. Ong-shuuringa yetib borayozgan mazkur xulosaga tayanib, o'zinni otam bilan deyarli hamnafas, bir jon-bir tan his eta boshladim.

Biroq dastlab boshqacha fikrda edim. O'zi asli sekim fikrlaydigan odamman. Otamning vogelikka bo'lgan aloqa-munosabatini saqlab qolishga urinib, xiyala noqulay ahvolga tushib qoldim.

Bir kuni u onasi kutayotganini aytib qoldi. Undan beozorgina qilib so'radim:

- Onangiz necha yoshda?
- Hm, taxminan, saksonda bo'lsa kerak.
- Xo'sh, o'zingiz nechchiga kirdingiz?
- 1926-yilda tug'ilganman, demak...
- Unda siz ham, taxminan, saksan yoshdasiz.
- Hm, bilaman, bilaman.
- Onangiz o'lib ketgan, – deyman afsuslanib.
- U lablarini bir-biriga mahkam bosib, boshini sarak-sarak qildi, so'ng chuqur o'nga botib dedi:
- Men bo'lsam qo'rqib o'tiribman.

Insondagi sog'lom aqlni asrab qolish uchun shu yo'sinda yana bir muddat kurashdim. Biroq bunday urinishlarning befoйда ekanini yetarli darajada boshdan kechirib ko'rganimdan so'ng, kurashni bas qildim. Buni qarangki, bas qilgan ham yutqazmas ekan, bu tez orada ma'lum bo'ldi. O'likmi yo tirik? Buning farqi yo'q edi. Otam marhumlarni bir qadar „tiriltirib“, shu tariqa o'z-o'zini ham o'liga birmuncha yaqinlashtirganiga iqrar bo'lib, uning azob-iztiroblarini yanada chuqurroq tushuna boshladim.

Endi barchamiz boshqacha hayot sari yuz tutgan va bu hayot o'zinni va aka-singillarimni qanchalik ishonchsizlik, shubha-gumon, xavf-xatariga solmasin, otamiz taqdiriga tobora qiziqish hamda muayyan hamdardlik bilan qaray boshlagandik. U pasyans va televizor bilan andamon bo'lib yurgan paytlardan buyon o'tgan vaqt ichida deyarli hech narsaga qiziqish bildirmay kelgan bo'lsam-da, meni endi yangicha bir qiziquvchanlik qamrab olgandi, bunga sabab shu ediki, o'zim haqimda ham nimanidir bilib olmoqchi bo'lardim – biroq u nima edi, buni o'zim ham bilmasdim.

Otam bilan kundalik mulqot endi meni ortiq holdan toydirmas, balki aksincha, menga ilhom va ruh bagʻishlardi. Zimmamdagi ruhiy yuk hamon ogʻir boʻlishiga qaramasdan, otamga nisbatan his-tuygʻularim oʻzgarib borardi. Uning shaxsiyati ham koʻz oʻngimda qad rostlab borar, u qariya faqat birozgina oʻzgargan qariya edi, xolos. Ajabo, oʻzim ham oʻzgara boshlagandim. Goʻyo xastalik barchamizga bir nima qilganga oʻxshardi.

– Dada, eng yaxshi koʻrgan joyingiz qayer?

– Bu haqda bir nima deysiz qiyin. Eng yaxshi koʻrgan joyim, bu – koʻcha.

– Koʻchada nima qilasiz?

– Sayr qilaman, biroz aylanaman. Biroq ilgorigidek tobimdamasman-da. Bundan tashqari, poyabzalni ham toʻgʻri kiyolmayman.

– Demak, siz uchun eng yaxshi joy – koʻcha, garchi u yerda sekin tuzalsangiz ham, shundaymi?

– Ha. Oʻzing bilasan-ku, bu yerdan koʻra...

– Nima, bu yer sizga yoqmaydimi?

– Bu yerda nimayam qilardim? Bilaman, koʻcha har doim ham toʻgʻri boʻlmaydi, ammo qup-qunugʻ boʻlsa bormi, undan yoqimli joy yoʻq. U yerda u yoq-bu yoqni tomosha qilishim mumkin, buning hech kinga ogʻiri tushmaydi.

Kasallik juda sekinlik bilan boʻlsa-da kuchayib borardi. Otam endi xavf-xatarni bir oʻzi yengolmas, boshqalar koʻmagiga muhtoj, busiz ahvoli chatogʻ edi.

Otlasi, bolalari Oberfelddagi xonadondan koʻchib ketishgan, shuning uchun unga endi ovqatni uyga olib kelib berishardi. Koʻp oʻtmay, boshqa qobililyatlari ham yoʻqolgach, otamga „tezyordam“ kelib, soat-

lab qaraydigan boʻldi. Bu degani, ertalab kimdir kelib, unga oʻrnidan turishga yordamlashar, kechqurun yana kimdir kelib oʻrniga yotqizib ketardi. Shukrki, u uyquni yaxshi koʻrar, koʻp uxlardi, lekin bitta narsa, yaʼni u oʻn ikki soat davomida qattiq uxlamidi yoki – yoshligida qishda sovuq xonada yotib yurgan dehqon bolasi emasmi – issiq oʻrinda shunchaki choʻzilib yotarmidi, bu aniq emasdi. Odatda, „tezyordam“ yoki uydagi kasalga qarash xizmati xodimlari yoki Peterning xotini Ursula ertalab toʻqqizga yaqin uning yotoqxonasiga kirishar, u esa oqshom toʻqqizda chiroq oʻchirilganiga qaramasdan hamon oʻrinda koʻrpaga oʻralib yotgan boʻlar va ayollarning hadik, qoʻrgʻuv aralash ovoz bilan qilgan murojaatlariga istar-istamas javob qaytarardi.

Otam deyarli kun boʻyi Peter bilan Ursula oldida, bogʻda boʻlar va qiz nabiralari bilan ovunardi. Biroq bu bilan muammo hal boʻlmadi, shuning uchun pestindan keyin otamga qoʻshnimiz Liliana qarab turadigan boʻldi. Liliana u bilan birga sayr qilar, ikkovi *Mench aergere dich nicht*¹ oʻynashardi. Ursula haftada bir yoki ikki marta otamni qariyalar uyiga oborib kelardi. Xullas, vaqt shu zaylda oʻtib borar, bundan barcha mamnun edi.

Hafta oxirida Helga majburiyatni oʻz zimmasiga olar, Verner esa uy va bogʻdagi ishlar bilan mashgʻul boʻlardi. Oyim ikkovimiz galma-gal Venadan kelib, bir necha kun yoki hafta davomida uyda boʻlardik, boshqalar esa dam olardi. Har birimiz yangi vaziyatga oʻz kuch va imkoniyatlarimizdan kelib chiqib yondashardik – albatta,

¹ *Mench aergere dich nicht* – shaxmat-shashka singari stol (taxta) ustida oʻynaladigan ommaviy oʻyin turi.

boshqa yummushlarimiz ham yetib-ortardi. Boshida ancha qiyin bo'lganiga qaramasdan, oilada birdamlik, ahillik his-tuyg'usi mustahkamlanib bordi. Otamning xastaligi oilamizni parokandalikdan saqlab qoldi. Kemaga tushganing joni bir, deganlaridek qayg'u, g'am barchamizni jipslashtirdi.

Xuddi shu davrda yozuvchi sifatida ishlarim yurishib ketdi. Omad o'z-o'zidan, xuddi osmondan tushgandek kela qoldi. Albatta, meni shu paytgacha ham adib sifatida tanishardi, nuqul maqtashardi-yu, biroq yozganlarimni deyarli hech kim o'qima^{di}. Endi esa e'tibor qozongan edim, menga butun dunyo mamlakatlardan taklifnomalar kelar, buning foydasi bilan birga zarari ham bor edi – bunga, avvalo, vaqt ajratishimga to'g'ri kelardi. Ilgari mashhurlikni bunaga vaqt oladi, deb tasavvur qilmagan edim, endi esa bundan qochib qutulolmasdim. Agar ob-havo yaxshi bo'lsa, pichan o'rish kerak, otam, balki, shunday degan bo'lardi. Biroq hozir uning men bilan necha pullik ishi bor, mashhur bo'ldim nima-yu, bo'lmadim nima, unga qizig'i yo'q edi.

O'qishni tugatganindan so'ng otamga, yozuvchi bo'lmog'chiman, deya niyatimni aytgandim, u menga qarab iljayib, shunday degan edi:

– Buruni kovalab o'tirib ham she'r yozsa bo'ladi.

Aniq esimda bor, o'sha kuni uning ustaxonasida, lok va bo'yoqlar taxlangan tokcha oldida turgandik. Buraqangi gaplarni aytishning o'ziga xos hadisini olganidanmi, undan xafa bo'lib o'tirmadim. Ko'zlarini qisib, bilganingni qil, duo qilaveraman, ammo ishingga bir nima deolmayman, degandi o'shanda.

2006-yil bahorida muttasil ijodiy safarda bo'ldim. Volfurtga hafta oxirlaridagina keloldim, xolos. Gohida

o'zimni ishqiy muhabbat, oila va kasb-kor o'rtasida omonat his qilardim, ba'zan unisi yo bunisi ortiqcha tuyulib ketardi. Men na ko'chmanchilarcha hayot tarziga va na vaqtni izchil tashkil etishga ko'nikkandim. Mas'uliyatni zimmanimga olishga-ku kuch-quvvatim yetmasdi, o'zimni hamisha tushmollab ish qiladigan parishonxotir odam deb hisoblab ketardim. Bu yog'i qandog' bo'ldi. Biz o'z hayotimizni bir qolip (shakl)ga solganimiz sayin, hayot bu qolipni buzib tashlayverardi.

Nihoyat, 2006-yil yoz boshlariga kelib, o'z kasbiy majburiyatlarimni deyarli bajarib bo'ldim. Velosipedimni qismlarga ajratdim-da, yuklarimni oyimning mashinasiga ortdim. Myunxen orqali Volfurtga olti soat davomida yetib keldim. Yo'lda boshim biroz og'rib qoldi. Otamning sakson yillik tavalludi arafasi edi.

Anchadan buyon odam yashamagan uy hidi o'tirib qolgan ishchi kiyimimni egnimga ildim-da, derazadan sakrab tushib, uyimiz yaqinidagi tepalikdan o'rmonda o'sadigan mayda gulupnay va xo'jag'at terib keldim. Olcha uzdim, xonalarni ko'zdan kechirib, narsalarni joyladim. Kechqurun otam meni ko'rib derdi:

– Eh-a, kebsan-da meni ko'rgani, haliyam tirikmi-yo'qmi deb.

U tashqi ko'rinishdan hali ham tuppata-tuzuk odam edi. Ko'chada yursa bormi, hech kim uni „anaga“ deb o'ylamasdi. Duch kelgan odamga ochilib-sochilib muomala qilardim, qisqa gap-so'z orasida hazil-pichingni ham kanda qilmas, buni ko'rgan odamlar, e, haliyam o'sha-o'sha muttahamligi qolmabdi-da, deb qo'yishardi. Gap ma'lum bir masalaga borib taqalgach, ko'proq past-baland tafsilotlar talab etilgan paytlardagina uning o'zligi bilinib qolardi.

Mana, hozir u uy oldidagi devor ustiga ro'molchasini yozib olib, o'tirgan ko'yi sokin ko'chaga razm solib, biron-bir „vocea“ ro'y berishini sabr-toqat bilan kutardi. Yo'q, yo'q, u unchalik katta narsa talab qilmasdi. Boryo'g'i ko'chadan mashina-pashina o'tib qolsa qo'l silkitib qo'yar, bosharti birotta ayol velosiped minib ketayotgan bo'lsa unga qarab:

– Salom, go'zal xonim, – deb qo'yardi, xolos.

Shunday, bu gaplar mutlaqo shubhadan xoli edi.

Shu yaqin-atrofda joylashgan qishloq cherkovining qo'ng'iroqlari bong chaldi. Onam yaqin kelib, otam shi-mining chap cho'ntagidan bir nechta Grissini¹ topib oldi. Yaxshi emas, bunaqada shi-mining cho'nagi uvoqqa to'lib ketadi, dedi. Otam bo'lsa:

– Ular sogol olishimda kerak bo'ladi.

– Ular bilan sogol olib bo'lmaydi, Avgust.

Biroz o'ylanib turib, dedi:

– Unday bo'lsa ularni bog'ga olib borib, yerga suqib qo'yaman. Ko'karib, ajoyib bir nima o'sib chiqsa ajabmas. Bu gaplar endi shubhali edi.

U o'midan turdi, jiddiy bir qiyofada vigo bilan ro'molchasini olib, bukladi-da, uy ortiga – ayvonga qarab yo'l oldi. Ketidan bordim. Biz kunbotar tomonga, Bodenzee tarafga jimgina qarab turdik, ko'l uzra botayotgan quyoshning zarrin nurlari jilvalanar, go'yo bugun sira kech bo'lmayotandek tuyulardi. Huv yuqorida, tog'tomonda, Gebhard cherkovi ustida pardek yengil bulutlar suzib yurar, osmon ko'm-ko'k edi. Olisdan A14 – Rayn vodiysidagi avtoban shovqini eshitilib turar, qayin yaproqlari mayin shabadada ohista shitirlardi.

¹ Grissini – undan tayyorlanadigan ingichka, quruq, qalamdan sal uzunroq, qirsilab yeyiladigan an'anaviy mahsulot (palochki).

Biz turgan joydan otam tug'ilib o'sgan uy orqasidagi yam-yashil daraxtlarga burkangan mevazor bog'ko'zga tashlanar, go'yo daraxtlar-u asalari uyasi ham kuddi otam ikkovimizning bolalik davrimizdagidek – deyarli o'zgarimgandi.

– Ertaga saxon yoshga to'lasiz, – dedim unga bekosdan.

– Menmi? – so'radi u ishonqiramay.

– Ha, siz. Saksonga kirasiz, dada.

– Men emas, sen bo'lsang kerak, – dedi u kulgi aralash jahl bilan.

– Men o'tiz sakkizga kiraman, dada, siz esa saksonga.

– Men emas, – takrorladi u mazaxomuz ohangda, – hoynahoy sen bo'lsang kerak.

Shu tariqa biroz tortishdik. So'ng undan: – Odam saksun yoshda o'zini qanday his qiladi? – deb so'radim. U esa:

– Nima desamikin, ja unchalikmas.

Oradan ikki soat o'tdi. Yana xo'jag'at terib keldim, so'ng otamni joyiga yotqizdim. O'zim ham uzog' yo'l yurib qattiq charchagan ekanman, dong qotib uxlab qolibman.

Ertalab barvaqt turib, otamni tavallud ayyomi bilan qukladim. U tabrigimni bajon-u dil qabul qilib, minnatchilik bildirdi. Karavot chetida ishtonchang o'tirarkan, unga otasi shu yoshga yetmay o'tib ketganini esladim, shunda u menga hayron bo'lib qaradi, so'ng sinig' jilmaydi. Biroq nimaga jilmaydi, buning ma'nosini anglayolmadim. Tavalludni gavmlar cherkovida nishonlashimni aytgandim, u qaysi cherkovdaligini so'radi.

– O'zimizning Volfurtdagi cherkovda, – dedim. U esa to'liqlanib:

– Volfurtda qachon bo'lgan bo'lsam, har doim maza qilganman va bu yerda men tanigan odam borki, barchasi bilan yaxshi munosabatdaman.

* * *

Kun juda tinch o'tdi, seshanba edi. Tug'ilgan kunni nishonlash juma kuniga belgilandi. Esimda, onam mevali pirog pishirgan, qo'shni ayol esa yo'l-yo'lakay chipta opkelgan, Oberfeldgasse bugun Avgustning tabassumsiz xira tortib qoladiyov, deya hazillashgan edi. Bundan xursand bo'lib ketdim, negaki otam tabiatining umuman bus-butunligiga ishonchim komil emas, kasallik uning shaxsiyatiga ham allaqachon daxl qilgan deb o'ylardim.

Kechqurun Helga bilan Verner kelishdi. Pirog tanovul qilib, vino ichdik. So'ng Verner ikkalamiz futbol bo'yicha jahon chempionatining yarim final o'yinlarini tomosha qildik. Otam ham biz bilan birga o'tirar, lekin – Germaniya bilan Italiya o'rtasidagi – taktik jihatdan keskin, biroq yaqqol o'zgarishlar sezilmayotgan o'yin uni mutlaqo qiziqitmayotgandek edi, buning ustiga ora-sira: – O'zi kim bilan kim o'ynayapti? Volfurtning raqibi kim? – deya tinmay so'rar, men unga:

– Kennelbax, – deyaverib charchadim. Otam esa buni go'yo o'zi ham biladigandek, ranjigan ohangda:

– O'yinni ham shunaga o'ynaydimi? – deb qo'yardi. Fabio Grosso birinchi golni urib hisobni ochgach, otam:

– Shoshma, shoshma, axir bu volfurtlik emas-ku, – dedi hayron bo'lib.

Bunga Verner ikkovimiz qotib-qotib kulgandik. Haqiqatan ham o'sha lahzalar o'yinning avj nuqtalari edi. Boshqasi esa allaqachon yodimizdan ko'tarilib ketgan.

* * *

Otamning ellikka kirgan kuni ham yaxshi esimda qolgan. O'shanda men sakkiz yoshda edim. Verner ikkalamiz derazadan pastda – ayvonda uymalashib yurgan mehmonlarni qiziqib kuzatganimiz. O'sha kun otam deyarli o'ttiz yildan so'ng chekishni tashlagan kun sifatida ham yodimizda qolgan edi.

Bregens osmoni uzra ketma-ket pirotexnik raketalar otilgandi – 1976-yilning 4-iyulida AQSH mustaqilligining 200 yillik bayrami ham nishonlanayotgan edi. Tevarak-atrofda yashayotgan amerikaliklar qo'shimcha raketalar o'tishib, bayramga fayz kiritgan. Bizning tasavvurimizda esa bularning barchasi go'yo otamiz sharafiga bo'layotgandek edi. Uning yosh kasbdoshlari o'shanda birin-kekin derazadan basseynga qarab sakrashgan.

* * *

O'zining sakson yillik tavalludi tantanasida otam turnaqator bo'lib turgan qutlovchilarning qo'llarini ikkala qo'li bilan bir-bir qisib, ularning har biriga „Omon bo'ling, sog' bo'ling“, deya ezgu tilaklar tilab, minnatdorchilik bildirgandi. U bu tomoshadan g'oyat lazzatlanagan, yig'ilganlarda baxt-omadning faqat burch qisimgagina daxldor odamdek emas, balki haliyam tetik va hushyor kishi sifatida taassurot qoldirgandi. Otam rahbarlik faoliyatining so'nggi yilida burgomistriga o'zi ish o'rgatgan edi. Hozir u burgomistrdan kamroq gapirishini, yaxshisi biron-bir qo'shiqni kuylab berishini so'raganida, ko'pchilik kulib yubordi.

Aka-singillarim otam hayoti haqida hikoya qiluvchi „ko'rgazmali taqdimot“ tayyorlashgan edi, ekranda ana shu lavhalar namoyish etila boshlandi. Lahzalik fotosurat-

lar hozir uning o'zida qanday taassurot qoldirayotganikin, buni bilolmadim. Mehmonlarning „eh“, „oh!“ deyshlari, dam-badam kulishlari unga ham ta'sir qilgan ko'rindi. Bir mahal ekranda temirchi bobosi charn peshband taqqan va yelkasida og'ir bolg'a ko'tarib olgan holda ko'rindi, shunda o'zining o'jizligi esiga tushib ketdimi:

— Men bo'lsam ortiq hech nimaga yaramayman, — deb yubordi. — E Xudo, ana bo'lmasa, baribir, hayron qoladigan joyi yo'q, — qo'shib qo'ydi u.

Oppoq devor sahnida elligintchi yillarning boshlarida olingan oilaviy fotosuratlar paydo bo'ldi, ana, Adolf va Tereziya Gayger oiladagi to'qqiz nafar bola qurshovida turishibdi, ulardan biri — Emma oradan ko'p o'tmay, ko'richagi yoritilib ketib nobud bo'lgandi. Qiziq, bobo va buvilarimiz zohiran o'sha paytlardayoq qatilik ostonasiga qadam qo'ygan ko'rinishadi, unday desam, buvim yana qirq yil umr ko'rgan, tashqi ko'rinishi ham deyarli o'zgar-magan, sochlari kulrang, yuzini chuqur ajin bosgan, ish-layverib holdan toygan kichkinagina ayol edi.

Xullas, butun oila a'zolari — o'timish odamlari-yu bir paytlar grifeln¹ yerto'la bo'sag'asida — chunki bo'sag'a qumtoshdan bo'lib, unda toshqalam oson charxlanardi — o'tirvolib uchqirlagan dehqon bolalari, xayoliy fantazi-yadan ko'ra ko'proq amaliyotga moyil, o'ta ixtirochi va o'ta yashovchan, yashashga qobil, uddaburo qon-qarin-doshlar, barchasi jamuljam edi. — Faqat birgina Yozef yo'q, u oilaviy magnetizmdan mosuvo bo'lib, jahon-gashalikni ixtiyor qilgan, elliginch yillarning oxirida AQShga ko'chib borib, u yerda elektr toki bilan ishlay-digan konserva ochqich ixtiro qilgan va shu tariqa o'z orzusiga erishgan edi.

¹ *Grifel* — toshqalam, toshtaxtaga yozadigan qalam.

Otamning aka-ukalaridan, opa-singillaridan mabodo birotangizda uning harbiy asirlikdan ozod bo'lgandan so'ng tushgan surati nusxasi yo'qmi, deb so'radim. Gap qaysi rasm haqida ketayotganini darhol fahmlab, barchasi oppoq sochli boshini sarak-sarak qildi. Sakson yoshdan oshib ketgan Milya aytdiki, u zamonlar boshqa edi, u davrlarda suratdan hozirgidek xohlagancha nusxa olishning imkoni bo'lmagan.

Paul o'zining urushdan qaytib kelgani va o'sha paytdagi ahvol haqida so'zlab berdi. Hamma yoq vayron, aralash-quralash, mevali bog'larni jala urgan, dalalarda daraxtlar ayqash-uyqash bo'lib yotar, ishga yaroqli erkaklarning aksariyati frontda, ro'zg'or tashvishi-yu mol-hol, barchasi ayollar zimmasida bo'lgan. Urush tugaganda Robert to'qqiz yashar bola ekan, aytishicha, bir kuni dalada ishlab turganlarida to'satdan havo aynib, shunangigi kuchli shamol kelibdiki, arang bitta daraxt-ga tirmashishga ulgurgan, so'ng oyoqlari ostiga qatiq do'l yog'ib beribdi. O'shanda aka-opalari uyga olib ketilgan pichan ortilgan aravaning ag'darilib ketishiga sal qolgan ekan. Mevalarni do'l urib keganidan o'sha yili ba'zi bir daraxtlar kuzdayoq gullay boshlagan.

Otam bularning barchasini unutgan, ortiq eslayolmay-di. Xo'ralar endi tabiatiga ko'chgan, birgina tabiat qolgan, xolos. Tajribalar esa hamon ta'sir ko'rsatishda davom etardi.

* * *

Bu yil, avvalgi yoz fasllarida bo'lganidek, yozning bir necha haftasini tug'ilib o'sgan uyimda o'tkazdim. Shunda otam bilan oramizdagi masofa tobora qisqarib borayotganini, kasallik sababli anchadan beri kutilgan munosabatlarning yo'qolish xavfi ham barham topgani-

ni sezdim. Buning oʻrniga biz bir-birimiz bilan shunday tabiiy, xolisona va begʻaraz bir tarzda doʻstlashib oldik, buning uchun biz xastalik va xotira yoʻqotishdan – shaxsan oʻzim faromushxoitlikdan – minnador boʻlmogʻimiz kerak edi. Oʻrtamizdagi barcha kelishmovchiliklar ortda qoldi. Endi bunday fursat hech qachon qaytib kelmaydi, deb oʻylardim.

Oʻshanda Innsbrukda yashayotgan turmush oʻrtogʻim Katarina ham Volfurtda bir necha kun boʻldi. Bir kuni biz otamni birga sayr qilishga koʻndirdik, u istar-istamas bizga hamrohlik qildi. Yoʻlda borayotib, garchi hali Oberfelddan bir qadam ham tashqariga chiqmagan boʻlsak-da, uning hadeb orgaga qaytarniz deyaverishi biroz asabimga tegdi, chunki havo ajoyib, goʻzal oqshom, u bilan jon deb daryo sohiligacha piyoda sayr qilmogʻchi boʻlib turuvdik.

Yana Oberfeldga qarab burilgandik, koʻz oʻngimizda qishloq namoyon boʻldi. Otam yengil tin oldi, xursand boʻlib, qishloq manzarasini maqtay ketdi.

– Bu yerga oldin ham sayr qilgani kelib turarmiding? – soʻradi u mendan. – Koʻpchilik bu yerlarga qishloq manzarasini tomosha qilish uchungina keladi.

Bu gap menga gʻalati tuyuldi.

– Men bu yerga, – dedim otamga qarab, – manzara uchun kelmayman, chunki bu yerda katta boʻlganman.

Uni hayron qoldirdim, shekilli, aftini bujmayitirib:

– Eh-a, shundaymi, – deyoldi, xolos.

Shunda undan soʻradim:

– Dada, bilasizmi men oʻzi kimman?

Bu savoldan biroz dovdirab, Katarinaga oʻgirildi-da, men tomonga qoʻli bilan ishora qilarkan, oʻzicha hazillashgan boʻldi:

– Qara, buning nimasi qiziq ekan.

– Dada, hayotingizdagi eng baxtli dam qachon boʻlgan?

– Bolalar yosh boʻlgan payt.

– Oʻzingiz va aka-singillaringizni aytayapsizmi?

– Yoʻq, oʻz bolalarim demogʻchiman.

Natsizm olib borgan siyosat oqibatida diniy va fuqarolik urf-odat, anʼanalarining qadrsizlanishi urushdan koʻng ana shu qadriyatlarining bilvosita soxtalashuviga olib keldi. Paulning aytishicha, oʻsha davrda taqvodorlik, soxta soddadillik, pand-nasihat va mehnatdan boʻlak hech nima boʻlmagan. Bunday vaziyat, ayniqsa, yoshlar uchun dahshat va halokatsidan boshqa narsa emasdi.

Otam oʻzining aniq niyat va maqsadlariga ega boʻlgani uchun ham mushkul vaziyatdan chiqib keta olgan, uning uchun eng muhimi, gaygʻu-alamlardan qochib, quvonch-shodlik sari intilish boʻlgan. Volfurtda qaytib kelgach, haqiqiy hayot toʻgʻrisidagi oʻz tasavvuriga tayanib ish yuritdi, ayni chogʻda xavfsizlik, xotirjamlik va barqarorlik his-tuygʻularidan qalbi munavvar boʻldi. Albatta, uni tasodifiy xushxabarlar, yangiliklar kutib olmagan, imkoniyatlar ham deyarli boʻlmagan. Chunki imkoniyatlarga ega chiqish uchun eng avvalo, ishonch kerak boʻlardi, otamda agar urushdan oldin ishonch boʻlgan boʻlsa, endi u yoʻq edi. Aytishadi-ku, *Erfahrung bildet Narbengewebe*¹.

Tinch, sokin va daxlsiz hayotga boʻlgan ehtiyoj uni xotirjam turmush va turli xil qishloq uyushmalari sari yetakladi. U qishloq futbol klubining taʼsis etuvchi aʼzolaridan biri boʻlib, oʻzi jamoada oʻng qanot yarim

¹ *Erfahrung bildet Narbengewebe* – soʻzma-soʻz tarjimasini: Tajriba chandliqlardan iborat.

himoyachisi edi. Boz ustiga teatrd guruhga boshchilik qilar, u yerda Nestroyning¹ „Daydi“sini sahnalashtirishgandi. Bundan tashqari, aksariyat xotin-qizlardan tashkil topgan cherkov xoriga ham qatnar, qo‘shiq aytardi. Aslida, u xotin zotiga qiziqmas, uning uchun u ekzotik fenomen edi, xolos. Ayol deganda u eng avvalo, onani, o‘z onasini ko‘z oldiga keltirar, uning nomini muqaddas bilardi.

Ehtimol, u o‘z erkakligini isbotlashga ehtiyoj sezmagandir, kim biladi. Balki, u o‘zining mustaqilligiga ko‘proq ahamiyat bergandir.

Otam Forarlberg o‘lka hukumati idorasida benzin taqsimoti bo‘yicha mas‘ul mutaxassis vazifasida bir necha yil ishlagach, 1952-yildan Volfurt qishloq jamoasida mirza sifatida faoliyat yuritib boshlagan. Jamoa idorasida oltmishinchi yillarning o‘rtalariga qadar ham kotiba lavozimi bo‘lmagan. Otamning ishxonasi qishloq maktabining birinchi qavatidagi sinfonasida joylashgandi. Xona nihoyatda keng bo‘lib, qadimiy mebellar bilan jihozlangan, derazalari esa pardasiz edi.

Yoz oylarida u charam shim kiyib, o‘zi Kpegreg deb ataydigan shippakda, yozuv mashinkasini ikkala qo‘li bilan chiqillatib yozib o‘tirar, mashinkaning „chiqchiq“ tovushi keng, deyarli bo‘m-bo‘sh xonada jaranglab chiqar, agar deraza ochiq bo‘lsa, ovoz to ko‘chaga qadar eshitilib turar, ko‘chadan o‘lgan-ketganlar: „Avgust yozvapti“, deb qo‘yishardi.

Burgenlanddan² Forarlbergga kelib qolgan bir muallima qiz bo‘lardi. Uni Terush deb chaqirisharkan. Shu

qiz dadamga yiqib qolgan. Biroq Terush nikohsiz tug‘ilgan bola bo‘lgani bois, bobom bunga qarshi bo‘lgan, otam esa taqdirga tan bergan. Afsuski, bu tug‘ilgan hikoya emas, otamning aka-ukalari, opa-singillari bu haqda deyarli hech nima bilishmaydi, o‘zim ham tortinib undan so‘rolmaganman. Shuning uchun bilganimcha aytib o‘tyapman.

Ammo otamning xuddi shu davrda, ya‘ni elliginchi yillarning oxirida ota-onasining mevazor bog‘i yuqortisidagi tepalikda uy qura boshlagani aniq. Imorat qurish uchun joy bobom tomonidan berilgan, chunki u yerda gilyoh ham o‘smagan. Shu paytdan boshlab, otam qo‘li bo‘shadi deguncha qurilishga qarab chopgan. U yerda cherkov yaqin bo‘lgan, qo‘ng‘iroq sadolari doim eshitilib turgan.

Shotlandiyalik aktyor, produser Robert Harrison o‘zining „O‘lim saltanati“ nomi kitobida g‘arb falsafasidagi tafakkurga oid qadimiy bir an‘ana haqida yozadi. Unga ko‘ra narsalar to‘g‘risidagi bilim ma‘lum bir ishni bajarishning dastlabki muhim sharti hisoblanarkan. Xuddi shunga o‘xshab, kimki uy qurmog‘chi bo‘lsa, uni qurishdan oldin uyning nima ekanini bilishi kerak. – Otam ham uyni shunchaki taxminan, umumiy tarzda bilgan, hamma narsaning rejasini o‘zi tuzgan, ichi g‘ovak g‘ishtni ham o‘zi quygan, elektr montaj ishlarini o‘zi bajargan, o‘zi suvoq qilgan. Suvoq ishlarini yaxshi ko‘rardim, degandi u. Bunaga narsalardan yaxshi xabardor bo‘lgan, bu sohada o‘zini xuddi uydagidek his qilgan.

Nihoyat, tez orada bog‘ uzra yangi imorat qad rostlagan. Bu yerdan o‘ng tomonda Shveysariya tog‘lari, yarim o‘ng tarafda Appensell, to‘g‘rida esa qishloq va

¹Nestroy, Yohann – avstriyalik dramaturg (1801–1862).

²Burgenland – Avstriyadagi tarixiy o‘lka, viloyat.

Bregens, chapda Gebhard tog'i hamda ko'k bag'riga sanchilgan mezana va minoralar ko'zga tashlanardi. Xullas, tevarak-atrof manzarasi bu joyga o'zgacha joziba bag'ishlagan. Oradan ko'p yillar o'tib, mening „Uyminega bunday solgansiz?“ degan savolimga otam, uy quyoshga emas, balki Gebhard tog'iga qaratib qurilgan, deya javob bergandi.

* * *

1963-yilda, o'ttiz yetti yoshda otam nihoyat, uylanishga qaror qilib, Sankt-Pyoltenlik o'sha yosh muallima bilan nikohdan o'tgan. Qizning otasi temiryo'lda o'tyoqar bo'lib ishlagan, urushda halok bo'lgan. Onasi esa Ybbsdagi bolalar uyida tarbiyachi bo'lgan, u yer-bu yerda tikuvchilik ham qilgan. Onasi qaytadan yana turmushga chiqqach, qiz Foraribergga – bobosinikiga keladi, shu yerda muallimlikka o'qiydi. Birinchi ish joyi: Volfurtdagi sakkiz yillik folkshule – eski maktab edi.

Shu tariqa onam bir qishloqdan yana bir olis qishloga kelgan va o'zining fikricha, xatoga yo'l qo'yg'an. Oila qurayotganda aql kaltalik qildimi, endi boshga tushganni ko'z ko'radi. Bunday amaliy nikohshunoslik ilmidan ota-onam ancha uzoq edi. Ularning, avvalo, uyda o'tmak bo'ladigan, o'rgatadigan hech kimi bo'lmagan, qolaversa turmush to'g'risidagi tasavvurlari o'taketgan soddalik, butkul bexabarlik asosiga qurilgan bo'lib, yuzaga keladigan arzimas holat, vaziyatlarni, masalan, er xotinini yoki xotin erni „o'zgartirishga“ qodir emasligini hisobga olishmagan. Shunday, xarakter irodaga qaraganda kuchliroqdir.

Shunga ko'ra ular katta xatoga yo'l qo'yishgan. Lev Tolstoyning „Anna Karenina“ asarida shunday holat

bilan bog'liq ajoyib bir fikr keltiriladi: umr yo'ldosh tanlash masalasini yoshlarning o'ziga havola qilish o'qlog'liq to'pponchani besh yashar bolaga mos o'yinchiq, deyshidek gap. Bu keksa knyaz xotining fikri edi.

Baxt to'g'risidagi ikki xil tasavvur bir-biri bilan to'qnash kelsa nima bo'ladi, bu haqda o'ylab ko'rish to'ydan oldin ota-onaning xayoliga ham kelmagan. Albatta, bo'lishi mumkin bo'lgan baxtni yaratishga ikkovlon ham o'ziga yarasha hissa qo'shgan. Biroq pirovard natijada ana shu ulushlar baxtning turlicha, qarama-qarshi ko'rinishlariga mansub ekanligi ma'lum bo'ladi. Oxir-oqibat har ikkisi ham o'zicha baxtsiz bo'lib qolaverdi.

Ularning bir-biridan kutgan orzu-umidlari sarobga aylandi, vaholanki bir-biriga o'zaro ishonch bildirishning o'ziga xos yo'llari ham tubdan boshqacha edi. Avvalo, tug'ilgan yillari va oilaviy kelib chiqishlari o'rtasida yengib bo'lmaz madaniy uzilish bor edi. Otam katta dehqon oilasidan bo'lsa, onam tashlandiq proletar xonadonidan edi, unisi urushdan oldingi davrda, bunisi esa urushdan keyingi yillarda sotsiallashtgan, otam urush hamda asirlik azobini tortgan bo'lsa, onam qashshoqlik va „jonajon vatan bo'ylab“ xronikal film romantikasini ko'rgan, xullas, turlicha qadriyatlar, turli xil orzu-umidlilar, turlicha hissiy olamlar... otam oddiylik va pishiq-puxtalikni yoqtirsa, onam hissiyot va samimiylik, mehribonlikni yaxshi ko'rgan, unisiga dilkashlik, odam-oxunlik manzur bo'lsa, bunisi ta'limni ma'qul ko'rgan. Otam madaniy hayotga yaroqsiz ekanligini oshkor qilib qo'yavergan. U haqida ba'zan shunday gaplarni ham eshitish mumkin edi: „Avgust kecha (teatrda) birinchi pardadayoq pinakka ketgan“.

Bu – hayotiy orzulardan tortib, to uylanish va bolalar tug'ilishiga oid tilaklar o'rtasidagi haqiqiy nomutanosiblik edi. Boshqa paytda esa birgalikdagi hayot, turmush kun sayin o'zgacha tus ola boshladi, bu barmisoli Bobil minorasida turib, zo'r berib bir-birini ishontrishga urinayotgan, har biri o'z tilida gapirib: sen meni tushunmayapsan! – deyayotgan ikki kishining holatini eslatardi.

Men otamdan onamga uylanishining sababini so'raganida, u oyimni nihoyatda yaxshi ko'rganini va unga boshpana bermogchi bo'lganini aytgandi. Shu o'rinda yana uning o'sha mashhur mavzusi kun tartibiga chiqadi: uy, makon, boshpana, xavfsizlik va xotirjamlik. Mazkur tushunchalar uning ko'z o'ngida favqulodda ahamiyatga ega edi. Ishq-muhabbat yaxshi, biroq o'z joyini topa bilish undan ham yaxshi, deb o'ylagan bo'lsa kerak-da, boyoqish.

Onam esa xavfsizlik va xotirjamlik emas, balki rag'bat izlagan. Uning qalbi hamisha dunyoga ochiq, o'zi yangilikka o'ch bo'lgan. Pullari yo'qligidan bechoralar to'y sayohatiga ham borisholmagan. Otam to'y sayohatinigina emas, buning o'rniga shunchaki sayrga chiqishni ham rad etgach, onam undan qattiq xafa bo'lgan. Otamga qolsa Volfurtdan kengroq va go'zalroq go'sha yo'q edi olamda.

„Hattoki o'rmonga, oddiy sayrga bormagannmiz-a!“, yozg'irardi oyim o'sha kunlarni eslab. Haqiqatan ham ushbu rad etish shonli sahifa bo'lolmasdi. Otam hatto bir kungina bo'lsa ham o'z odatlariga qarshi borishni istamas, kundalik chop-chopdan iborat hayotiga xalaqit beradigan nimaiki bo'lsa, xoh shanba kungi kichkinagina sayr bo'lsin, xoh boshqa, hammasidan voz kechar-di. Uning hayotiy rejasi egri-bugri emas, balki to'ppa-to'g'ri chiziqdan iborat edi.

Barbod bo'lgan nikoh haqida yozish... eski gapni qo'zg'ashdek tuyuladi. Ma'lum muddat ular bir-biri bilan murosa qilib, dil xotirjamligiga erishgandek bo'lishdi. Albatta, ular hech qachon janjallashib soch yulishmagan, binobarin, bolalar dunyoga kelgach, mavjud barcha keskinliklarga qaramasdan o'zaro munosabatda bir qadar muvozanat yuzaga kelgan. Otilada birin-ketin farzandlar tug'ilib, onam o'zini nihoyatda baxtiyor his etgan, otam ham o'z otalik rolini muvaffaqiyat bilan bajarishga, pirovardida yaxshi taassurot qoldirishga harakat qilgan. Haqiqatan ham bolalar ota-onaning baxti edi. Biroq oila, nikoh ishqiyyi munosabatlarda bobida ortiq umid qilib bo'lmaydigan holatda edi. Tabiatan turlicha bo'lgan his-tuyg'ular er-xotinga ham birin-ketin pand bergan bo'lsa kerakki, ular bir-biriga nisbatan o'zaro muomalada bora-bora o'ta qaysar, o'jar bo'lib qolishgan. Ahvol shunday bo'lgach, ortiq tortishib o'tirishga yoki biri boshqasiga yon berishga-da hojat qolmagan.

Tepalik ustidagi ana shu katta uyda hayot avvaliga bir maromda kechgan; biz binoyidek oila sifatida berralla harakat qilgannmiz. Kuniga bir necha soat musiq bilan shug'ullanar, tushki ovqatdan so'ng yarim soat Canasta¹ o'ynardik. Tushlik oldidan bolalar cherkov maydoni yoniga chopib borishar, u yerda ishxonadan uyga – tushlikka kelayotgan dadamizni kutib olishardi. Shunda butun qishloq qandaydir yoqimli, samimiy va mehribon bo'lib ko'rinar, bog'lar va ko'chalar bo'ylab taomning yoqimli hidi anqirdi, chunki soat o'n ikkida deyarli barcha xonadonlar tushlik qilishardi. Otam bolalardan birini velosipedning orqa tomonidagi yuk

¹ Canasta – Janubiy Amerikadan kelib chiqqan qarta o'yinining bir turi.

qo'yadigan joyiga, boshqasini oldiga o'tqazar, qolgan bolalar esa ulov ortidan zir yugurishardi. Shanba kunlari peshindan keyin otam bizni futbol maydoniga olib borar, yakshanbada sayrga olib chiqardi. Har gal Brengsdagi yetimxonadan Toni degan bola kelib, butun ta'tilni biz bilan birga o'tkazardi. Sabzavot, poliz ekinlari va qulupnay ekladigan tomorqamiz bo'lib, ularga otamning o'zi qarar, limonyalpiz va qorag'ardan qiyomlar qilardi. Bir kuni oyim ko'lga cho'milishga borganda to'rt nafar bolaga ko'z-quloq bo'lish bir o'zimga qiyin bo'lyapti, deb keyingi gal dadamni ham birga borishga qistagan edi, u shartta uyimizga basseyn qurib berdi. Basseyzni garaj tomiga o'rnatib, uni osma ko'prikl yordamida balkon bilan tutashitirishdek tавakkal rejaga qo'llaganing o'ziyok katta gap edi.

Otam yoshim ulug', deb oilada hech qachon o'zini boshliq yoki xo'jayin qilib ko'rsatmas, aksincha, uni bezovta qilmasalar xursand bo'lardi. Uning tabiatida qattiqqo'llikdan asar ham yo'q edi. Onam yana ishlay boshlaganiga qaramasdan, uy-ro'zg'or ishlarida yordam bermagani chatiq edi. Haq va haqiqat haqqi, oilada er qiladigan ish bor, xotin qiladigan ish bor, derdi u. Uning fikricha, supur-sidir, yig'ishtirish – ayollarning ishi, bog' bundan mustasno, shnitse¹ to'qmoqlash emas, bolg'alash erkaklarning yumushi edi.

Uyimiz har xil qurilishlar sababli ulkan bunyodkorlik maydoniga aylangandi. Otam bog' yoki uydagi sharoitlarni yanada yaxshilash yo'lida tinmay bosh qotirardi. Qo'shimcha xonalar kerakmi? Qani endi, ziyon qilmasdi. Marhamat.

¹ *Shnitse* – yaproq-yaproq qilib kesib, yog'och to'qmoqcha bilan to'qmoqlab pishiriladigan kottlet.

Onam dunyoga talpingani bois yozda, asosan, Bodenze bilan Brengensvald o'rtasida joylashishni ma'qul ko'rgan germaniyalik va niderlandiyalik dam oluvchilarga xonalarni ijaraga bera boshladi. Otam chordog'ni ham qurib bitirgach, yillik ijara turuvchilar, oyinning muallim hamkasabalari, yosh-yalanglar kirib keldi.

1977-yilda onam uchun dunyo yuz ochdi. Germaniyadan Peh¹ degan ismi jismiga monand, qop-qora sochli, doim qora kiyinib yuradigan ijarachi kelib, biznikida yashay boshladi. Asli kasbi nima, hech kim bilmaydi, lekin o'zi samimiy, ajoyib yigit edi. Biz bolalar ko'pincha uning Ovomaltine² sini bildirmay yeb qo'yardik. Diniy saboqlarga eski surati jurnallarni olib borishimiz lozim bo'lgan paytlarda boshqalar teleko'rsatuvlar das-turi chop etilgan hamda Stadt Gottes kabi nashrlarni ko'tarib borsa, men Stern yoki Spiegel singari rasmlil jurnallarni olib borardim, chunki ularni yosh ijarchimiz o'qib chiqib, zinapoya ostiga tashlab yuborardi. Bir kuni Peh chordog'dan tushib kelib, tezda ketishim kerak, ammo ijaraga to'lagani pulim yo'q, radio bilan oshxona plitasi sizlarga, deb qoldi. Otam rozi bo'ldi. Ijarachi ketdi. Oradan bir-ikki kun o'tgach, politsiyudan odam kelib, uni so'radi. Nimaymish, RAF³ a'zosi sifatida shubha ostiga olingan emish. Biz bilmaymiz, u yo'q, ketgan, dedik.

Xuddi shu paytda „2-iyun harakati“⁴ a'zolari tomonidan paypoq ishlab chiqaruvchi fabrikant Palmers

¹ *Peh* (*Pech*) – smola, saqich, qora mum, qatron, shuningdek, muvaffaqlashtirish, omadsizlik ma'nolarini ham bildiradi (nem.).

² *Ovomaltine* – kichik formatda tayyorlanadigan shokolad turi.

³ *RAF* (*Royal Air Force*) – Buyuk Britaniya Harbiy-Havo kuchlari (ingl.).

⁴ 1970-yillarda Berlinda faol ish olib borgan terrorchi tashkilot.

oʻgʻirlab ketilgan – telefonda gaplashgan shaxsning foratberglik ekanini aksentidan payqab qolishgan. Ovoz egasini aniqlash maqsadida maʼlum telefon raqami gazetada berildi. Men toʻqqiz yoshda edim, qiziqib oʻsha raqamni yashirincha bir necha marta terib koʻrdim, har gal terganimda parol menga sirti va kulgili tuyulaverdi, qancha urinmay, gap nimadiligini tushunolmadim. Keyinchalik telefon qilgan abonentning volfurlik yosh yigit ekanligi maʼlum boʻldi, ana koʻring tomoshani. Oʻyim uni maktabda oʻqigan ekan, juda yaxshi bolaydi, dedi.

Ijarachimiz Pehning bir necha yil dom-daragi chiqmay ketdi. Biz bolalar barcha qidirayotgan terrorchi uyimizda yashaganidan va uning shokoladini bildirmay yeb yurganimizdan oʻzimizda yoʻq xursand edik, Volfur RA.Fning maxfiy markazi boʻlsa kerak, deb oʻylardik. Kunlardan bir kun kutilmaganda uyimizga Pehning oʻzi kirib keldi, uni koʻrib biroz xijolat boʻldik. Otam uni politsiya surishtirganini aytgandi, u beparvo qoʻl siltadi. Aytishicha, uni tezda topvolishgan va tez qoʻyvorishgan, bu 1977-yilgi jazavalardan biri edi. Otam buni eshitib, yengil tin oldi, mening esa biroz hafsalam pir boʻldi.

Bolaligim ham asta-sekin oʻz nihoyasiga yetib borardi. Dadam shu paytgacha – tashabbus koʻrsatishi lozim boʻlgan davrgacha yaxshi va baxtli ota edi. Endi esa voyaga yetayotgan bolalari bilan ishi yoʻq, axir u oʻsib kelayotgan farzandlarini bir nimaga qiziqitirishi, ruhlan-tirishi kerak edi-ku. Biroq boshqalarni oʻylash uning tabiatiga yot edi. Yaxshisi, ortga chekinib, qishloqdagi odatiy tirikchilik tashvishlariga koʻmilib yuraverardi.

Eshitganim bor, grek tilida, „vatan“ va „odat“ soʻzlari maʼno jihatidan bir-biriga yaqin ekan.

Telefon jiringlansa ham, otam qimir etmasdi. Birov undan bir nima soʻrashini tasavvur ham qilolmasdi. „Bu aniq menga emas“, derdi u. Pochtachini ham kutmasdi. Nega kutadi? Axir uni qiziqitiradigan hech nima olib kelmasa.

Bora-bora otam bilan oʻrtamizda bir-birimizni bogʻlaydigan hech narsa qolmagani his eta boshladim. Biroq yoshlik gʻururi bilan ota ixtiyoriga qarshi bo-rishning imkoni boʻlmagach (u hech qachon birovgaxoʻjayinlik qilishni istamagan), buning oʻrmini bosa oladigan yoʻl topdim – otamning johilligiga, nodonligiga qarshi isyon koʻtardim; odatda, ota-ona nazoratida yo bir nima yetishmaydi, yo bir nima koʻpayib ketib, ortiqchalik qilib qoladi. Men uning loqaydligini yuzigaxoldim. U bu „ayblov“ga qoʻshilmadi, bundan jahlim chiqdi, men uni tushunolmadim va shuning uchun ham muvosa qilishga kuchim yetmadi. Nihoyat, ovora boʻlib oʻtirish befoйда, dedim-da, uni „roʻyxat“dan oʻchirdim. Chunki oʻzinning muammolarim ham yetib-ortardi. Bu toʻgʻriku-ya, ammo ayni chogʻda bahonayam edi, negaki endi yoshimga mos ravishda qiziqishlarim ham oʻzgarib qolgandi. Ne tong, oʻshanda otam bilan oramizdagi ke-lashmovchiliklar kelgusida bir qadar qisqarib qolar, deb umid ham qilolmasdim. Zero, otam endi men uchun un-chalik muhim boʻlmay qolgan, menga endi baribir edi.

Men faqat bir narsani – undagi oʻzim yoshligimdan guvoh boʻlgan keng fikrlikni, uning boshqalar toʻgʻ-risida yengiltaklik yoki ichigoralik bilan soʻz yuritmas-ligini tobora kattalashib borayotgan masofadan turib boʻlsa-da qadrlar edim.

Otam endi koʻp vaqtini yertoʻlada – oʻz ustaxo-nasida oʻtkazardi. U yerda bir nimalarni oʻylab topar

yoki bo'lmamam kun bo'yi parishon bir alfozda chek-siz o'y-xayollarga berilib o'tirardi. Boshqacha qilib ayt-ganda, u yerda u o'z hayotini tashqi voqea-hodisalardan „saqlay“ olardi. Ustaxona uning uchun tom ma'noda boshpana va tabiiy vatanga aylangandi. U yerdagi ish-lardan esa hali-hanuz hayratga tushaman. Yetmishinchi yillarda u yerto'laning pastakina shiftiga kattakon, keng taxtani yog'och mix bilan mahkamlab, taxtaga yosh bolalar uchun mo'ljallangan oziq-ovqat saqlanadi-gan shisha banka qopqoqlarini pastdan banka tushadi-gan qilib chiroyli, batartib bir tarzda burab o'rnatgan. Ro'zg'orga kerak bo'ladigan nimaiki bo'lsa, hammasini saralab, tur-turiga ajratib, o'nlab bankalarga joylagan-da, ularni shipga, yaqqol ko'zga tashlanadigan qilib „osib“ chiqqan. Ana endi kinga nima kerak bo'lsa, yerto'la-ga tushib, izlagan narsasini qiyalmay topib oladigan bo'lgan.

O'limizda gohida shunday savol-javoblar ham bo'lib turardi:

- Dadam qayerda, ko'rmadingmi?
- Ustaxonasida bo'lsa kerak.
- U yerda nima qilayotganikin?
- Yana tag'in bo'lmag'ur narsalarni o'ylab topayot-gandir-da.

O'sha paytlarni eslasam, shunga o'xshash gap-so'zlar tez-tez bo'lib turardi. Biz uydagilar otamning parishon-xotirligi bois o'z „ustachilik“lari bilan (yerto'lada par-malash dastgohi ishga tushsa, televizor ekrani xiralashar yoki doimiy tarq-turuq bolalarning dars tayyorlashiga, o'qish-yozishiga xalagit berardi) o'limiz hayotiga rahna solmasa derdik. O'zim ham otamning kasallik sababli faromushxotirlikka berilishini va buning oqibatida hayo-

timga putur yetkazishini xohlamasdim. Ochig'ini aytgan-da, u xastalik boshlangan paytda ham Robinzon Kruzoga o'xshab avtonom hayot kechirishda davom etardi – oila uning uchun (sahna ortidagi) dengiz, shamol, o'rmon va echliklar hamda my man Friday (sodiq xizmatkor) edi.

Robinzon Kruzo otam o'z hayotida o'qib chiqqan birdan bir roman edi. Jahon adabiyotining u qadar mash-hur bo'lmagan ushbu romanida muhabbat emas, balki o'z haq-huquqini himoya qilish g'oyasi asosiy motiv qilib olingani uchun ham uni qayta-qayta o'qib chiqqan. O'zining birinchi avtomobili – 1934-yilda chiqqan, tomi ko'tarib, qaytarib qo'yiladigan Cabrio yengil mashi-nasini otam Robinzon deya e'zozlardi. Uni 1955-yilda, uylammasdan ancha ilgari sotib olgan, o'sha yili shu mashinada do'stlari bilan ikki yoki uch kunga Janubiy Tirolga¹ borib kelgan edi.

Saksoninchi yillar shitob bilan ilgarilab borardi. Ota-onam hali ham oilaviy totuvlik darajasiga yetib bormagan, aksincha, o'tgan vaqt ichida ular orasi-dagi tufvut yanada chuqurlashib ketgan, uyda og'ir kayfiyat hukm surar, bolalarning balog'atga yetishi natijasida oilaviy parokandalik battar avj olayotgandi. Oilada yakdillik, hamjihatlik bo'lmagach, uning har bir a'zosi o'zini xuddi begonadek yolg'iz his qilib, hade-may hamma o'zi bilan o'zi ovora bo'lib qoldi.

Yozef amakim bir vaqtlar shunday degandi:

„Bizning uyda ham g'alati vaziyat hukm surardi. Agur maktabda biron muammo bo'lsa, uni hatto aka-ukaga ham aytilmas edi. Mabodo kimdir xursand bo'lsa ham, hech kinga bildirmay xonasiga chiqib, u yerda o'zicha sakrab, igr'ishlardi“.

¹ Janubiy Tirol – Avstriyadagi tarixiy o'lka, viloyat (tarj.).

Men ham hozirgi vaziyatni xuddi shunga o'xshash deb hisoblardim. O'zim ham faqat namoyishkorona cheklanishgagina moslasha olardim, xolos. Oxir-oqibat hamma bir-birining joniga tegdi, har holda men shunday deb o'ylardim.

Gimmaziyani bitirgan paytida oilaviy kelishmov-chilik oilamiz a'zolarining ruhiy holatiga ham sezilarli darajada ta'sir ko'rsata boshlagan edi. Shukrki, bu jaryon boshqa takrorlanmadi, oradan yillar o'tib, vaziyat o'nglangach, o'zimiz buning guvohi bo'ldik.

Otarning xotirasidan-ku bu voqealar batamom „o'chib“ ketgan, mening ko'z o'ngimda esa hamon elas-elas aks etib turadi. Ota-onam maktabda o'qib yurgan paytlarimda meni deb oz-moz tortishib qolar, oyim bundan izitirob chekar, ruhan qiyinalardi. Nega oyimning ko'pincha kayfiyati yomon bo'lib yurishini endi-endi tushungandekman. Gimmaziyani bitirish tantanasi arafasida ham uyda janjal bo'lib o'tgan va tantanada hamma o'quvchilarning ichida yolg'iz men ko'ylakda emasliligimdan oyimning jahli chiqqan edi. Shunda dadam meni bir chetga chaqirib, o'ziga xos vazmin ohangda men bilan vaziyatni muhokama qilib, kelnerdan ko'ylak sotib olib bersam nima deysan, o'ylab ko'r, dedi. Kiteining ichki cho'ntagidan hamyonini (unda o'sha fotosurat ham bor edi) chiqarib, puli borligini ko'rsatgan bo'ldi. Odatda, har bir kelnerning har ehtimolga qarshi javonda ehtiyotdan olib qo'yilgan qo'shimcha ko'ylagi bo'lardi, chunki mijozlarga xizmat ko'rsatayotganda yoki taom tashiyotganda u-bu to'kiilib ketishi ham mumkin edi. Dadamga go'yo oydan tushgandek tikilib qoldim, kelib-kelib kelner ko'ylagini ki-

¹ Kelner – Restoran xizmatchisi (tarf.).

yumammi, deb taklifni rad etdim. Hozir o'sha kunlarni eslayotganim, dadamning taklif oyimga nisbatan mu-rosa yuzasidan bo'lganini e'tirof etgim keladi. Oradan bir necha kun o'tgach, oliy o'quv yurtida o'qish uchun Volfurdan jo'nab ketganim.

– Siz uchun hayotda eng muhim narsa nima, dada?

– Bilmadim. Ko'p narsalarni boshdan kechirdim. Lekin muhimi nima ekan?

– Biron nima esingizga kelmayaptimi?

– Muhimi, atrofingdagi samimiy bo'lishsin. Shunda ko'p narsalar olg'a siljiydi.

– Nimani unchalik yoqtirmaysiz?

– Birovning ketidan ergashishni. Agar meni gij-gij-lahsa, yomon ko'raman.

– Sizni hozir birov gij-gijlayaptimi?

– Hozirmi, yo'q.

Yetmishinchi yillarning oxiri. Sovuq yoki seryomg'ir kunlarda biz, bolalar oshxonadagi stol atrofida o'tirib huyot o'yinini o'ynardik. Bu – iqtisodiy muvaffaqiyatga yo'naltirilgan, stol ustida o'ynaladigan beozor o'yin bo'lib, bolalar uni o'n yoshdan boshlab o'ynashardi. Stol ustiga inson yoshi va umr bosqichlariga taalluqli turli-tuman rasmlar chizilgan, tole g'ildiragi yurgizilsa bas, u har xil yo'l va yo'nalislar bo'yicha gir aylana boshlaydi: o'qish, sayohatlar, uylanish, yutuq, muvaffaqiyat, omadsizlik, yonib bitgan uy-joylar, kasbiy muvaffaqiyat-sizliklar, neft koni, samarasiz, mavhum fikr yuritishlar, kumush to'y, nafaqaga chiqish va hokazo. Biz o'shanda o'yin, bu – oldimizda turgan hayot yo'li ekanligini bilmaganimiz, yiqilib qolish yoki olg'a borish haqiqatan ham ko'pincha omadga bog'liq ekanini tasavvur ham qilolmaganimiz. Kimdir baxtsiz hodisaga duchor bo'lsa

yoki kasal bo'lib yotib qolsa, unga shunchaki ichiqoralik bilan kuilib qo'ya qolganimiz.

Otarning yo'l topib yurish, o'zining qayerdaligini bilish layoqati kun sayin sustlashib borardi. Ba'zan kechalari o'tridan turib, pijamada chiqib ketgan ko'yi bemahallada kezinib yurar, qo'ni-qo'shnilarni ham bevaqt bezovta qilardi. Shu bois biron kor-hol bo'lmasin degan xavotirda kecha-yu kunduz nazorat tashkil qilib, zinapoyaga olib chiqadigan eshikni tamballab qo'yadigan bo'ldik.

Uymizga kelgan slovakiyalik ayollar otarning kun tartibiga oydinlik kiritishdi. Shu paytgacha etalablari yotoqxonasiga kirib-chiqib yurgan har turi odamlar uni dovdiratib qo'yishgandi, chamasi. Endi esa uning kayfiyati, ruhiy holati ancha yaxshilandi, ko'ngli ko'tarilib, ko'z o'ngimizda yashnab, ochilib ketdi. Kasallik borgan sayin mo'tadillashib, otam uchun endi demensiyaning olin asri boshlangandi.

Shunisi qiziqki, demensiya bilan og'rikan bemorlarning hech qaysisi bir-biriga o'xshamaydi, umumlashmalar o'ta mavhum, har bir kasal mohiyatan sirli, g'alati bo'lib, xastalik ham o'ziga xos tarzda kechadi. Otamga kelsak, jarayon sekinlik bilan borar, dard unga qanchalik kam bilinsa, kayfiyatiga ta'siri ham shunchalik sustlashib qolardi. Kasallikni emin-erkin his qilgani uchun endi undan unchalik qo'rqmas, taqdirga tan bergani tufayli unda ijobiy nuqtayi nazar shakllangan edi.

Uy ichida dovdirab kezishlari ham kamaydi. Albatta, haliyam uyga ketaman deysini qo'ymasdi, biroq bu istak ilgirigidek vahima aralash emas, balki hayot hamisha g'urbandan iborat, shuning-chun g'am chekishga arzimaydi, deb fikrlaydigan odamning ovo-ziga xos ohangda yangrardi.

– Hozir men uyga ketaman, – deb goldi u bir kuni. Atidan, birga boradigan hamrohini kutaverib charchagandi.

– Men bilan birga borasanmi yo shu yerda qolasanmi?
– Men shu yerda qolmoqchiman.
– Yaxshi, unda o'zim yolg'iz ketaveraman. Bu yerda kuilib o'tirgandan nima foyda, kim biladi, hali noyabrda ketishning o'zi bo'ladimi. Balki, yana bir nima to'lashga to'g'ri kelar. Yagona imkoniyat – hoziroq ketish.

– Ha, bora qoling.
– Ketsam bo'ladimi?
– Ketaman desangiz, marhamat, ruxsat.
– Yana bir gap – oila a'zolarimni ham olib ketsam maylimi?

– Albatta, opketa qoling.
– Yaxshi, rahmat. – U yana nimalarni olib ketsam ekam, degan xayolda yon-veriga qaradi, so'ng mamnun holda dedi:

– Menga qarashli hech vago qolmabdi-ku.
Nihoyat, u menga yaqin keldi, yuz ifodasidan vaziyat unga biroz noqulay ekanligi sezilib turar, nimagadir ikkilanar, oxiri muammoni yashirmay ayta qoldi.

– Menga manzili bermaysanmi? Yo boshqa gaping bormi? Aytmoqchiman, yuqori ko'cha bo'ylab to'g'ri yursang uyga ko'zing tushadi, demaysanmi?

Shu tobda uning yordam so'rab mo'tirab turishini ko'rib, ko'nglim buzildi.

– Shoshmang, – dedim unga, – fikrim o'zgardi, men ham boraman. Yarim soatgina kutib turing, yozuv-chizuvimni tugatib olay, so'ng birga boramiz.

– Qayogga? – so'radi u.
– Uyga-da. Mening ham uyga borgim kelyapti.

– Rostdanni?
– Ha-da. Biroq siz avval ozgina dam olib, kuch yig'volishingiz kerak.

– Shunaga uzoqmi?

– Ha, uzoq. Lekin biz birpasda yetamiz.

– Chindanam birga borasammi?

– Albatta.

– Aniqmi?

Uning qo'lini olib, mahkam qisdim.

– Bo'lmamas-chi.

Bu uning ko'nglidagi javob edi. Shu zahoti yuz-ko'zi yashnab, qo'limni tutdi:

– Rahmat!

Shundan so'ng yoninga, stol atrofiga o'tirdi. Oqshomimiz xayrli o'tdi. Dadamni vaqtida o'rimga yotqizdik.

Ajabo, u meni ko'pincha ukasi Paulga o'xshatardi. Baribir emasmi, u ham begonamas, derdim o'zimcha. Ertalablari men bilan xuddi xirgoyi qilganday cho'zib salomlashardi:

– Salom, o'zimming ajoyib u-ka-gi-na-a-am...

Ba'zan ukasi Paulni „o'rmon nazoratchisi“ deb tasavvur qilardim, gap orasida qo'shib qo'yardi:

– U shoir va mutafakkir ham.

Endi ilgorigidek o'zicha tez yurolmas, shuning uchunmi, ko'pincha uy yonidagi devor ustiga chiqib o'tirar yo bo'lmasa ayvonga borib, qishloqni tomosha qilardi. Shunda uning men tomonga o'g'irilib, yo'l-yo'lakay suhbat boshlashini kutardim. Ochig'ini aytganda, oramizda haligacha tasodify gurgunglardan boshqa narsa bo'lgan emas. U meni hech qachon ibodatga o'zi bilan birga olib bormagan, menga hech qachon maslahatlar bermagan. Men uning pedagogik muhim

mauvzuda biron-bir va'z-nasihat qilganini eslolmayman. Uning afzal ko'rgan „mashg'uloti“ bor-yo'g'i ob-havo tafsilotlari hamda landschaft o'zgarishlari haqidagi fikr-mulohazalardan iborat bo'lardi, xolos. Agar u dasturlarning ola ko'lankasida turgan bo'lsa, hamma ishlar joyida deb o'ylash mumkin edi.

Gohida menga ortda qolgan vaqt nihoyatda qisqa bo'lib ko'rinar edi. Biz kelasi va undan keyingi yilda qayerlarda bo'larkammi? – o'ylardim o'zimcha. Ikki yoki uch yil – bitta roman ustida taxminan shuncha vaqt ishlashim mumkin edi. Uch yil, ana shu vaqt ichida otam men uchun g'animat tuyulardi. Shuning uchun Forarlbergga imkoni boricha tez-tez kelib turdim. Unga qarab turgan ayollarga tushdan keyin javob berib, dadam bilan yolg'iz qolib vaqt o'tkazdim.

Ba'zi kunlar nihoyatda tinch, xotirjam o'tardi. Sukunatga ko'nikmaganim uchunmi, qulog'imga bir bulo bo'ldimkin, deb o'ylab ham qo'yardim. Yozayotgan paytimda otam ro'paramda soatlab o'tirardi. Qo'llarini stol uzra yurgizarkan, dam tez, dam bir maromda nafas olar, gohida gazeta taxamlari qo'yilgan joyda kuyimalanar, umuman olganda o'zini vazmin va xotirjam tutardi. Goh u savol berib, suhbatlashib qolardik. Ba'zan yon tomonimda turgan ko'yi noutbukka nazar tashlab, yozganlarini o'qiy boshlardi. Darvoqe, yozayotgan narsalarim uni qiziqitarmikin? Bu haqdagi savolimga shunday deb javob bergandi:

– Ha, ko'p emas, oz-moz qiziqitardi.

So'ng yana o'z joyiga o'tiradi. Yuz ifodasi o'zgaradi, endi go'yo xayol surayotganday tuyuladi. Shu parishon holatida u menga mo'ysafid bo'lib ko'rinar edi. Go'yo bundan boshqa zarur ishi yo'qday barmoqlarini o'yna-

tarkan, mabodo yordam-pordam kerak bo'lsa, tortimay aylaver, deyshini ham unutmadi.

– Afsuski, – davom etdi u, – endi ilgirigidek yaxshi natijalarga erishmoq qo'lmdan kelmaydi, kuch-quvvat ham qolmadi hisob. Senga ko'pam yordam berolmasam kerak.

– Yo'q, siz menga hammadan ko'ra ko'proq yordam berasiz.

– Unday demal – dedi u.

– Yo'q, siz menga juda ko'p yordam bera olasiz.

– Shu deganingga ham rahmat, baraka top.

– To'g'ri-da.

U bir zum o'ylanib qoldi, so'ng:

– Unday bo'lsa, ma'lumot uchun qabul qildim.

Xonada yolg'iz o'tirgan paytlarda, u ko'pincha qo'shiq aytardi. Shu ketishi bo'lsa to'qsonga kirsam ham ajabmas, deb o'ylardim. Axir uning yashashi sog'lom turmush tarzining xuddi o'zi edi-da. Har kuni batartib o'vqatlanar, qo'shiq aytar, sayrga chiqar va uzoq uxlardi. Juma kuni go'sht berishmasdi; unga qaraydigan slovakiyalik nazoratchilar bunaqangi narsalarga juda e'tibor berishardi. Agar Peter bilan oilasi bir kun oldin borib kelgan bo'lsa, yakshanbada otamni cherkovga olib borishardi.

Kuylayotganda u hazillashibmi, so'zlarini o'zgartirib yuborardi. Gapirayotganda-ku qo'yaverasiz, topqirtiligi haddan ziyod oshib ketar, go'yo o'sib, qalin bo'lib ketgan bog' shakliga solingandan so'ng ochilib ketganday, ilgirigi quvligi, mug'ombirtiligi yana qaytadan namoyon bo'la boshlardi.

– Bunaqa narsalar bilan ham qisman shug'ullanang-miz-da, – derdi u. – Qisman, bu juda ko'p emas, balki nihoyatda kam deganim.

Uning ifoda usulidan mutassir bo'lib, shu tobda o'zinni so'zlarining sehtri kuch-qudratiga daxldor his qildim. Jeyms Joys ham o'zida hech qanday fantaziya yo'qligini, shunchaki tilning imkoniyatlariga ishonishini aytib o'tgan ekan. Otam haqida ham xuddi shunday fikrni aytish mumkin edi. Masalan, kelajak so'zini u lakejak deb o'zgartirar, men ifodalagan lotin oxiri iborasini butunlay „ag'darib“, lotin oxiri emas, balki umrining oxiri yaqinlashganini anglatmoqqa urinar. Shu asnoda So'zlariga shunday urg'u berardiki, ularning fonetik yaqinligi hammaga birdek tushunarli bo'lardi. Misol uchun, pressant (shoshilinch) va pressiert (oshirg'ich) so'zlarini bo'la qol hamda chaqon-chaqon bilan bir-biriga qiyosan qo'llardi. Men hali eshitmagan bir talay eski iboralar ham e'tiboridan chetda qolmasdi:

– Choyshabni har qancha tortganing bilan, u kattarib qolmaydi.

– Doim qoqinib yuradigan odam yiqilmaydi.

– Oshingga pashsha tushdini deymen, angayasan.

Mabodo biron-bir so'z esiga kelavermasa:

– Unga (so'zga) nima deb ot qo'ysamikin, – deb qo'yardi.

Og'zidan so'zlar oson, yengil, lak-lak ko'chardi. Sira ham zo'riganmas, xayoliiga nima kelsa shuni gapiraverardi. Xayoliiga kelgan narsalar esa nainki ajoyib, o'ziga xos, balki teran ma'no kasb etardi. Buni ko'rib:

– Nega shunaga narsalar mening esimga kelmaydi! – derdim va undagi aniq ifoda, ohang uyg'unligi va so'zlarini mohirona tanlay olishidan hayratlanardim. Bir kuni dedi:

– Menga qara, sen bilan ikkov birgalikda hayotimizni iloji boricha yozimmi, ko'ngilli qila olamiz, basharti bu

qo'limizdan kelmasa, unda birimiz burun tortib quruq qolishimizga to'g'ri keladi.

Mana shunday lahzalarda u kasallik kulbasidan chiqib kelib, toza havodan nafas olayotganday, bir zunda o'ziga kelib qolganday tuyulardi. Bunday baxtiyor damlardan zavqlanib ketardi, chunki ular xastalikdan „yulib“ olingan bo'lar, ajoyibligi ham ana shunda edi.

– Fikri ojizimcha, ahvolim yaxshi, – derdi u shunaga paytlarda. – Men endi qarib qoldim, endi o'zingga yoqgan ishini qilishim kerak, ko'raylik-chi nima bo'larkin.

– Xo'sh, nima ish qilmogchisiz, dada?

– Hech nima. Bilasammi, u juda ajoyib ish. Qo'ldan kelisa bo'ldi.

U o'z dardini yo yaxshi anglamasdi yoki o'ziga uncha og'ir olmasdi. Ko'p qon yo'qotishi oqibatida, siydik chiqishi natijasida qovuqda shish bortligi ma'lum bo'lgach, biroz sarosimaga tushdi. Keyin yana hamma si yaxshi bo'lib ketdi, bunga o'zi ham hayron qolardi. Faqat operatsiyadan keyin narkoz ta'sirida hamda tevarak-atrofdagi notanish joylarni ko'rib o'zgina gangigan, xolos. Ko'p o'tmay shifokorlar uyga javob bergandan hamma xursand bo'lgan. Uyga kelganini hatto o'zi ham bilgan, bu albatta, yaxshiilik alomati edi.

Kasalxonadalik paytida unga Daniyela qarab turgan. Og'riq paydo bo'lganda, Daniyelaga yuzlangan, u esa yordam berolmasligini, lekin har doim yonida bo'lishini aytgan. Shunda u:

– Yonimda bo'lsang bo'ldi, shuning o'zi katta yordam, – degan.

Ko'proq keksalarga xos bo'lgan qand kasali ham tashxis paytida aniqlangan. Otam har kuni g'alati qiliqlar qilib, atrofdagilarni hayron qoldirgan. Har qanday katta

hupdori ham suyuqliksiz, aftini bujmaytirib yutavergan, yutib bo'lgandan keyingina og'iz chayqagan.

Oradan ma'lum muddat o'tgach, u televizorni boshqa bir voqelik sifatida idrok qiolmay qolgan. Ko'ziga dam notanish xonalar ko'rinsa, dam u yerga avtomobil kirib kelgan.

– Bu yerga moshin qanday kelib qoldi?

Rojdestvo bayrami arafasida uyda keks yeb o'tirib o'rnidan turganda, televizor oldiga borib, yangiliklarni o'qiyotgan suxandonga „keksdan oling“ deya manzirat qilgan. Suxandon e'tibor bermagach, endi gusarcha kulcha nonni olgan, suxandonning qimirlayotgan og'ziga yaqin o'borib, tatib ko'rishga undagan. Suxandon bu gal ham lom-mim demagan. Uning „qo'polli“dan otamning birozgina jahli chiqqan, xolos. Mazkur voqea, umuman, kulgili bo'lsa-da, lekin bizni xiyala xavotirga solib qo'ydi.

Haqiqatan ham kasallik otamizni endi har turli g'alati holatlarga solardi. Bunday damlar ko'pincha qisqa bo'lsa ham, lekin bemor o'zini yaxshi his qilmayotganidan dalolat berardi. Unga doim ko'z-quloq bo'lib turganliklari qaramasdan, tez o'zgardi-qo'ydi.

Nazoratchi ayollarning ba'zi birlari bilan u bir jon-bir tun edi, ayrimlari esa uni ishonchli qo'llarda ekaniga ishonitrolmasdilar. Shunda u dovdirab, o'z-o'zidan vahimaga tushar, qo'rquvdan o'zini qo'yarga joy topolmay qolardi.

– O'q otishyapti, pana joyga o'tishimiz kerak! – qichqirardi u. – Shveysariyaliklar yana bizga qarab o'q otishyapti!..

Katta hovidan kulrang-qo'ng'irtus tutun ko'kka o'rtlaydi – Robert amakim araq tayyorlash bilan band. Erih

amaksim tushdan oldin chelak bilan belkurakchani olib, dala-qirdagi eman nihollariga belgi qo'yib keldi. Yozuv stolim osha kaminga nazar tashlayman. Uning ortidagi yong'oq daraxti dam tutab, dam lang'illab yonayotgan olovda jimillab ko'rinadi. Kun salqin, osmonda harir butlar suzadi. Bir to'da qizilo'shlar hovlidagi xo'jag'at butasi orasida timirskilanib yemish qidiradi.

Bir soatdan buyon „Hammasi Zai haqida“ nomli asarim ustida ishlab o'tiribman. Cheti uchgan piyolada qahva ichib turgandim, qo'l telefonim jiringlab qoldi. Otamga qarab turadigan ayollardaʼ biri – Mariya ekan. Aytishicha, unga dushga kirib yuvini ol, degan, so'ng nima ish bilandir tashqariga chiqqan, qaytib kelsa, yuvinish o'rninga vannaxonani ichidan bekitvoilib, chiqmay o'tirganimish. O'zim borib iltimos qilganimdan so'ng eshikni ochdi. U egnida uzun shim, yengsiz oq ichki ko'ylak, vanna kursisida badani shalpayib o'tirardi. Jahl ustida bo'yniga ikkita sochiniqni ustma-ust o'rab, bir qo'lida uzun dastali cho'tka, boshqasida esa tirnoq oladigan qaychi-qisqichni egovi ochiq holda ushlab olgan. Saltanat hassasi va qilich – uning hozirgi ko'rinishi hech qaysi qiroldan qolishmasdi. Faqat yuz-ko'zlarida telbalik muhri zuhur edi.

– Men bilan birga televizor ko'rmaysizmi? – so'radim undan.

U men tomonga qaramadi ham, qovog'ini solib, go'yo bugun nima bo'lsam bo'ldim deganday xezlanib turaverdi. Aftidan, ko'ziga yo'q narsalar ko'rinar, eshitilar, tez-tez dush tarafga qarab qo'yar, shu asnoda xuddi boshqalar-ning adabini berib qo'ymoqqa qasd qilgandek edi.

Qo'lidagi katta cho'tka bilan egovni hadeb silkiyver-gach, gapning rosti, nima qilishni bilmay qoldim. Uni

qo'rquv hissidan xalos qilish o'rninga adashib ketib, sizni o'zim himoya qilaman, boshqalarni esa haydayman, deya chalgitmoqchi bo'ldim. Betoyda. U hamon tahlkada, boshini ichiga tortib, dam chapga, dam o'ngga olazarak bogardi. Qo'ldan cho'tkani olmoqchi bo'lgandim, uni menga qarab o'qtaladi. Qo'rqib ketib, unga qarab bagirdim:

– Nima balo, jinni bo'ldingizmi! Kimsan hamma tumiydigan jamoa kotibi bo'lsangiz, uyat emasmi?! Bunaga qiligni sizga kim o'rgardi?! Har qalay, onangiz o'rgatmagan bo'lsa kerak! Bizlarga – o'z bolalaringizga ham bunaga bema'nilikni o'rgatmagandigiz, to'g'rimi?!

Unga qarab ustma-ust yog'dirgan „pand-nasihatlarim“ kor qildi shekili, menga xijolatomuz qarab qo'ydi-da, qo'lidagi cho'tkani yerga qo'ydi va egovni olishimga monelik qilmadi. Eng yomoni ortda qoldi. Ko'ylakni kiygizib, uni televizor oldiga boshladim. U endi jahldan tushgan, ko'rinishdan quvnoq, hazil-huzulga moyil edi. Bu payda Mariya o'z xonasida yig'lab o'tirardi. U naq bir soat ovora bo'lib gapiga kirgizolmagan, buning ustiga qo'lidagi uzun dastali cho'tkani ko'rib, qo'rqib ketgan bo'lsa ham ehtimol.

Helgaga qo'ng'iroq qildim, u bunaga mushkul vaziyatlarda nima qilishni yaxshi bilardi. Kelib Mariyaning holidan xabar ol, dedim. O'zim esa ogshomni otam bilan birga o'tkazdim. Uning birinchi marta shunday tajovuzkor bo'lishi edi. Keyin esa go'yo meni tashvishga qo'yganini sezganday, buni unutilish uchun bo'lsa kerak, butunlay o'zgarib, quvnoq va samimiy bo'lib qoldi. Bu gal bizni do'zax olovi salgina kuydirib o'tgandi, xolos.

Ammo bundan keyin ahvolimiz ne kechadi, buni hozir bilolmasdim. Bunday xatti-harakatlarga otam endi ko'pam yo'l qo'ymasa kerak, deb o'ylardim. Unga qa-

rab turgan ayollar ham endi ancha hushyor boʻlib qolishgan, hattoki u mening oʻzimi ham qoʻrqigan, koʻzimga zoʻravon ruhiy kasal qiyofasida koʻrinib ketgandi.

Menimcha, undagi subʼyektiv sezgi shunday kechgan boʻlsa kerak: Bu xotin oʻzi mendan nima istaydi? Dushga tushishimmi? Yoʻq, hiyla-nayrangdan boshqa narsa emas bu! Begona shaxs buyruq qilishiga tek qarab turolmayman. Tagʻin nemischani buzib gapirsa, bu ham yetmagandek, menga buyruq berib turgani-chi. Yoʻq, bu shubhali, bu yerda bir gap bor.

U Bratislava yaqinidagi oʻsha omborxonani, u yerdagi sovet hamshiralarni nafrat bilan eslardi, chunki parvarish qilish oʻrniga nuqul buyruq berisharkan. Ehtimol, shu narsa kutilmaganda esiga tushib, soʻng yuzaga qalqib chiqqandir. Bilmadim. Har holda unga qarayotgan nazoratchi ayollar Slovakiyadan, yana aynan Bratislava-dan Volfurta kelganliklari gʻaroyib tasodif edi.

Oʻsha oqshom „Hazilni tushunasizmi?“ degan koʻr-satuvni birga tomosha qildik. Otam ham azbaroyi qiziqib qolganidan goho boʻlmagʻur gap deya kulib luqma tashlar, men esa boʻlayotgan vogelarni noutbukka yozib oʻtirardim. Maryaga dam olsin, deb javob berdim. U yini sogʻinganni, koʻp oʻtmay ishdan boʻshab ketdi.

Xuddi oʻsha koʻrsatuvdamidi, hozir aniq esimdagi yoʻq, katta bir mehmonxonada lift ishlamay qoladi. Lift chirogʻi toʻsatdan oʻchib, bir necha soniyadan soʻng yonadi. Qarashsa, bir yosh yigit yoʻq, faqat sumkasi turibdi. Koʻpchilik yoʻlovchilar bundan dahshatga tushishibdi, bir ayol boʻlsa kulgidan oʻzini toʻxtatolmay, qotib-qotib kularmish...

Agar otam bilan gallutsinatsiya sodir boʻlgan boʻlsa, uning miyasida ham aniq shunday holat roʻy bergan,

yaʼni „chiroq“ zumnga oʻchib, vaziyat toʻsatdan oʻzgargan boʻlardir. Aql bovar qilmaydi! Shunday gʻalati vogelalar doimiy ravishda sodir boʻlib turadigan miya muqarrar tarzda „trevoga“ holatiga tushib qolgan boʻlsa kerak.

Oradan bir necha hafta oʻtgach, Emilning turmush oʻrtogʻi boʻlmish Hedvig xolam bilan subbatni magnitofonga yozib oldim. Xolavachcham Maryaning Katarina ismli qizi bor edi. U yuqumli gripp bilan qattiq ogʻrib, shol boʻlib qoladi, bechora faqat koʻzlarinigina qimir-lata olardi, xolos. Tuzalib ketgach, boshidan oʻtkazgan ogʻir dard bilan bogʻliq dahshatli tushlarini qogʻozga tushiradi. Shu voqea bahona boʻlib, Hedvig xolam bilan otam haqida subbatlashib qoldik. Xolamning hikoya qilishicha, otam bir kuni Stefan ismli amakivachcham bilan birga sayrga chiqqan, oʻzaro subbat chogʻida hayoti hamisha durust kechganligini aytgan ekan. Shuni eslatkan, Hedvig xolam bunaqa fikrni nihoyatda kam odamdan eshitganini taʼkidladi. Harbiy asirlikdan ozod boʻlib uygʻa qaytgach, Avgust menga koʻrsatgan fotosuratni qachonki koʻz oldimga keltirsam, bu fikr yanada oydinlashadi, dedi u.

Oʻsha surat otamning hamyoni bilan birga yoʻqolib ketganidan afsuslandim. Shunda Hedvig xolam:

– E, shoshma, Arno, bizda oʻsha suratning nusxasi bor. Bilmadim, bizga qanday kelib qolgan, ammo nusxasi bor, – deb qoldi.

– Aniqmi? Men suratni tasvirlab berdim.

– Ha, aniq. Iltisang qidirib topaman, ertagayoq opketishing mumkin.

Ertasiga suratni opkeldim va nusxa koʻchirdim. Asl nusxa oʻzimdagi qoldi; u qalbmga yaqin ashyolardan biriga aylangan.

Orqasidagi belgidan bildimki, Emil suratdan oʻzi va otam ancha yoshga borib qolgan paytda – 1995-yilga kelib nusxa olgan ekan. 1995-yil – ikir-chikir va sir-si-noatlardan iborat butun koʻngilsizliklar xuddi mana shu davrda boshlangan edi.

– Bilasammi, men ham qarib, yosh bola boʻlib qoldim. Sen esa hali sakrab yurgan shumtakasan.

– Boʻlsa bordir.

– Ha, ancha qarib qoldim.

– Biroq qarigan chogʻdaxam koʻp narsa oʻrgansa boʻladi.

– Yoʻq, men oʻrganadigan deyarli hech narsa qolmadi hisob. Va tez orada – tez orada – tez orada kirib-chiqib yurishni ham bas qilsam, juda xursand boʻlardim. Yaxshisi, oʻzgina gʻimirlab tursam boʻldi, ortiq hech nima kerakmas.

– Xohlaganingizcha hech nima qilmasligingiz mumkin. Koshkiydi. Agar bilsang, doim bir nimalarni yigʻib-terib yuraman. Ammo yaqinda bas qilmogchiman.

Tomarnov quvuridan qulqullab suv oqadi, uning lo-qayd, soxta maftunkor shovqini tinim bilmaydi. Ota, yom-gʻir yogʻyapti, dedim. U deraza tomonga qarab, soʻz qoldi:

– Eh, yoshlik chogʻlarim qandogʻ goʻzal zamonlar edi, bilasammi, yoshligimda tashqaridagi joylar ham goʻzal boʻlardi. Hozir esa biram maʼyus, biram gʻamgin...

Uning vaqt tuygʻusi hali butkul yoʻqolmagan, soat-dek „chiqillab“ yurishi joyida emasdi, xolos. Qiziq, u oʻz qobiliyat, layoqatlarining susayganini bilar, bu mavzuda oʻzi ham tez-tez gap ochar, ammo kundalik narsalarga kelganda oʻz qobiliyatini qilib qolishni taajjublanarli hol edi. U och qolganini yoki changaganini ham bilmas, hatto yeyish-ichishdek oddiy ishni eplashi qiyin boʻlib qolgandi.

Bir kuni oldida turgan likobchadagi nonni nima qilishni bilmay, mendan maslahat soʻrab qoldi.

– Nima qilardingiz, tishlab yeysiz, – dedim unga.

Shundan keyin ham nima qilarini bilmay, mahzun javob gaytardi:

– Ha, koshkiydi bilsam. Shunaga noshud, notavon boʻlib qoldim-da.

Noshud, notavonman degan gaplarni gohida har ikki soatda takrorlar, biroq hech xafa boʻlmasdan, norozi boʻlmasdan, xuddi muhim bir gapni taʼkidlamogchi boʻlganday samimiy bir tarzda aytardi. „Aytadigan gapni yoʻq odamman. Endi hech nima qilib boʻlmaydi“.

Bular xuddi Frans Kafka yoki Tomas Bernhard¹ qahramonlari aytgan gaplarga oʻxshab ketardi. Demak, Altsaymer bilan ogʻrigan bemor va bir yozuvchi oʻzaro uchrashib qolibdi-da, oʻyladim men. Tomas Bernhardning „Ayo“ asari qahramoni shunday deydi: „Biroq men butkul yaroqsizman, hech narsaga yaramayman“. Boshqa bir joyda esa: „Menga hamma narsa tushunarsiz“.

– Men bu narsalarning bittasini tushunmayman! – derdi otam har doim, oʻziga daxldor mexanizmlarning ochiq-oydin, ravshan emasligidan noilib. Va albatta qoʻshib qoʻyardi:

– Endi hech narsa emasman.

Otam koʻpincha oʻz holatiga oʻzi batafsil baho berar, oʻzi haqida naqadar vazminlik va yetuklik bilan maʼlumotlar keltirib, shunangangi teran fikr-mulohazalar yuritardiki, buni koʻrib ogʻzim lang ochilib qolardi.

– Men bir bechora odamman, – derdi u. – Ha, ha, shunaga boʻlgan. Dastavval baquvvat edim. Endi esa qa-

¹Tomas Bernhard – Avstriyalik adib (1931–1989) (tarj.).

ridim – yosh o'tishi bilan muayyan ishonchlik – yo'q, ishonchlik emas – ishonchsizlik boshlanarkan, bu so'z yomon – muammolar olib keladi.

U qo'llarini dam qovushirib, dam yoyib, tamom ishorasini bildirdi. So'ng barcha tortmalarni bir boshidan ochib-yopib ko'ra boshladi. Nima izlayapsiz? – deb so'ragandim, aniq bir nima deya olmadi.

– Hech narsa. Yetkazish yoki ishlab chiqish uchun hech nima qolmabdi. Ha, ha. So'ng qo'shib qo'ydi:

– Bir nima ko'rdimku-ya, ammo bundan xursandman. Biroq buning barchasiga ruhan tayyor emasman-da.

– O'z ruhyingizga qanday baho bergan bo'lardingiz, dada?

– Kuchsiz. Endi faqat boshqalarning yordami bilan-gina bir nima qilish mumkin. Menga-ku deyarli hech nima bo'lmagan. Ha, shunaga, biroq buni o'zgartirolmayman. Ko'p ishlarim chappasiga qarab ketdi, ko'p – lekin ko'pi yaxshi bo'lishi ham mumkin edi. Biroq bunga achimayman. Garchi so'nggi paytlarda ko'p narsaga erisholmagan bo'lsam-da, nolimayman. Dastlab ishlarim ancha durust edi, keyin negadir birdaniga yomonlashib ketdi. Muvaffaqiyatsizliklarga ham uchradim.

– Qanaqa muvaffaqiyatsizlik?

– Ha, qo'limdagi narsalar buzilib, hech nimaga yaramay qoldi. Buning uchun birovni ayblamayman, o'zi ishlarim shunchaki yurishmay qoldi-da. O'zim ham endi yaramay qoldim. Oxirgi – nima desamkin – oylar o'zi gullab-yashnaydigan davr bo'lmadi. Mayli, shunisiga ham shukr.

– Gullab-yashnagan davringiz qachon bo'lgan?

– Hozir aniq esimda yo'q. Yaxshi kunlarim ko'p bo'lgan, bundan xursandman. Biroq, biroq, biroq endi u

davrlar o'tib ketdi. Ha, bir nimalarim joyida emas, o'zim bilaman. Biroq endi buning keragi yo'q.

U birdan eshik oldiga bordi-da: „Janob Gless!“ dedi. Besh soniya o'tar-o'tmas picha xirgoyi qildi, so'ng plita ustidagi idishlarga ko'z yugurtirdi-da, shiypochaga qarab ketdi. Qaytib kelgach, undan so'radim:

– Xo'sh? Qanday yangiliklar bor?

– Menda yangilik nima qiladi, menda hech qanday yangilik yo'q. Yangilik senda bo'ladi va bundan xursandman. Bilasanni, sal mazam yo'qroq, quvvat ham yo'q, bir nima qilishgayam ojizman. Shunaga bo'lib qoldi.

U yana biroz xirgoyi qildi, so'ng:

– Yaqin orada yotib qolsam ham kerak.

– Nima?

– Hech nima. Bilasanni, muhim ishlarim ham deyarli qolmadi hisob. His-tuyg'u esa bor. Isbotlay olmasam-da, ammo his-tuyg'ularim bor, faqat hech qanday muhim ishlarim qolmadi, xolos. Ha, shunday. Endi qolgan ishlarni boshqalar bajarishi kerak.

– Bu haqda hech qanday tashvish qilmang. Mana men turibman.

U kuldi, so'ng qo'limni ushlab, dedi:

– Rahmat, katta rahmat. Men bir bechora notavon odamman. Men ham bir paytlar xuddi senda edim – ahvolimni ko'rib turib yo'q demading, rahmat senga.

– Dada, hamma ishlar bo'ldi, hamma ishlar bitdi. Endi quyosh botadigan payt ham keldi.

– A, shunagami? Ishonching komilmi?

– Men buni bilaman.

– Buni aytinganing uchun rahmat. Afsuski, o'zimming uncha aqlim yetmay turuvdi.

Shundan soʻng u yonimga oʻtirdi, qoʻllarini stol ustida qovushirib, boshini quyi soldi.

Chamasi, uni hamon „bitmay“ qolgan ishlar bezovta qilardi. Bir kuni kechqurun Lyudmila (u keyingi paytda otamga qarab turardi) uni oʻrniga yotqizmoqchi boʻlayotgani, u esa koʻnmayotgani ustidan chiqdim. Nima gap, desam aytdiki, ishlari bitmay „chala“ qolganimish, yana kimdir uni kutib turganimish. Bugunga bas, endi hamma yotib uxlaydi, dedim. Shunda u tashvishlanib soʻradi:

– Odamlar-chi, ularga kim javob beradi?

Uning qoʻlini olib, asta qisdim.

– Odamlarga mana men javob beraman, endi uy-
larga ketishlari mumkin.

Undagi ikkilanish oʻrnini tabassum egalladi. Menga koʻz qisib qoʻyarkan:

– Sen mening eng yaxshi doʻstimsan, – dedi.

U bilan boʻladigan kundalik muomalamiz vaqt oʻtgan sayin bamisoli uydirmalardan iborat soxta hayotga oʻxshab borardi. Bir-birimiz uchun birdan bir arziyidigan maʼvo qolgan, u ham boʻlsa otam idrok eta oladigan olam edi. Biz endi uning qarashlariga mos keladigan va uni baxtiyor aylaydigan narsalarni, vogue-hodisalar-ni koʻproq tilga oladigan, uzun-yulugʻ xotiralar, bemaʼni xomxayollar va yordamchi tasavvurlarga moslashib, hisoblashadigan boʻldik, chunki bular uning aql-idroki uchun anglab boʻlmaydigan narsalar hamda gallutsinat-siyalarga qarshi kurashda ishonchi qurol edi. Shu as-noda haqiqatning riyokorligi goho eng yomon holatga aylanishining shohidi boʻldik. U ishini olgʻa siljitmas va hech kimga hech qanday foydasi ham tegmasdi. Demen-

siya bilan ogʻrigan bemorga, u qayerdaligidan qatʼi na-zar, azaliy qoidalarga muvofiq ravishda mantiqan toʻgʻri javob berish unga oʻzimiki boʻlmagan olamni majburlab qabul qildirishga urinish degan gap edi.

Zotan, biz shunday yoʻlni tanladikki, u quruq, ze-rikarti vogelikdan olib ketib, aylamma yoʻllar orqali haqiqatga eltardi. Agar otam uga ketmoqchi boʻlsa, unga, qani koʻraylik-chi, siz uchun biron nima qila olar-mikimman yoki sizga albatta yordam beraman, derdim. Bordi-yu onasi haqida soʻrab qolsa, goʻyo u haliyam yashab yurganday muomala qilib, uni onasi barcha vo-qealardan xabardor ekaniga ishonitardim, shunda uning koʻzlari quvonchdan portlab, boshini sarak-sarak qilardi. Yuz-koʻzlaridagi shodlik va bosh iringʻash haqiqatga qay-tish edi.

Biroq obyektiv haqiqat koʻpincha zavol topardi, men bunga achimmasdim, chunki u bir pulga qimmat edi. Ayni chogʻda gaplarim basharti yolgʻon-yashiq, uy-dirmalardan iborat boʻlgan taqdirda ham hech kuyimmas, aksincha, quvonib ketardim, negaki biz uchun birgina mezon mavjud edi: otam oʻzini qancha xotirjam his qilsa shuncha yaxshi edi.

U bilan boʻladigan kundalik muomalada koʻp narsa texnika masalasiga borib taqalardi. Bizlarga qoʻyilgan talablar favqulodda murakkab edi. Miya zaitlashishi otam uchun qanchalik qaygʻuli boʻlsa, uning yaqinlari uchun mana shu barcha telba-teskariliklar oldida aqlni charchlash shunchalik muhim edi. Otam bilan boʻladigan suhbatlar uning ruhan tozarishi uchun bamisoli badan-tarbiya vazifasini oʻtardi. Ular keng qamrovli ziyrak-lik, sezgirlik va fantaziyani talab qilardi, chunki birgina bamaʼni soʻz yoki toʻgʻri imo-ishora bilan notinchlikka

ma'lum muddat barcham berish mumkin edi. Feliks Hartlaub' boshqa bir munosabat bilan shunday degandi: „Aslida, bunga faqat davlat dorboziga chiday olishi mumkin“.

Otam bilan bo'ladigan kundalik muomala borasidagi o'z tajribalari bilan o'rtoqlasharkan, Daniyela uni o'rtinga yotqizish yoki o'rtinga turg'azishda savollar berish foydadan xoli emasligini uqtiradi. Masalan:

– Charchadingizmi?

– Ha.

– Joyingizga yotishni xohlaysizmi?

– Ha.

Savol shunday bo'lishi kerakki, toki bizning istagimiz uning o'ziga ham ma'qul bo'lsin va uning o'z og'zidan chiqsin. Shu tariqa uning betartib olamini birozgina bo'lsa-da tartibga keltirish mumkin bo'ladi. Buyruqlar esa aksincha, yaxshi natija bermaydi. Agar unga:

– Avgust, endi borib yotishingiz kerak, – deyilsa, u:

– Nega? – deb so'raydi.

Bir kuni Daniyela dazmol qilish bilan band ekan, otam fe'li aynib, uyga ketaman, deb turib olibdi. Shunda Daniyela o'zini qo'rqib ketgan qilib ko'rsatib unga debdi:

– Avgust, bu yerda bir o'zim yolg'iz qololmayman! Sizsiz nima qilaman? Agar ketsangiz, unda men ham ketaman. Faqat shoshmay turing, avval dazmolimni tugatolay.

U mayli deya rozi bo'lgan, Daniyela esa unga rahmat aytgan.

Aytishicha, Daniyela unga har doim, hatto o'zi iltifot ko'rsatgan paytlarda ham minnadorchilik bildirarkan. U bundan rag'batlanib, mamnun bo'larkan, bu esa o'z

¹Feliks Hartlaub – Nemis yozuvchisi (1913–1945) (*tarij.*).

navbatida muayyan tobelikni yuzaga keltiradi. Shuning uchunmi, butun kun bo'yi Daniyelani qidirib, uning oridan chopib yurarkan. Unga xavfisizlik, xotirjamlik kerak bo'lgan, shundagina u o'zini yaxshi his qilgan. Xarob bo'lmaslik uchun ishonchli qo'lga muhtoj ekanini sezgan, buni o'zi ham juda yaxshi bilgan. Bir kuni u Daniyelaga shunday debdi:

– Men o'zim qurgan mana shu uyda yashayman. Hozir oilamdan bu yerda hech kim yo'q. Menga qarab turadigan ayollar bilan yolg'iz o'zim qolganman.

Kunlarning birida u mendan:

– Uyda bizdan boshqa yana kim bor? – deb so'rab qoldi. Men unga:

– Hozir yolg'iz o'zimiz, boshqa hech kim yo'q, – deb javob bergandim, tashvishga tushib qoldi:

– Bu yomon, menga qarab turadigan odam kerak, yo'qsa dovdirab qolaman.

Undan bunday sog'lom fikr chiqadi deb o'ylamaganimdanmi, gaplari meni larzaga soldi. Darrov ko'nglimni ko'tardim:

– Sira g'am yemang, mana men borman.

Uning chiroyi ochilib, dedi:

– Bunga vaqt topa olganingdan xursandman.

Boshqa bir kuni:

– Men uchun hali hech kim bir nima qilgani yo'q.

Ehtimol sen...

– Ha, ba'zan, – deyishimni bilaman, birdan jahli chiqib ketdi:

– Sen ham men uchun hali biron-bir ish qilganing yo'q!

Nazoratchi ayollar orasida birgina Daniyela u bilan yaxshi chiqishardi.

Ikki bir-biriga shunaqangi mos tushardiki, ko'rgan odam hayratdan yoga ushlardi. Bir kuni Daniyela unga erining fotosuratlarini ko'rsatib turgani ustiga kelib qoldim. Otam uni taniyman, dedi. Qanaqasiga, axir u Slovakiyada yashaydi-ku, ajablandi Daniyela. Shunda u tomondan tarasha tushgandek:

– Gaplaringga ishongim kelmaydi, lekin sen menga yوغان.

– Erim Forarbergda hech qachon bo'lmagan, buning ustiga birona ham nemisha so'z bilmaydi. Birona ham! – ta'kidladi ayol.

Otam esa:

– Sen menga yogadigan ayolsan. Boshqa aytadigan gapim yo'q.

Daniyelaning aytishicha, otamga qarash unga malol kelmas ekan. Buning uchun, avvalo, sabr-qanoat kerak, dedi u. Agar u o'tmidan turishni xohlamaydimi, mayli, birpas kutib turadi. Sogol olmogchi emasmi, hechqisi yo'q, yarim soat o'tgach yo'q degani ham esidan chiqib ketadi. Xullas, kutish uchun uning ixtiyorida yigirma to'rt soat vaqt bor edi.

Boshqa ba'zi bir ayollar esa otam bilan yaxshi chiqisha olmasdilar. U agar biron-bir ishini qilishdan bosh tortsa, darrov asabiylashardi. Asabiyligni sal sezdimi, unga qancha g'amxo'rlik qilishmasin, inobatga olmas, qadriga ham yetmasdi. Shunaqangi yoqimsiz holatlar ko'paygan sayin ikki o'rtada o'zaro noqulayliklar, noroziliklar kuchayib borgan. Garchi biz oliadagilar bunaga vaziyatlarga aralashib, uni xiyala qo'llab-quvvatlab turganimizga qaramay, ba'zida shunday kunlar ham bo'lardiki, kechga borib hamma jinnixonaga „tayo'r“ bo'lib qolardi. O'zim ham goho gadoytopmas bir yoqlarga

qochib ketishni xayol qilardim. Hatto bir safar kiyim javoni yonidan o'tayotib, holdan toyganimdan o'tirib qolayozganman. Kechalari uyqusizlikdan ko'zlarim yumilib, ertangi kun qanday bo'lishi haqida o'ylarkanman, lotincha ibora yodimga tushardi: nox est perpetua, ya'ni tuning adog'i yo'q.

Goho odamda qandaydir ishonch ham paydo bo'lar, biroq zo'r samaralar o'trasidagi tanaffuslar qisqarib, qarshilik ko'rsatishdan hech qanday naf bo'lmadi. Kutilmagan, nogahoniy voqea-hodisalar sharoitida keskinlikka qisman esa-da chidab bo'lmaz, bunday haryoqlama iztirobni ko'rib turishning o'zi qo'rqinchli edi. Otamiz bilan unga qaraydigan nazoratchi ayollarning ayrimlari o'trasidagi chigal munosabatlar kasallikni battar kuchaytirardi. Ularning sabr kosasi tez to'ldi, bu esa otam kayfiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatmay qolmadi. Boshqacha qilib aytganda, quyi spiral „ishga tushib ketdi.“ Xullas, uning ko'nglini olishning ortiq iloji bo'lmay qoldi.

„Meni bu yerda qanchalik azoblashayotganini bilsang edi“, derdi u menga. Lekin bunday ohang bilan kunning qolgan qismi o'zgarib qolmasdi. U chiday oladigan birgina narsa, bu – musiqaga edi. Tushlikda beriladigan taom sifatidan ham ko'ngli to'lmadi.

– Bunaga ovqatni yeya olmayman, – derdi u.

Kunlardan bir kun tamaddidan so'ng shiyponchaga boribdi-da, Vernerning kattakon kaktusi o'sib turgan tuvak ichiga siya boshlabdi. Bir nima chuldirayotganini eshitib, chopib chiqsam, shunaga gap. Bunaga qilish mumkin emas, uyat bo'ladi, desam:

– Menga mumkin, – dedi. – Bu meni qiymanliklari uchun jazo. Ashida, ular bundan ham ko'ra og'irroq jazoga mustahiq edilar.

Eng yomoni, keyingi paytda u tunda uygʻonib ketib, bolalarini qidiradigan boʻlib qolgandi. Bu narsa esan-kiratadigan va tushunib boʻlmaydigan darajada muntazamlik kasb etgani dard ustiga chipqon boʻldi. U bunday vaziyatlarda chuqur tushkunlikka berilib, ayanchli bir qiyofaga tushib qolardi. Goʻyo urushda bombalar yogʻilgan uylar orasida tentirab, hayot nishonasini qidirib yurgandek boʻlardi. Baʼzida unga bolalar tongga yaqin kelib qoladi deyishsa, u biroq tinchlanardi. Gohida esa yarim kechada qidira-qidirib charchab, madori qurib, uxlab qolardi. Kunduzi „qidiruv“ yana davom etardi. ...Toʻrt nafar bolam joyida yoʻq, karavot ostiga ham yashirimagan, vannaxonada ham emas, kiyim javonlari ortidan qiqir-qiqiri ham eshitilmaydi, ular qayerlarda qolishganiykin?.. Otam bolalarini „topolmay“, oʻzini nihoyatda baxtsiz his qilardi.

— Ularni olib ketishgan, ha, shundan beri daragi yoʻq. Ularni uzoq izladim, qidiruvda yordam berisharnikin deb, koʻp joylar bilan bogʻlandim. Endi esa bolalarimni bir kun koʻrarman, degan umidim ham puchga chiqib turibdi...

Shunda men unga, ular xavfsiz joyda, mana qarab tur, hali hammasi qaytib keladi, uylanishadi, farzandlari ham boʻladi, dedim. U esa:

— Gaplaring rost boʻlishi mumkin. Lekin negadir ishongim kelmayapti.

U bir nima esiga tushganday qoshlarini chimirib, koʻrsatkich barmogʻi bilan kiyim javoniga ishora qiladi, bolalarimni ana shu tomonga olib ketishgan, deya taxmin yuritadi.

— Ular qayerlarda yurishganiykin-a? Ular yoʻq — ular ketgan — ular yoʻq — ular ketgan...

Vlasta bilan muomalasi chiqishib turuvdi, kutilmaganda uning onasi kasal boʻlib qoldi. Onasi telefonda, men bu yerda kasal boʻlib yotsam-u, sen Avstriyada begona odamlarga qarab yursang, yaxshimas, debdi.

Anna juda aqlli ayol edi. U butun kuch-gʻayratini ishga soldi, biroq nimagadir otam bilan til topisha olmadi. Goʻyo oʻrtaga sehr-jodu aralashgandek edi. Birga sayr qilib yurgan chogʻlarida uchragan odamlar otamdan bu kim deb soʻrashsa, kim boʻlardi, doim asabimga tegadigan tovuqniya xotin, derkan. Eng yomoni, bir kuni u Annaga boʻyiningni uzaman, degandek imo-ishora qilibdi. Bechora ayol, gʻaladondan pichogʻni olib tashlanib qolmasin tagʻin, deb qoʻrqib ketibdi. Buni eshitib sarosimaga tushdim, biroq unga bildirmadim, yuragingga yaqin olma, deya dalda berdim. U bir kasal odam, ehtiyot boʻlgan yaxshi, dedim unga, basharti, Xudo koʻrsatmasin, jini qoʻzib qolgudek boʻlsa, qoʻrqma, u unchalik kuchli emas, buning ustiga tez yugura olmaydi ham.

Qanday tinchlantiruvchi gaplar-a!

Aslida, bunchalik asabylashishining sababi nima edi: nazoratchi ayol bilan chiqisha olmay, uyda halovat topolmagach, Daniyela bilan oyim masʼuliyatni zim-malariga olishgan. Ikki yoki uch kundan soʻng otam qoʻydek yuvosh tortib, vazmin, muloyim, xushfeʼl, bir soʻz bilan aytganda, turgan-bitgani samimiyat boʻlib qolgan. Undan yana gʻalati, gʻaroyib gaplarni eshita boshlagamiz.

— Xoʻsh, endi mamnumisiz, Avgust?

— Men hamisha mamnuman. Hatto goʻdaklik paytimda ham mamnun boʻlganman.

— Bilmadim, bu yogʻi qanday boʻlarkin.

– Gʻam yemang, hammasi yaxshi boʻladi.

– Meni unutmassizlar. Adolatsizlik boʻlmas.

– Bunga yoʻl qoʻymaymiz.

– Menga qara, bu ayitishgagina oson!

– Xuddi shunday, biz sizni hech qachon unutmaymiz.

Altsaymer kasali, mana oʻn yildan oshdiki, otamni hamon qiyinab keladi. Nevrolog tomonidan olingan miya suratlari tasviri kasallanishning butun darajasi oʻz aksini topgan edi. Shunga qaramasdan otam deyarli har kuni qisqa fursatga boʻlsa-da oʻz dardidan „tashqariga“ chiqib, u yoki bu tarzda soʻrardi:

– Boshimga nima boʻlgan oʻzi? – peshonasiga barmogʻi bilan urib-urib qoʻyardi u. – Bu yerda bir nima joyidamasga oʻxshaydi. Qani menga ayt-chi, buni qanday qilib tuzatsak boʻladi?

U menga madad soʻraganday qaraydi. Soʻng:

– Yordam Bregensdan keladi, – degan mavhum javobimni eshitib, hafsalasi pir boʻladi.

Frans Kafka aynan otam tugʻilgan kuni, faqat taval-ludidan rappa-raso oʻn yil oldin, yaʼni 1916-yil 6-iyulda oʻz kundaligiga xuddi shunday deb yozib qoʻygan ekan. Garchi otam oʻz bogʻidan turib Bregensni yaqqol koʻra olsa ham, oʻzini xuddi Kafka qahramonidek his qilishiga toʻgʻri keldi. Kafka shunday davom etadi: „Bemor zoʻriqib koʻzlarini qisdi, shifokor qoʻshib qoʻydi: Bregens Forarbergda. – Bu uzok, – dedi bemor.“

Yordam berish mushkulligi jihatidan olganda, Bregens otam uchun ham olis edi. Aqli, es-hushi joyida boʻlgan paytlarda u sogʻlom miyani qoʻmsab toʻlgʻanardi – biroq bu bilan ahvol oʻzgarib qolmasdi. Hat-toki oʻz boshiga musht tushirganda ham. Xuddi bola-

lik davrimda ekranli lipillayvergach, dadam televizorni mushtlagani kabi, hech qanday taʼsiri bilimmasdi.

2009-yil bahorning sovuq kunlaridan birida Daniyela dadamni sayrga olib chiqmoqchi boʻldi. Egnida kur-tka, oyogʻida koʻchaga kiyiladigan poyabzal – shay tu-rardi. Daniyela unga shlapani kiygizarkan, dedi:

– Mana bu sizning shlapangiz.

– Bu yaxshi, maʼqul. Lekin miyam-chi, u qayogʻda qoldi?

– Miyangiz shlapangiz ostida, – dedim men oshxo-nadan turib.

Otam shlapani qoʻliga olib ichiga qaradi:

– Iye, bu moʻjiza-ku, – dedi va hardamxayollik bilan oʻylanib qoldi, soʻng shlapani yana kiydi-da, iymanibgi-na soʻradi:

– Haqiqatan ham shlapa ostidami?..

– Ha, xuddi oʻsha yerda, oʻz joyida, – dedim men.

U hayratdan qoshlarini chimirib, Daniyela ortidan garangsib eshik tomon yurdi.

Bunaga syurreal lahzalar koʻpaygandan koʻpayib borardi. Bu haqda hikoya qiladigan boʻlsam, ular bi-roz kulgili va gʻalati eshitiladi. Lekin diqqat bilan ting-lansa, komizm bilan birga xavotir hamda tushkunlikni ham payqash mumkin boʻladi. – Koʻpincha komizm or-tiqchadek tuyuladi.

Nima yaxshi-yu nima yomon, uncha tushunavermaganidami, otamga koʻp narsa malol kelardi. Masalan, dori-darmonlarning bemazaligidan ham achchigʻi chi-qardi. Bilmasdiki, dori-darmonsiz ahvoli battar yomon-lashardi.

– Menga bunaga narsalarni roʻpara qilavermal – baqirardi u menga.

– Sizning foydangizni ko'zlayapmiz, xolos.

– Hamrang shunday deysan! – qo'pollik bilan gap qaytaradi u. – Faqat o'ylama, senday favqulodda shaxsga yopishib olmoqchimasman. Bilaman, iftos o'yinlaringni.

Albatta, uning o'rmiida xastalik „tilga kirayotgani“ menga ayon edi. Ammo shunday bo'lsa ham, bekdordan bekorga gap eshising, odamga alam qilarkan. – Ayniqsa, otamni uncha yaxshi bilmaydigan, uning oldida bir nima qilishga unchalik majbur bo'lmagan, qolaversa bu xastalikdan bexabar bo'lgan kishilarga nisbatan bunday muomala nihoyatda og'ir botishi mumkin edi.

– Yo'qol ko'zimdani! Agar meni o'z holimga qo'ymasang, miltiq opkelib otaman, ketimgan ajrab qolasan!

Bu gapni u menga aytdi. Bolaligimda boshqalarga akam bilan birga do'q urganimiz esimga tushib, kulib qo'ya qoldim. Lekin nazoratchi ayollardan biri bo'lmasa boshqasi bunday so'zlar zamiridagi oddiy, jo'n xabarni – otam begona odamlar olamidan ko'ra yolg'iz qolishni ma'qul ko'rayotganini ang'lay olishi amrimahol edi.

Daniyela qariyb uch yildan beri bizlarimikida edi. U bu yer o'ziga yoqib qolgani, boshqa bunaga joyini topmasligini ont ichib aytardi. Otam uning uchun kasal, ayni chog'da ziyoli va hazilkash odam ham edi. Miyasi goh-goh „nayrang“ qilib tursa-da, baribir uning haqiqatdan beozor, birovga ziyoni tegmaydigan bechora bir inson ekanini yaxshi bilardi.

Daniyela har uch haftada almashinib ishlar, shunda Slovakiyaga – uyiga birrov borib keldi. Baxtga qarshi, o'tgan ikki yil ichida uning hamkasabalaridan hech qaysi biri otam bilan unga o'xshab yaxshi munosabat o'rnatolmadi. Ular qisqa muddat ishlab ketishdi, al-

batta, ularni ham tushunsa bo'lardi, chunki otam ko'p hollarda ertalabdan to kechgacha bir nimani bajarishdan bosh tortib, injiqlik qilishdan zerikmasdi. O'ziga begona bo'lgan, uni sarosimaga soladigan odamlarni qaytarib yuborishga moyil edi. Unga qaraydigan ayollarning ko'pchiligi u bilan xuddi yosh boladek bepisand ohangda muomala qilari, buning ustiga nihoyatda ko'p gapirardi. Otam kallasi katta, chehrasi jonli, ko'zlari ma'no-li boqar, shuning uchun boshqalarda yaxshi taassurot uyg'otar, shu bois bo'lsa kerak nazoratchi ayollar ham undan cho'chib turishardi. Basharti yuragi sig'ilib turgan bo'lsa, ularni oldiga solib quvishdan ham toymasdi. Bunaga paytlarda otam o'zi ajoyib odam, degan quruq gapdan foyda yo'qligi, mabodo kayfiyati yomon bo'lsa, ko'ziga ko'rinnay turinglar, deya maslahat berishdan ham hech bir natija chiqmasligi aniq.

Bu aytishga oson edi. Nazoratchi ayollar ma'lumotli mutaxassislar emasdi, buning ustiga demensiya bilan muomala qilish uchun zarur bo'lgan tug'ma, tabiiy qobiliyatlar har kimda ham uchrayvermaydi. Otamning eng kenja nabirasi Yeva bunga yorqin misol bo'la oladi. U Alshaymer bilan og'rigan buvasiga shunday muomala qilardiki, natijada, bemor sog'lom odamday fikr-mulohaza yuritib boshlardi.

Daniyela to'g'risida ham xuddi shunday xulosa qilish mumkin. U kasal bilan avvalboshdan qo'y xahsh chiqibgan, u bilan butunlay erkin muomalada bo'lgan. Hatto menga dadam uni yaxshi ko'rib qolgandek tuyulardi, shuning uchun Daniyela uning oldida bo'lgan paytlarda biroz xavotirlanib turardim. Daniyela shunga erishib olingandiki, dadam o'zini kerakli odam deb his qilardi. Daniyela unga xarid qilingan narsalar solingan savatni

buvisi bilan bobosining osigʻliq suratlarini koʻrsatibdi. Bu odamlarni qayerdadir koʻrgandayman, ammo tanimayman, debdi u. Rahbar ayol unga oʻz odatlari yuzasidan va dori-darmonlar xususida bir necha savollar beribdi. Soʻngra otam bilan birga bogʻga chiqishibdi. Otam daraxtlar soyasida boshqa qariyalar bilan gaplashib oʻtiribdi, aftidan, oʻzini yaxshi his qilyotgan ekan. Birozdan soʻng oyim u bilan xayrlashibdi. Otam unga qoʻl silkilab qolibdi.

* * *

Oradan bir necha kun oʻtgach, uni koʻrgani bordim. Xonasiga kirganimda, oʻzi yolgʻiz xirgoyi qilib oʻtirardi. Picha kutib turdim, soʻng yoniga oʻtirdim. Avval u yoz-bu yozdan gaplashdik, keyin qoʻl qisishib „kim kuchli“ oʻynadik. U zoʻr berib, bor kuchi bilan tirishar, soʻlgʻin chehrasida baxtiyorlik nuqsi aks etib, quvonchdan iljayar, biroq salomatligi quvonchiga soya tashlab turardi. Iloj qancha.

Unga dedim:

– Voy-boʻ, chakkimassiz-ku.

U yana iljayarkan, dedi:

– Kerak boʻlsa uncha-munchasini gorga piypalab qoʻyardim, biroq endi u kuchlar yoʻq. Ammo maydakash, mijgʻov emasman, shuni senga bir koʻrsatib qoʻyay dedim-da, boʻlmasa chiraniшни menga kim qoʻyibdi.

Sal oʻtmay soʻzida davom etdi:

– Baribir oʻzimizni oʻzimiz himoya qilishdan boshqa choramiz yoʻq. Aks holda bechora boʻlib qolaniz.

Otam uchun Altsaymer, albatta, yutuq emasdi, lekin bolalari va nevaralari uchun maʼlum darajada saboq boʻlgani aniq. Ota-onaning vazifasi ham bolalarga bi-ron nima oʻrgatish-ku axir.

Qarilik umrning soʻnggi bosqichi sifatida doim oʻzgarib turadigan va har doim oʻrganib, tadqiq etib turilishi lozim boʻlgan madaniy shakl-shamoyildir. Demak, ota oʻz bolalariga hech nima oʻrgatolmagan taqdirda, qarilik va kasallikdan boshqa nimayam qolardi. Loagal shu ham yaxshi shart-sharoitlar ostida kechgan otalik va bolalikni anglardi, chunki odamzod faqat hayot boʻlsagina oʻlimdan oʻch olmogʻi mumkin boʻladi.

Aleksandrning hikoya qilishicha, bobosi meni qiyshayapti deb yozgʻirgach, onasi koʻrgani shifoxonaga borib, uni bu fikridan qaytarishga urinibdi. Bir mahal hamshira kelib, kislorod beriladigan ichakni almashirmogchi boʻlibdi.

– Janob Berlinger, hozir burningizga manavi ichakni tiqaman, biroz qitgʻingiz kelishi mumkin, – debdi.

Shunda bobo keliniga qarabdi, boshini sarak-sarak qilib:

– Ana boʻlmasa – endi meni qititqlash qoluvdi! – dermish.

Marianna xolaning buvisi ham demensiya boʻlib, doim shunday derkan:

– Boshim xuddi kuvining oʻzi, kavlagani kavlagan, ammo yogʻ chiqqanini sira bilmadin.

Marianna xola yetti bolaning eng kattasi ekan. Buvisi kechalari alahsirab, gʻalati gaplarni javrab qolgumiga qadar u bilan birga yotarkan. Buvisi bora-bora diniy vasvasaga yoʻliqibdi. Bir kuni uni koʻrgani pastor¹ kelibdi, eshikdan kirishi bilan kampir unga qarab qichqiribdi:

– Buzuqi pastor uyimga kirmasin! Yoʻqol, iblisi!

Katarinaning bobosi ham aqlizaiiflik kasaliga duchor boʻlgan edi. Katta oʻgʻli bir kuni velosipedda xabar ol-

¹ Pastor – Protestantlik mazhabidagi ruhoni (tarj.).

gani kelgan ekan, qariya sezdirmay velosipedga yaqinlashibdi-da, uni shartta minib qochib qolibdi.

Liliana Alshaymenga yo'liqqan onasi haqida hi-koya qiladi.

Onasi unga qarab damba-dam so'rarkan:

– Nima, men o'lib qoldimmi?

Bir kuni onasi Liliana shunday debdi:

– Agar o'lib-po'lib qolsan, menga aytib qo'yish esingdan chiqmasin, xo'pmi?

Liliana ham onasini chippa-chin ishonitribdi:

– Xo'p, oyi, agar o'lib qolsangiz, albatta aytib qo'yaman.

Volfgangning buvisi qarib, munkillab qolganidan quvvatlantiruvchi dori – Buerlecithin ichib yurardi. Sovikichda Buerlecithin yonida bir shisha Doornkaat¹ ham turguchi edi. Sovikich oldiga borib-kelaverganidan o'rganib qolgan emasi, bir kuni kampir bilbimi-bil-maymi, Doornkaat shishasini ochib, undan yaxshigina bir gultum ichibdi, so'ng:

– Bugun ta'mi qandaydir g'alati, – debdi-da, gapining tasdig'i uchun yana bir gultum uribdi.

Norbertning bir do'sti bo'lib, uning onasi ham Alshaymerdan azob chekar, o'z o'g'lini ham anchedan buyon tanimay qolgan ekan. Lekin onasiga suratini ko'rsatsa: „Bu mening o'g'lim!“ der, yangi tushgan fotosuratini ko'rsatsa ham: „Bu mening o'g'lim!“ derkan-u, ammo oldida turgan o'z o'g'lini tanimas ekan.

Vilhelming aytishicha, do'stining ham ancha yillardan buyon es-hushi joyida emas. Kechalari uyqusirab, sahar soat uchda yozuv stoli tomon emaklab borar-kan-da, so'ng hech narsani bilmay qolarkan. Kunduzlari

esa pasyans – fol qartalarini yumaloqlab, sigara o'rinda chekmogchi bo'lib o'tirarkan.

Ursula otamning onasiga tengqur bo'lgan katta amakisi Avgust Fisher haqida hikoya qiladi. Uni um-rining oxirgi yillarida Ursula goh-goh qariyalar uyidan yuksanba kunlari Oberfeldga olib kelgan ekan.

Bir kuni u yo'lga chiqish oldidan so'rabdi:

– Yana lagerga qaytishim kerakmi?

Ana shu kishi men yosh bola paytimda nihoyatda ko'rkam yigit edi.

Oberfeldgassening shundoq old tarafda, cherkov to-monda bir vaqtlar eski quduq bo'lardi. Quduq yonida eskirib, chirib ketgan yog'och oxur bo'lib, unga buloq suvi tinmay oqib yotardi. Uylanmay bo'ydoq o'tgan kat-ta amaki qishda ham, yozda ham har tong ana shu oxur-ga yotib cho'milar, bunday muolaja sog'liq uchun foy-dali ekaniga astoydil ishonardi. Haqiqatan ham u buvim o'tib kelgandan keyin ham yashab, 1898-yilda tug'ilgan volfurtlik tengdoshlari orasida eng uzoq umr ko'rdi. Biz bolalar bog'chaga yoki maktabga borayotib, uning Ip-puxvald o'rmonidan oqib keladigan muzdek chashma suvida qishin-yozin maza qilib cho'milayotganini ko'rib qoyil qolardik.

Kristianning bir kampir qo'shnisi bor edi. Uning hovli chirog'ini yoqish uchun elektr tokini ulaydigan asbobni topolmay qiynalgan paytlarda tashqariga chi-qib, hassasi bilan chiroqni urib-urib qo'yadigan odati bor ekan.

Xastalik otamdan panjalarini yana tortib oldi. Unda avvalgi oylardagi kabi tanglik, keskinlik yoki iskanjaga tushish alomatleri sezilmas, kun sayin o'zini yaxshi his qilayotgani ko'rinib turardi. U qandaydir hazil-huzulga

¹ Doornkaat – Spiritli ichimlik turi (tarj.).

moyil, kimlarnidir laqillatadigan, suhbatdoshi bilan ochilib gurunglashadigan, diqqat-e'tiborli, mehribon va samimiy bo'lib qolgandi.

Uning ruhiy kechimalari tez va birdaniga paydo bo'lar, dori-darmonni ko'p ichganidan miyasi voqelikni g'ira-shira anglaydigan odamga ham o'xshamas edi. Vaziyatga ijobiy yondashar, hazil-huzul qilar, kerak bo'lsa yaxshigina maslahatlar ham berardi.

Yemerga:

– Mendan faqat o'rganishning mumkin, – degan ekan. Sezgi, idrok etishning buzilishlari, gallutsinatsiyalar onda-sonda bo'lsa-da hamon sodir bo'lib turardi.

– Kichkina odamchalarni sen ham ko'rdingmi? – so'raydi u Katarinadan.

– Ha, ular hozirgina muylushga qarab burilib ketishdi.

Bordi-yu gallutsinatsiyalar kuchliroq bo'lsa, Yevani olib kelishardi. U bobosi oldiga chopib borib achomlashishi bilan hamma yoq yana iziga tushardi-qolardi. Bunga barchamiz hayron bo'lib, kulib qo'yardik, xolos.

Otam keyingi paytda layoqatsizligidan nolib, o'zini Dode – ahmoq deb atar, biroq ora-sira:

– Hech nima qo'lidan kelmaydigan qip-qizil tentak emasman lekin, – deb ham qo'yardi.

Kamchilik, ojizliklari sekin-asla bilingan sayin, o'tgan kunlar tez-tez yodiga tushar, o'tmishda „eslashga arziydigan quvonchli“ damlarni ham boshidan kechirganidan o'zicha faxrlanardi.

– Ilgarilari, biron-bir ezgu ish qilsam, o'zim ham xursand bo'lib ketardim. Aslida, bunaga ishlarni qilishga ishqiboz emasdim, ammo buning muhim ekanligini

bilardim va bu narsalarni hech kim menchalik yaxshi tushummasdi. Qayerda bo'lmasin, ishini tez-tez, ildam-jildam bitirardim. Hamisha yaxshi chiqavermasa ham, har holda yoqimli ish bo'lardi. Sen bilan men har doim yaxshi chiqishganimiz.

– Ha, men siz bilan juda yaxshi chiqishganman.

– Kulasan-da. Lekin haqiqatan ham sen bilan biz yaxshi chiqishganimiz. Agar birimiz bo'lmaganida, bizni idek o'tib tashlashardi. Bular gazitadan o'qivolib qilinadigan ishlar emasdi, gazitadan faqat ayrim narsalarnigina bilib olish mumkin edi, hammasini emas. Shunga ham mag'rur edim, bilasammi, bu narsalar shunday ediki, undan juda ozchilik bo'lsa ham, katta foyda olishi mumkin edi. Bizlarni-ku, qo'yaver! Bular fikr bilan bo'ladigan ishlar edi, buni bilardim va bu menga quvonch bag'ishlardi. Shunaga ishlarni qilganman va – hamisha o'ngidan kelgan! Murakkab ishlarni to'g'ri yo'nalishga burishmi – men bunga usta edim. Butun mayda-chuyda, iktir-chikirlari bilan to'g'riyab qo'yardim. O'zing bilasan, bunaga paytlarda kayfiyatim qanaga yaxshi bo'lishini, qolganini esa qo'yaver. Barcha ishlarni astoydil bajarganimni o'zlaring ham sezgansizlar, fikrlarim yaxshi bo'lganini ham, nimaydi?

– Bilaman, endi deyarli hech nima qolmadi hisob. Endi deyarli hech nima qolmadi. Mayda-chuyda narsalar bor haliyam – lekin ular nolga teng. Ammo ilgariги ishlar, xilma-xil narsalar, ular yaxshiydi. Bilmadim, bularning barchasini kim amalga oshirgan, kim qilgan. Bunda sening hissang bor, deb o'ylayman. Emilning ham. Bunisini bo'lishim bilan keyingisi tayyor turardi. – O'ylab ko'rsam, qanaqangi ish edi-ya bu! Agar yurishib ketssa, e Xudo, mendan zo'r odam yo'q edi!

U iljaydi, qo'llarini musht qilib ko'kragiga yaqin opkeldi.

– Bilasammi, albatta, o'zimni ovsar deb o'ylamaganman, chunki bilardim, agar g'ayrat qilsam, uncha-muncha ish qo'lmandan kelishini. – Bir paytlar bittasi kelib meni maqtagan, to'g'ri ish qilyapsan deb. Ha, bittasi kelib meni maqtagan. O'zim qilgan ishimdan faxrlanganman. Shunchalik ziyoli ekanman: „To'xtal! Axir bu omad-kul!“ – deganman.

Boshqa safar u shunday degandi:

– Biz erishgan baxt-omadlar nainki tasodif, balki hamisha va har doim haqiqiy omad bo'lgan. Biroq barcha baxt-omadlar ham haqiqiy omad bo'lavermaydi. Bizlar, – deydi u o'ng qo'l bosh barmog'ini ko'rsatkich va o'rtancha barmoqlari uchiga tegizib, – boshqalarga qaraganda omadliroq bo'lgan ekanmiz. Shuning uchun nolib, yozg'irishga haqimiz yo'q.

O'zinga kelsak, sira nolimasdim, chunki kelajakka yana ishonch bilan boga olardim. Barcha keskinliklar go'yo yo'q bo'lib ketgandek. Oilaviy, shaxsiy va kasbiy munosabatlar jihatidan o'zim ham hali ko'nikib ulgurmagan ochiq-oydinlik, ravshanlik va tin olish, tanaffus boshlangan, ahvolimiz yana ijobiy tomonga o'zgarayotgan edi.

Bungacha bo'lgan kunlar, ayniqsa, Volfurtda bo'lgan paytlarim ko'pincha umidsizliklar bilan o'tgandi. Tungi o'y-xayvollarining g'amgin girdobida to'lg'anib, tongga yaqin tinka-madorim qurir, tushga borib esa itdek charchab qolardim. Volfurtdan ancha olisda, Venada bo'la turib uy haqida o'ylashga ham yuragim betlamasdi. Endi esa aksincha, kundalik hayot ilgariigidek yana o'z iziga tushgan, ayanchli qish va bahorning o'rmini to'ldi-

rish fursati kelganidan shodlanib, yoz kunlarini tug'ilib o'sgan qadrdon uyimizda o'tkazmoqchi edim.

Beshinchi romanimni yozib tugallab, yengil tin olganimdan o'zimni emin-erkin his qilardim. Buni kelgan kunimog olcha daraxtining eng yuqori ayri shoxiga o'rtnalab chiqib ketganimdan ham bilsa bo'lardi. U yer- ga anchadan buyon – tomosha ko'rsataman deb uchta qovurg'amni sindirib olganimdan beri yaqin yo'lamay qo'ygandim. Hayot quvonchini tuyish, erkinlik, ozodlik qanday ajoyib. Erta tongda uyg'onib, boshlanayotgan kun lazratidan bahra olish imkoniga ega bo'lmoq – buni dastlabki o'zgarish desa bo'ladi.

Oldingi yillarda Volfurtda bo'lgan chog'larimda bunalchilik serharakat bo'lmagandim. Har doim qandaydir ko'ngilsiz voqealar sodir bo'lishi mumkinligidanni, o'zimni uyg'a ipsiz bog'langanday his qilardim. Qiyinchilik va kutilmagan tasodiflarga to'la kunlar ketidan kunlar o'tib borardi, shu sababli qishloqda kam ko'rinardim. Endi esa ixtiyorimda nainki vaqt, balki vujudimda kuch-g'ayrat ham yetarli edi. Men oilamiz a'zolarini va otamning sobiq kasbdoshlarini yozmoqchi bo'lgan yangi kitobim muhokamasiga taklif qildim. Sub- butlar ko'proq kechqurumlari bo'ldi. Kunduzi esa otamni bir-ikki marta ko'rib kelardim.

Dastlabki kundanoq u og'ir, vazmin, bosiq va e'tiborli bo'lib qolgandi. Mendan hol-ahvol so'rab, rejal- larim yuzasidan savollar berdi. Umuman olganda mam- nun ko'rinar, biroq sezdimay surib qolish uchun qulay fursat poylayotgan ekan.

U xuddi ont ichayotgandek dedi:

– Hademay bu yerda qoramni ham ko'rmasan.

U suyanib ketdi-da, o'zicha kulib qo'ydi.

Nihoyatda ozib ketganidan egnidagi ko'ylak shalvira turar, yogasiyam ancha keng bo'lib qolgandi. O'zi esa ilgirigidek abjir, epchil. Xayoli sira bo'limasdan, ikkala barmog'i bilan ko'ylagining yuqori tugmasini yechib-qadayotganida favqulodda go'zallik ko'rdim. Otam menga bir butun shaxs, butun bir inson sifatida yogardi. Ko'rinishi, kayfiyati yaxshi, o'yladim o'zimcha va shu tobda bir ibora xayolimga keldi: Har neki go'zal chog'ida poyoniga yetgani ma'qul. Agar shu ketishi bo'lsa, uni ham qachonlardir Tomas Hardi'ning bir romanida o'qiganimga o'xshash qismat kutsa ne ajab, ko'nglimdan o'tkazdim men. Ushbu asarda keksa bir kishi hayoti qalanga olingan. U o'linga go'yo to'g'ri chiziqlar giperbolasi yanglig' yaqinlashib boradi. Unga tomon yo'nalishni asta-sekin shu tarzda o'zgartiradiki, nihoyatda yaqin qolganda ham ikkovi bir-biriga duch keladimi-yo'qmi, bu yog'i noma'lum edi.

Otam ham, aslida, yana birozgina yashashni istardi. Bu jihatdan uning tutgan yo'li o'ziga aniq-ravshan edi. Seshanba kuni edi, peshindan keyin qariyalar uyining dam olish xonasiga bordim. Otam bir sherigi bilan gaplashib o'tirardi. Bilishimcha, bir necha kun oldin ular o'rtasida quyidagicha savol-javob bo'lib o'tgan ekan:

- Xo'sh, sen kimsan? – so'rabdi otam sherigidan.
- Men Ferde (Ferdinand)man, – javob beribdi u.
- Bunga javoban otam iljayib, shunday debdi:
- Men bo'lsam seni Pferdle (toychoq) deb o'ylabman.

Shu tariqa ikkovi uzozq suhbatlashibdi. Ularning gurningi, garchi kasallik sababli yuzaga kelgan kamchilik, nuqsonlar bois biroz cheklangan esa-da, bir-biri uchun

¹ Tomas Hardi – (1840–1928) ingliz yozuvchisi (tarj.).

qiziqarli bo'lganini eshitib, gapning rosti, ham xursand bo'ldim, ham hayron qoldim.

Ferde yuqoriga chiqib, Petrus huzurida bo'lganini, u yer yap-yangi xonalardan iborat bo'lgan juda go'zal joy ekanini aytgan edi, otam:

– Buning menga qizig'i yo'q, yaxshisi biroz sayr qilmoqchiman, zora gaplashadigan odam uchrab qolsa, – dedi.

Ferde:

– Albatta, yuqorida buning iloji yo'q.

Ular shu zayida gaplashib turgan edi, ikkita xotin biri qo'yib, biri olib harnshirani yordamga chaqira boshladi. Otam ularga e'tibor ham bermadi, uning quvnoq yuz ifodasida hech qanday o'zgarish sezilmadi. Uning butun diqqat-e'tibori Ferde bilan menga qaratilgan edi. Ferde (uni bu yerda Shopenhauer deb ham atashardi) ayollarga o'g'irilib, achchiq tanbehlar bera boshlagandan keyingina uning diqqati bo'lindi.

- Yordam! Yordam beringlar!
- Jim bo'lsang-chi!
- Uyg'a ketmoqchiman!
- Unda, taksi chaqir!
- Menga do'xir kerak!
- Uning ish vaqti tugadi!
- Qadrlil janob doktor!
- U uyida, sevgilisining yonida!
- Menga yordam kerak!
- Senga endi hech kim yordam berolmaydi!
- Ayol uyali:
- Voy, buni bilmag'an ekanman.
- Hayron qolgan joyim shuki, ikkala ayol ham, garchi Volfurt shu atrofdan bo'lsa-da, nemis adabiy tili-

da gapirishdi, bu bilan, balki, vaziyatning jiddiyligiga urg'u bermogchi bo'lishgandir. Otam ham Ferde bilan ko'pincha nemis adabiy tilida, biroq butunlay xotirjam ohangda gaplashar, aftidan, mazmun jiddiyligiga e'tibor qaratmogchi bo'lardi.

Otarning orqa tomonida, stol atrofida yana ikki ayol bagir-chaqirga parvo ham qilmay, gazeta o'qib o'tirishardi. Men uchun esa kimdir yordam so'rab ilijo qilayotgani, bunga javoban Ferdening luqma tashlayotganini shunchaki eshitib o'tirish noqulay edi. Aftidan, hamshiralari, shuningdek, boshqalar ham buni soatdagi kakku qushning ovozi, deb o'ylashgan bo'lsalar kerak, nachora, kamina ham shunday tasavvur qilib qo'ya qoldim.

Boshqa bir kuni otam qo'shiq xirgoyi qilayotgan edi, gazeta o'qib o'tirgan ayollardan biri istar-istamas gap tashladi:

– Alyo, ey? Jim bo'lsaydi!

Shunda otam Ferdega qarab:

– Ana ko'rdingmi, zamonlar o'zgaradi, biroq uzoz davom etmaydi.

Bu gapni u ikkilanmay, dadili aytdi, biroq so'z ohangi afsus bilan „peshonam shu ekan“ degan tuyg'u orasida muallaq edi.

Ferde:

– Bilasanmi, men hamma tog'lar ustida yura olaman. O, qani endi yana bir bor Alpga chiqsam. Ana undan keyin Rikatshevde¹ qaydasan deb, tushib ketaverardim.

Otam:

– Men esa sen bilan bormasdim.

– Nega endi?

¹ *Rikatshevde* (Ryukatshevende) – Dornbirn (Fornberg)da joylashgan salomatlik markazi (tarj.).

– Chunki men hech kimman.
– Yo'q, sen haliyam o'shasan.

Otam iljaydi:

– Ishonmayman.

Ferde:

– Sen faqat xohlashing kerak, xolos.

Menda xohish unchalikmas. Ammo umid bor. Bilasanmi, men hayotda ko'p yurganman.

Ferde bir nima dedi, ilg'amay qoldim. Otamda shubha paydo bo'ldi shekilli, dedi:

– Yaxshi, ma'lumot uchun qabul qildim. Xo'sh, endi nima qilamiz? Tasbeh o'g'irib, duo o'qib o'tiraveramizmi?

– Yo'q!

– Cho'zilib ketadi, foydasiyam yo'q. O'zi tasbeh o'g'irishni bilasanmi?

– Bilasan kerak.

– Xo'sh, qanaqa bo'ladi? Qani ko'rsat-chi?

Otam bosh chayqab, mavzuni o'zgartiradi.

Ferde qarasa, undan bir ish chiqmaydiganga o'xshaydi.

– Ha, keyin ular seni qutiga solib asfalasoflarga ravona qilishadi.

Otam deydi:

– Yaxshisi, yana birozgina g'ozga o'xshab g'ag'illab yurgim bor. Bilasanmi, bundan boshqa yo'l ham qolmadi. Lekin u yoq-bu yoq deganday, qo'lmdan keladi, hali o'zing ko'rsan, bilib ham olasan.

Ferde yana yuqoriga chiqib, Petrus oldida bo'lganini, u yoq-bu yoqni tomosha qilganini, biroq Petrus unga, ya'ni Ferdega ro'yxatda yo'qsan, deganini gapirib berdi. „Yuqorida ularniki yap-yangi xonalar, bir chiqib ko'rsang bo'lardi“.

Otam yana:

– Aytim-ku bularning menga qizigʻi yoʻq deb. Undan koʻra, biroz yurib u yoq-bu yoqni aylannogchiman, – deydi.

– Hayoting ado boʻldi-ku.

– Sen-chi, sen? Oʻzing shunaga qilib yuraverasammi?

– Yana bir-ikki yil boʻlsa yoʻq demasdim, – deydi Ferde kulimsirab.

– Ha, koʻrinib turibdi, hali kuch-quvvating bor.

Otam havorang, yengil gul solingan flanelka¹ koʻylagining yuqori tugmasini yechdi, yogasini kengroq ochib qoʻydi-da, kulimsib dedi:

– Havo yetishmasa boʻgʻilib ketaman.

Oʻsha stol atrofiga oʻzgʻingina bir kishi aravachada oyogʻlarini xuddi yurayotgandek asta harakatlantirib oʻtirar, ayni chogʻda yuzi va gavdasi qimir etmasdi. Otam unga qarab hayron boʻldi:

– Bu ishing unchalik ham foyda bermasa keragov.

Ferde tushuntirgan boʻladi:

– U kun boʻyi tinim bilmaydi. Oʻziyam bir kunda butun Avstriyani aylanib chiqsa kerak.

Otam sonlarini ushlab noliydi:

– Mening esa quyidagi qismlarim titrab-qaqshaydi. Quyidagi qismlar men uchun juda muhim.

– Yaxshi, quyidagi qismlaring haliyam ishlarkan.

– Shunday.

– Hozir necha yoshdasan, Avgust?

– Bilishing shartmi?

– Albatta.

Otamga yordamlashyordim. Yaqinda sakson uchga kiradi, – dedim. U samimiy minnatdorchilik bildiradi:

¹ Flanelka – flanel (ip yoki jundan toʻqilgan yengil, ikki tomoni patli gazlama)dan tikilgan matroscha koʻylak (tarf.).

– Himmating uchun rahmat. Qoyil qilding.
– Biz esa hali yigirmadan ham oshmadik, – tasmol qiladi Ferde.

Otam javob beradi:

– Onam ham hali tetik. Biroq...

Shu choq kushetkada yotgan xotin birdan qichqirib yubordi:

– Jon hamshiral! Hamshirajon! Jon hamshiral! Keling, yordam bering! Ferde gap qoʻshadi:

– Hamshirayam bugun uncha tabarruk boʻlmay qoldi!

Boshqa ayol noliydi:

– Shunday charchadim! Shunday charchadimki!

Ferde gap qoʻshadi:

– Unday boʻlsa borib uxla! Xonangga bor-da, uxla!

Kushetkadagi xotin:

– E, Xudoyim, men nima qildim! Oʻzing madad ber,

Xudojon!

Ferde:

– Oʻzing rahm ayla!

Otam hayron va xursand boʻlib:

– Rostdanimi?

Ayol:

– Nimaga? Nima uchun?

Ferde:

– Boʻlmasam-chi!

Otam:

– Agar ular seni ishlatsa bormi, ibodat qilib duoga

qoʻl ocharding. Koʻrinishdan haliyam kuchlarga oʻxshay-

san, yoʻq demasang kerak?

Ferde:

– Yoʻq deyish yoʻq.

Otam eʼtirof etib:

– Sen haliyam juda baquvvat va kelishgan yigitsan.

Ferde kuladi:

– Men kelishgan ekanman!

Aytishicha, u ertalab „tezyordam“ ulovida Feldkirhga – shifoxonaga borgan ekan. Yoʻlda feʼli aynib haydovchiga:

– Qani, rulni boʻshat, men ham bir hayday, deganmish.

Endi ikkovlon sezdimay qochib ketish haqida gap boshladi. Keyin esa Ferde yana boyagi diydiosini davom ettirdi: yuqoriga – Petrus oʻliga chiqsa, sen roʻyxatda yoʻqsan, debdi va hokazo. „Ammo-lekin u yer menga yoqib qoldi“.

Otam:

– Ha, yuqorida vaziyat haqiqatan ham yaxshiga oʻxshaydi. Ammo men baribir Volfurtda qolaman.

Ovqat tartatila boshlangach, ular bilan xayrlashdim.

– Ha, uyga bora qol, – dedi otam. – Senga maslahatim: doim uyda boʻl va hech qayoqqa chiqmagini!

Qariyalar uyiga birinchi marta borgan paytimda negadir yashab oʻtgan, hozir yashayotgan va kelgusida yashashi lozim boʻlgan odamlarga bir zum achinib, rahmin kelgandi. Ammo vaqt oʻtishi bilan men ana shu ters vaziyatga koʻnikdim va nihoyat, bunday hayot tarzini ortiq gʻalati deb hisoblamay qoʻydim. Umuman olganda, kassalikning doimiy qaytalashi sababi bu yerda sokin, bir tekis ishchanlik hukm surardi. Bu yerdagilarning doʻrtlagan ovozdagi javrab, vaysashlari, bir-birini chaqirishlari dastlab menga erish tuyulgan boʻlsa-da, dilkashliklariga guvoh boʻlgach, samimiy va yoqimli eshitila boshladi.

Aka-ukam va singlim qariyalar uyining dam olish xonasidagi sharoitga chiday olmas, otamni imkoni boʻl-
richa tez-tez tashqariga olib chiqishardi. Singlimdan oʻz

tashriflari haqida gapirib berishni soʻrasam, u qoʻl sil-tardi. Uningcha, bu haqda hikoya qilish mening strate-giyam boʻlsa, uning strategiyasi u yerda nimaiki koʻrgan boʻlsa undan darrov xalos boʻlish ekan. Unga u yerning qizigʻi yoʻq, eshikdan chiqishi bilan besh daqiqa ichi-da unutib yuborar, qancha tez unutsa, shuncha xursand boʻlarkan. Agar u mening bu haqda yozgan narsamni oʻqisa, hammasi yaxshi, hatto jilmayishi ham mumkin, biroq vaziyat, aslida, dahshat ekan.

Ukanning aytishicha, u yerga borishga oyogʻi tort-madini, tamom-vassalom, borolmaydi. Bu bilan u yolgʻizlanib qolmaydi, chunki otamizni Oberfeldga muntazam olib kelib turardik.

Shunaga, odamlar ham har xil boʻlisharkan. Otam taʼbiri bilan aytganda: Xudoning bandalari turfa xil, besh qoʻl baravar emas. Menga qariyalar uyidagi muhit maʼqul edi, xodimlar ham muloyim va mehribon, ayollar-ku shu atrofdan, hammasi bir-birini sensiraydi. Koʻpchilikning kayfiyati yaxshi, hayotidan mamnun. Garchi ular tash-qil olamga uncha „mos kelmasa“ ham, menga har qalay toʻgʻri keladi, deb oʻylardim.

Yoz faslining oxirlarida qariyalar uyiga soʻnggi marta borganimda otamning kayfiyati uncha yaxshi emasdi. Kelib chiqishi asli filippinlik boʻlgan xizmat-chi ayol meni quyidagi soʻzlar bilan kutib oldi:

– E ana, baxtimgiza Arnoning oʻzi ham kelib qoldi. Avgust anchadan beri uyga ketaman, deb koʻnmayapti.

Men uni bogʻga olib chiqdim. Aytishicha, oʻz ah-volidan juda tashvishga tushib qolganimish, hech narsa „oʻngidan“ kelmayotganimish. Uyga boraman deb qan-
chalik harakat qilmasin, bir qadam ham olgʻa bosa ol-mayotganimish. U boshini quyi soldi va Xudoning zorini

qilib noliddi, bu, balki, shu bilan bogʻliqligimkin, yaʼni oʻtgan hafta oxirida Oberfeldga ikki marta borgan va undan bir kun oldin aka-singillari bilan tugʻilib oʻsgan qadrdon uyida birga boʻlgandi. Robertning ayoli Mari-anna xola aytib beruvdi, oʻshanda zoʻr gʻurung boʻlgan ekan, hamma xursand, Avgust ham Paulning hikoyalari diqqat bilan qiziqib tinglagan ekan.

Hozir otam meni Paul deb oʻylab, uyga borishiga yordam bera olamammi-yoʻqmi, mendan qayta-qayta soʻrardi. Bitta gapni hadab takrorlayverar, dard uni butkul loqayd qilib qoʻygan edi. Men birozgina oʻtiraylik, soʻng yoʻlga tushamiz, deb uni tinchlantirdim. U xavotirlanib, haqiqatan ham uyga boramizmi, deb yana soʻrardi. Ha, boramiz, hozir Helga kelisin, dedim. U xursand boʻlganidan rahmat aytib, yuzimni qoʻlining orqa tarafi bilan ikki yoki uch marta, qoʻlining ichki tomoni – kafi bilan bir marta silab qoʻydi. Idishchada xoʻjagʻat opkelgandim, unga donalab yegizdim. Soʻng xonasiga borib musiqaga tingladik. U qachon ketamiz, deb sabri chidamas, ammo „ukasi“ yonida ekanligidan oʻzida yoʻq xursand edi. Biroz vaqt oʻtgach, uyga ketish xayoli yodidan koʻtarildi shekilli, tinchlanib qoldi. Uxlash vaqti ham boʻlgandi, narsalarimni yigʻishtirdim-da, sezdirmay „quyon“ boʻldim. U bilan xayrlashishga ham botin olmadim. Indamay ketarkannan, koʻnglim buzilib ketdi. Yoʻlakdan oʻtayotib, bir orgamga qaytmogʻchi boʻldim, ammo oʻzimga oʻzimi: qochaver, bolalar, dedim.

– Bu – sizning ustaxonangiz. Yodingizga tushdimi?

– Ha, bu yerda juda koʻp narsalar hali yana kerak boʻladi, degan maqsadda saqlab qoʻyilgan. Hamma yoq eski narsalarga toʻla. Oʻzing-chi, bu yerda nima qil-yapsan, ishlayapsanmi?

– Baʼzan vint buragich yoki egov kerak boʻlib qoladi. Sizning uskunalarinigiz bilan ishlash menga yoqadi.

– Menga esa yoʻq. Aql, ong, idrok degan narsalardan mahrum boʻlib qolgandayman. Hammasi joyida boʻlganda-ku xursand boʻlardim.

– Men sizdan xursandman.

– Unday boʻlsa yaxshi. Endi oʻzimni yolgʻiz yoki umidsiz his qilmayman. Koʻp narsani koʻrdim. Koʻp narsalarga ega boʻldim va koʻp narsaga erishdim. Endi faqat oʻzgina layoqat yetishmay turibdi, mayli, hechqisi yoʻq.

– Menimcha, oʻzingizga yetarlicha baho bermayapsiz. Men esa sizga yuqori baho beraman. Ehtimol, oddiy maʼnodagi layoqat kamaysa kamaygandir, ammo-lekin hali koʻp narsa mavjud.

– Ha, ha, ilgarilari bir nimalar qilganman, ular oʻz gʻoyalaringiz asosidagi narsalar edi, endi esa kuchsizman. Hechqisi yoʻq. Agar xafa yoki umidsiz boʻlsam, sizlardan yordam soʻragan boʻlardim. Ammo men butunlay mamnunman. Kamina koʻp narsaga ega boʻldim. Lekin bugun menga – ancha boʻldi – ortiq hech narsa kerakmas. Anchadan beri harakatlaringiz va uquvining pasayib boryapti. Yoshlik chogʻlarimda koʻp narsalarga qodir edim. Endi esa toʻgʻrisini aytсам, hech narsa qoʻldan kelmay qoldi. Yoʻq-yoʻq. Hammasi shunchaki behuda.

Ammo koʻp narsalar qoʻlimdan kelmay qolgan boʻlsa ham, butunlay baxtsiz emasman. Bari shunchaki oʻtib ketdi. Agar boshqalarning omadi kelisa, bunga xursand boʻlaman. Ammo endi kuch-quvvatim qolmadi.

Bu uy oʻz vazifasini bajarib boʻldi. Unda bolalar dunyoga keldi, oʻsdi-ulgʻaydi va voyaga yetdi. Otam

allagachon qariyalar uyiga ko'chib ketgan bo'lsa-da, u hamon chidab turardi. Bu yerdagi hamma narsa eskirgan, urfdan qolgan, xullas, bizga ortiqcha tashvishdan boshqa narsa emasdi. Otam bu uyni o'zi mustaqil, o'z kuchi va aqli bilan bunyod etgan. Yetmishinchi yillardan buyon doim qo'shimcha bir nimalar qurish bilan ovora bo'lgan. Nima desamikin? Bunangani uylarni bilvosita avtoportretlar deb atasa ham bo'laveradi.

Uy tashqaridan qaraganda omonat va nogiron odamday taassurot qoldiradi. Otam qo'shimcha qurilishlar qilgan paytda, vaqt o'tgandan keyingina yordam so'ragan. Bir necha o'n yillar mobaynida u ishxonada o'zi mustaqil ishlay olishi uchun qanday bilim zarur bo'lsa, hammasini egallashga erishgan. Uydagi yumushlarda ham unchalik katta muvaffaqiyatga erishmagan bo'lsa-da, har holda xuddi shunday omilkor bo'lishga intilgan. Ba'zida natija ko'ngildegidek chiqmagan paytlar ham bo'lgan. Buning ustiga, otam bora-bora har qanday isrofgarchilikka to'g'ridan to'g'ri naftrat bilan qarashga odatlangan. Behuda sarf qilish, mablag' sovrurish endi bolalarga qolgandi.

Otamning saksion uch yillik to'yi hafta oxiriga to'g'ri keldi. Barcha oila a'zolari yig'ilgani bois onam juma kuni uy oldiga katta konteyner opkeltirdi. Uyni eski-tuski, lash-lushlardan tozalashga kirishdik.

Ish oson va tez borardi. Omborxonalar, bog' va garaj ortiqcha qagir-quqirlardan bo'shab borgan sayin o'zimizni tobora yengil his qilardik. Ishga g'ayrat bilan kirishganimizga yarasha konteynerning mos kelmagani chatoq bo'ldi, uch marta borib kelmasimizdan oq to'lib qoldi. Hali uy yuqorisigayam yetib bormagandik, yerto'lada ham bir nimaga yarab qolar deb saqlab

qo'yilgan, biroq vaqt o'tishi bilan butunlay nokerak matohga aylangan mayda-chuyda narsalar uyulib yotardi. Ob-havo yomon bo'ladi, degan ma'lumotga ko'ra bir qo'shimizdan brezent so'rab oluvdik, u bizni ogohlantirgandi – uyni tozalashganda ular ikkita konteyner olishgan ekan.

Avgust oyining oxirida uyimiz oldida ikkinchi konteyner turardi. Bu orada singlim o'zi brezent sotib oldi, chunki yana yomg'ir yog'adi, deyishgandi. Shuning uchun ishning katta qismini juma kunioq bajarib bo'ldik, onam bilan Katarina bizga yordamlashdi – endi navbat chordoqqa yetib kelgandi. Uy nisbatan baland, bo'yi peshoq ostidagi derazalar bilan qo'shib hisoblaganda, ko'cha satnidan salkam sakkiz metr kelardi. Bir vaqtlar Petermiki bo'lgan xona derazasidan o'nlab yillar mobaynida chordoqda qolib ketgan nimaiki bo'lsa, deyarli hammasini pastga – bog'ga qarab uloqtirdik. Taxtalar, gipskarton plitalar, eski kiyimlar solingan kartonqutilar, bolalar uchun mo'ljallangan eski, qavatma-qavat karavotlar, eshik taxtalari, kiyim-kechak javonlari, eski gilamlar, chamadonlar, darcha qopqoqlari, eski parto'shklar va matraslar, bir-biriga urilib, yoritib ketgan mebellar – hamma-hammasi endi bog' ichida xuddi mast odamlarday dumalab, ayqash-uyqash bo'lib yotardi. Ular orasida stol ustida o'ynaladigan hayot o'yini ham bor edi. Endi uning ham keragi yo'q, roviy hikoyasi o'z poyoniga yetgandi.

Shanbadan yakshanbaga qadar yomg'ir yog'ib chiqdi. Yakshanba kuni peshindan keyin quyosh chiqib ketdi va biz ishini davom ettirdik. Onam borib otamni opkeldi, uyda quvnoq kayfiyat hukm surar, otam ham o'zi bilan o'zi ovora edi. Ayvondan o'tib borayotib, nogoh

uning yelkasiga qoʻlimni qoʻygandim, u menga quv narzar tashlab, dedi:

– Aha, sen ishyoqmasga endi men tirgak boʻldimmi...

– Menga esa bu yoqadi, rost, chin soʻzim.

Oradan hayal oʻtmay, bizning ishlayotganimizni koʻrib, dedi:

– Agar men sizlarga chindanam kerak boʻlsam, aytarsizlar, yordam beraman. Lekin chindanam degan soʻzga urgʻu beryapman! Demak, men aytdim-qoʻydim, bu yogʻi sizlarga havola. Qaranglar, dangasalik qilmanglar.

Tush payti u Helga bilan menga uy oldidagi bogʻ devorini qanchalik mohirona qurganini aytib, umuman, uy puxta oʻylab chiqilgan reja asosida bunyod etilganini taʼkidlagandi. U bugun nimagadir quvnoq kayfiyatda, gapga ham juda chechan edi, maqtovlarimizni eshitib rosa maza qilayotgandi.

– Ha, sizdan koʻp narsalarni oʻrgansak boʻlarkan!

Haqiqatan ham undan „koʻp narsani“; bir kuni kerak boʻlib qolar deb, xayolga kelgan nimarsalarni saqlab qoʻyaverish nojoiz ekanini bilib oldik. – Qariyalar uyidagi xonasiga qaraganda katta farq bor edi. U yerda toʻgʻina joyda yashar, biron nima yigʻib, toʻplashning ham imkoni yoʻq edi. Umuman, odamzodga toʻ oʻlimiga qadar oʻzi nimalar kerak boʻladi oʻzi? Uyni tozalayotganimizda bu haqda koʻp oʻyladim. Chunki uyda otamning hayotida chuqur iz qoldirgan bir hovuchgina narsa bor edi, xolos va buni biz soʻzsiz asrab qolishni istardik. Qolganlari esa shunchaki oddiy ashqol-dashqol edi.

Yakshanba kuni qosh qorayib qolganda ham toʻrt-tala farzand hamon yettoʻlada kuymalanardik. Peter, Helga va Verner ustaxonada, men esa omborxonada

edim. U yerdan qahva doni yanchadigan eski qoʻltegirmon, shitsel tayyorlashda foydalaniladigan yogʻoch toʻqmoqcha, eski abajurlar, ota-onamning birinchi kir yuvish mashinasidan qolgan baraban, vinodan boʻshagan kartonqutilar hamda tikish asbob-uskunalarini topib oldim. Is-changning koʻpligidan, hamma yoqni mogʻor bosib ketganidan tez-tez chuchkirardim. Shipga taqab qurilgan, bevosita koʻcha yuzi bilan baravar torgina choʻzinchoq derazani ochib yubordim. Oʻn-oʻn uch yoshlik paytimizda Peter ikkalamiz suvga shoʻngʻish sport turi bilan shugʻullanuvchi yosh tabiatshunoslar bilan birga taʼildan qaytganimizda, kechasi ulovdan eshik oldida tushib qolib, uyga shu derazadan oshib tushgandik. Afidan, karavoti dam oluvchilarga ijara berilgan boʻlsa kerak, oʻshanda Helga mening oʻrimda yotgan ekan. Undan Milyaning eri Alvin amakining vafoʻt etganini eshitib, qotib qolganman. Hozir oʻsha olis vogelarni eslab, ularning mudroq aks-sadolarini tinglaganday boʻldim.

Helga bir mahal ustaxonadan dala sichqonlarini tutadigan ikkita qopqon topib kelib, ular kerak boʻladimi-yoʻqmi (yoʻq, Volfurtda dala sichqonlari deyarli qolmagan, ularni tabiiy muhofaza ostiga olish mumkin), deb soʻrab qoldi. Shunda bir vaqtlar Paul amakimdan otamning eng zoʻr isteʼdodi nimaydi, deb soʻraganim, u esa loʻnda qilib: „Sichqon tutish!“ deya javob bergani esimga tushib ketdi.

1939-yilning koʻklamida qishloq jamoasi tutilgan har bir dala sichqoni uchun bir necha pfennig¹ pul toʻlagan. Avgust bilan Paul daladan sichqon tutib, har biri bittadan – „NSU“ va „Viktoriya“ markali velosiped

¹ Pfennig – Mayda tanga.

sotvolishgan. Avgust ishboshi, Paul esa unga yordam bergan. O'shanda nainki o'zlarining, balki qo'shning yerini ham aylanib chiqishgan.

Jamoa, bundan tashqari, har bir kilo tilla qo'ng'iz uchun grosh¹ to'lardi. Yozef bilan Robert brezent o'lib, Bregens anhori bo'yidagi ko'plab serbarg daraxtlarni tayog bilan silkitigancha Oberfeld chekkasiga qadar borib kelishgan va bir kunda qirq kilo tilla qo'ng'iz to'plashgan – shu tariqa oz-moz pul ishlab olishgan.

Supurgini olib, changlarni eshik tashqarisiga supurib tashladim. Kechqurun soat to'qqiz yarimda nihoyat, ishni tugatdik. Konteynerning ustini yopmadik – osmonda yulduzlar charaqlardi. Pastga – ayvondagi xonamga tushdim, u yerga chigal shart-sharoitlar vajidan o'n uch yoshimda ko'chib o'tgan edim. Uy jimjit edi. Onam yuqoridagi xonalarning birida, Katarina esa shanba kuni tungi poyezd bilan Venaga jo'nab ketgan edi. O'tirib, bo'lib o'tgan voqealarni noutbukka yoza boshladim. Shunda Vernerning ustaxonani tozalayotganda aytgan gapi bexosdan esimga kelib qoldi. U devordagi tokchadan qandaydir qog'ozlar topib olgan edi.

Erimay ustaxonaga tushdim. Uyum bo'lib yotgan turli xil hujjatlar orasida bitta papka qo'limga ilindi, unga o'n uch dona varaq tikilgan edi. Ushbu qog'ozlar qatiga yigirma to'rt yoshli otamning urush haqidagi xotiralari muhrlangan bo'lib, papkaga necha o'n yillardan beri qo'l tegizilmagan, men hatto uning borligini ham bilmagan edim.

Qorong'i, g'ira-shira yo'lakdan gandraklab, oshxonaga qaytib keldim, o'tirib, qog'ozlarni o'qishga tushdim. Dastlabki sahifalarda o'n sakkiz yoshli o'spirin-

¹ Grosh – Sartiq chaga.

ning bir yillik umrini behuda sovurgan urush haqida tezgina hikoya qilingan bo'lsa, keyingi belar jang maydonidan so'ng kechgan voqealarga bag'ishlangan edi. Harbiy shifoxonada o'tgan og'ir kunlar va uyga qaytish mashhaqqatlari batafsil yoritilgan, otamning bir burda non so'rash ilinjida Forarlberg shevasida gapiradigan odamlarni qidirgani haqidagi hikoya qalblarni larzaga solardi. Meni bir tomondan, tafsilotlar yaqqolravshanligi bilan tong qoldirgan bo'lsa, boshqa tarafdin esa menda shuncha harakat qilganim bilan otam va uning hayoti haqida, kelib chiqishi, mag'lubiyatlari, hadik-xavotir va istaklari to'g'risida juda oz bilarkanman, degan afsusnamo hissiyot uyg'ordi.

Urushda tushgan o'ljalarni yuklab yurgan paytida azbaroyi och qolganidan aynigan suyakni g'ajib qo'yib, ichketar bo'lib qolganini, qisqa vaqt ichida naq qirq kiloga ozib ketganini, hamyonidagi shaftof qog'oz ostida asrab kelayotgan fotosurati haqida ora-sira eslatib o'tganini yaxshi bilardim. Suratga tushishdan oldin marhumlar va jon berayotganlar orasida to'rt hafta bo'lgani men uchun yangilik edi. Bratislava yaqinidagi o'sha omborxonada kasallar uchun chuqurligi ellik santimetr bo'lgan yog'och so'rilar o'rnatilgan. Ko'p hollarda to'g'ina taxta ustiga 2 tadan kasal zo'rlab joylashtirilgan, ular bir-biriga tiqilib, yonbosh yotishga majbur bo'lishgan. Yuqumli kasalliklar va tuzalmas og'ir yara-jarohatlar sababli vaziyat nihoyatda tahlikali bo'lib, taqdirga tan berishdan o'zga chora yo'q edi.

„Kechalari kunduzga qaraganda ancha salqin bo'lib qolgandi. Rus hamshtirlari, men ularni g'oyat yoqimsiz xotira bilan eslayman, har ikki kishiga bittadan choysahab berishgan, shu sababli ba'zida tuni bilan sovqotib chiqar-

dim. Axiyri ancha tuzalib qolgan bir sherigimdan menga bitta sviyer topib berishini iltimos qilishga majbur bo'ldim. Ertasigayoq tongda u men so'ragan narsani opkelib, qo'limga tutqazdi. Ayitishicha, kechasi bir mahbus qazo qilgan ekan, egnidan ruslarga bildirmay yechib olibdi.

Mening karavotim o'lim lageri deb nom olgan jahan-namning naq ro'parasida edi. Kasali kuchayganligi sababli ayrim bemorlar shifokorlar tomonidan ro'yxatdan o'chirilib, o'sha lagerga jo'natilardi. Bechoralar o'zlarini hojaxonaga bora olmas, hech narsa yemay-ichmay qo'ygan, yotgan joylari ko'pincha qonga bo'yalar, hojatga chiqmoqchi bo'lishsa, zaif va tushkun ovoz bilan sanitarlarni chaqirartilar... Ularga madad beradigan, holidan xabar oladigan hech bir kimsa yo'q edi... Ko'pchiligining es-hushi joyida, biroq teri bilan suyakning o'zi qolgan. Kuniga kamida bir yoki bir necha kishi hayotidan ko'z yumar, bularni ko'rib turishning o'zi dahshat edi".

Bu marhumlar zulmat qat'rida hali uzoz yillar davomida shivirlab yotishsa ajabmas. Shivirlaydigan marhumlar... Agar qaysi biri go'zalroq, o'limni yo tiriklik, deb ovozga qo'yilganda edi, ko'psonli marhumlar albat-ta o'lim uchun ovoz bergan, uni yoqlagan bo'lardilar.

"2 kun yotdim, so'ng isitimam yo'qoldi. Yana ishga chiqishim, chunonchi, o'liklarni ko'mishim kerak edi. O'tgan kun davomida o'lgan o'nta mahbus yalang'och qilib yechintirilgandan so'ng aravaga o'rtilib, ustiga es-ki-tuski choyshablar tashlandi.

"Sakitz nafar harbiy asirlar xuddi yuk hayvonlari singari o'liklar o'rtilgan aravani pressburg ko'chalari bo'ylab axlatxona tomon suvdrab ketishdi. O'liklar u yerda avvaldan kovlab qo'yilgan chuqurlarga ulotirilgach, men

endi ularni ko'mishdek yogimsiz ishini bajarishim kerak edi. Bu yerga qancha asirlar ko'mib tashlandiykin, buni hech kim aniq ayto olmaydi. Har holda bu yerda qabrlar ko'p edi, ularni „qabrlar“ deb atash joiz bo'lsa agar".

Otam kelib chiqqan dunyoda bunagangi yolg'izlik, ojizlik, nochorlik, qarovsizlik degan gaplar yo'q edi, unda odamlar o'z uyida, oilasi bag'rida va ruhoniylar guvohligida bandalikni bajo keltirardilar. Go'rkovlar esa o'lganlarni nomma-nom bilishardi. Balki, shuning uchun ham otam ko'p yillardan buyon marhumlarni xotirlash kunida Qora Xoch' uchun mablag' to'plashga muntazam o'z hissasini qo'shib kelgandir. Odatda, u hech qachon urush qatnashchilari bilan uchrashmas, biz bolalarga ham hech qanday tafsilotlarni hikoya qilib o'tirmasdi. U buni o'z-o'zi va marhumlar bilangina o'rtoqlashardi, xolos. Ular uning tushlarida, o'y-xayollarida yashar va unsiz qiyin-qistovlari bilan uning qarorlariga ta'sir ko'rsatib turishardi; bu marhumlarning „ish“ uslubini edi.

"Ha, uyg'a bora qol. Senga maslahatim: doim uyda bo'l va hech qayoqqa chiqmagin!"

Yakshanbadan dushanbaga o'tar kechasi Oy xonam yaqinidagi so'nggi qoraqarag'ay uzra ilingan ko'yi xonamni yoritib turardi. Tuning ikkinchi yarmida tongga yaqin kuchli shamol esganday bo'ldi. Xonam eshigi oldida – pastda shamol qaydandir uchirib kelgan gazeta varaqlarining shittir-shitiridan uyg'onib ketdim. Ertalab barvaqt ikkinchi konteyner yo'q bo'lib qolganini hech kim sezmadim. U olib ketilganda biz hali uxlab yotgan ekamiz. Ko'z ochib-yumguncha maydon bo'm-bo'sh bo'lib qolibdi.

¹ Qora Xoch – 1919-yilda tashkil topgan Avstriya Qora Xoch jamiyati urush va siyosiy ta'qib qurbonlari, qochqorlar va askarlarning mozorlarini muhofaza qilish hamda obodonlashtirish bilan shug'ullanadi (tarj.).

Keyingi kunlar ichida onam ikkovimiz o'zimiz bilan keraksiz qog'ozlar, temir-tersak va eski kiyimlarni olib ketaverdik. Garaj ham asta-sekin bo'shab borardi. Iztoparlarning eski-tuski sotiladigan bozori uchun ajratib qo'yilgan ozgina o'tin qolgandi, xolos. Onam jo'nab keldi, uyda yana yolg'iz o'zim qoldim. Otam endi bu xonalarga hech qachon qaytib kelmasa kerak. Yakshanba kunlari yoki oilaviy bayramlarga kelganda ham endi oshxonada o'tiradi. Xuddi keng rags maydoniga o'xshab bo'm-bo'sh bo'lib qolgan yotoqxonasi ham endi uning olamiga mansub emas edi.

Ko'pincha uy ichida aylanib yurardim. Go'yo kimdir bu yerda o'zini bemalol va xavfsiz his qilishi uchun sharoit yaratishga zo'r kuch-g'ayrat sarflagandek edi. Endi esa hech kim yo'q edi, odam ham, uy ham, dunyo ham. Qachonlardir bu haqda „Mag'lub jangdan so'nggi manzara“ deb nomlangan kitob yozsamnikin, deya o'ylab qoldim.

Sentabr boshlanib, uchinchi o'rimga tushildi. Otamning ikkinchi ukasi Erih bog' ichidagi o'tlarni chalgi bilan o'rishga kirishdi. Kuz faslining dastlabki ochiq, iliq kunlarini yaxshi ko'raman. Bu paytda qip-qizil olmalar, sap-sariq noklar ajib manzara kasb etadi. O'ti o'rib olingan keng dalalar bo'ylab shamol betinim esadi, daraxtlar xuddi harbiy soqchi kemalarday g'ichirlab, qasir-qusur qiladi, qo'shni bog' tараftardan o'yinqaroq bolalarning sho'x-shodon ovozlari eshitiladi. Daraxtlar va ularning yaproqlari to'kilib ulgurgan yirik shoxlari botayotgan quyosh nurida aniq va tiniq ko'zga tashlanadi.

Yozuv stolim osha mevazor bog'larga, qo'shniylar tarafga nazar tashlayman. Erih amakim bilan Valtraud

xolam deyarli har kuni dalada ishlashadi. Bir kuni qo'shni uydan olti yoshlar atrofidagi turk bolachaning chopib chiqib, aravaga xashak ortayotgan Erih amakini yonida aylanib yurganiga ko'zim tushdi. Bolaning qo'lida olma, Erih amakini „Ora“ – bobo deb chaqiradi, bu, nazarimda, yangi madaniy o'zlikning shakllanishi edi, chunki otam va aka-singillarining bolaligi o'tgan an'anaviy jamiyat tanazzulga yuz tutgandi. Tuzilma y o'zgarish deb ataladigan vogelik Volftut o'rni da turrat-joy va sanoat tashkilotini vujudga keltirdi. Kimki endi baland o'sadigan mevali daraxt o'tqazsa, tashkilot unga yordam puli to'laydi. Maqsad – bu yerlarda poyoniga yetayotgan madaniyat qishloqning u yer-bu yerida bo'lsa-da o'zidan oz-moz iz qoldirsa bo'ldi.

Olmami g'ajirkan, bola endi dala bo'ylab u yoq-bu yoqqa yuradi va uzogdan eshitilgan bolalar ovozi ga o'zicha javob beradi: „Kakku! Kakku!“

So'ng o'tgan yili qurilgan yangi imoratlar tomon yo'l oldi. Ana, qizchasining qo'lidan ushlab olgan yosh bir yigit kichik bog' ichidan o'tib, yangi uyni ng ayvoni eshigidan kirib ketdi. Otam qariyalar uyiga borgan paytda bir ayoldan xona qabul qilib olgandi, bu yigit o'sha ayolning nevarasi edi. Bola yana Erih oldiga qaytib keldi. Erih xashak ortilgan arava bilan uy tomon ketguch, bog' huvullab qoldi, ang'izda unda-munda poya, chlo'p-cho'kirtaklarga g'olgan, ular och yashil tusda yurqirab ko'zga tashlanardi.

Friedrichshafen tarafdan seppelin¹ uchib kelib, Oberfeld chekkasida bir necha marta aйлandi – yozda havo yaxshi bo'lsa, shunaga aylanib parvoz qilardi. Qurchig'ayga o'xshagan yirtqich qush – kanyuk Un-

¹ *Seppelin* – Qattiq qobiqli dirijabl (tari.).

terfeld¹ uzra uchib borayotgandi, ikkita qargʻa unga qoʻqqisdan hujum qilib, yelkasi va qanotlarini tumshuqlari bilan choʻqiy boshladilar. Kanyuk ularga parvo ham qilmay, shoshilmasdan uchishda davom etdi va Bregens anhori tomon shoʻngʻib, koʻzdan gʻoyib boʻldi.

Shu tobda nimagadir bolalik xotiralarim esga tushib ketdi. Oʻn besh-yigirma chogʻli odamning havo aynib turgan bir paytda zoʻr berib, oʻt-xashakni yomgʻirdan saqlab qolganliklari koʻz oldimda namoyon boʻldi. Panshaxa bilan aravaga pichan² ortayotgan erkaklarning baqir-chaqirlari ostida biz bolalar xashakni aravaning dam u burchiga, dam bu burchiga yoyib, tekislab joylashtirardik, shippakchan xotin-qizlar esa arava gʻildiraklari yotqizib ketgan oʻt-poyalarni toʻgʻrilab borishardi. Traktor aravani silkinib tortib boradi, bu yoqda momaqaldiraq gumburlab shoshiradi. Biz bolalar pichan ortilgan arava ustida yuztuban yotib olganmiz, daraxtlarning novdalari tegmasin deb. Shoxlarga yakam-dukkam xashaklar ilinib qoladi. Pichan timdalagan yalang oyogʻlarimizga katta-katta yomgʻir tomchilari urila boshlaydi. Arava ortidan chopib borayotgan bolalarning shoʻx-shodon chinqiriqlari quloqqa chalinadi. Kimdir velosipedda oldinroq borib, shiyp³on darvozasi ochib qoʻygan boʻladi va arava baqir-chaqir ostida xashak-pashagi bilan panaga olib kiriladi. Soʻng yomgʻir kuchayib, sharillab yogʻa boshlaydi. Shiyp³onning dim havosidan nafasimiz boʻgʻiladi.

Keyin uyga borib, dushda yuvinamiz. Bobom bilan buvim oldida oʻtirib, sharbat ichamiz, ketidan muzgaymoq yeymiz. Kechki taomdan soʻng, koʻzlarimiz

yumilib, uyqu bosadi, televizor koʻrish qayogʻda deysiz. Tirmalgan boldirlarimizni dagʻal choynab siypalab, maza qilamiz va darrov uxlab qolamiz.

Tepalikdagi pichan oʻrimi chogʻlari ham hamon esimda. Ular koʻpincha besh kishi boʻlishardi — Emil, Avgust, Paul, Robert va Erih. Yetmishinchi yillar oxiri va saks⁴oninchi yillarning boshlarida ular har yili uch marta oʻrimga chiqishar, har biri oʻzi bilan chalgʻi oʻroq va qayroqtosh olib kelardi. Paul bilan otam nas-tursiya¹ singari choʻp-choʻkirtaklarga qoqilib shikast yemaslik uchun eski futbol botinkalarini kiyvolishardi. Qiya tepalik boʻylab besh aka-uka qator turvolib, baravar oʻrib borishardi. Verner ikkovimiz uchun ajratilgan bolalar xonasining derazalari tepalikka qaragan boʻlib, kechalari ochiq turardi. Shu bois sahar soat beshdayoq qayroqtoshlarning ilk shovqinidan uygʻonib ketardik. Baʼzida qayroqtoshlar bir maromda „sht-sht“, „sht-sht“ ovoz chiqarar, hayal oʻtmay chalgʻilarning shudringga choʻmilgan oʻt-oʻlanlardan koʻtarilayotgan par, bugʻlar orasida bir tekisdagi „ship-ship“, „ship-ship“ sadolari eshitilardi. Bu, taxminan, bir yarim soatcha davom etar, biz bu orada yana uxlab qolardik. Soʻng otam va aka-ukalari chalgʻilarini yelkalariga osib, uyga kirib kelardilar. Dushga tushib yuvinib olishgach, biri ipoteka bankiga, boshqasi jamoa idorasiga, yana birov oʻrmonga qarab yoʻl olsa, unisi elektr hisoblagichlarning qancha yozganini qayd etgani, bunisi esa Milliy banka ishga otlanardi.

„Odamzodning kunlari bannisoli oʻt, giyoh“.

Orasida bir juft orxis² ham boʻlarkan.

¹ Unterfeld — Alpbax (Tirol)da joylashgan dam olish uyi (tarj.).

¹ Nas-tursiya — Qizil-sargʻ ish gulli bir yillik oʻsimlik (tarj.).
² Orxis — Dorivor oʻsimlik.

Otamni koʻrgani borganimda uni yana qoʻl qisishib, kuch sinashishga koʻndirdim. Avvaliga u notoʻgʻri harakat qila boshladi. Tushuntirgandim, tez ilgʻab oldi va men unga ikki marta yutqazib qoʻydim. Bundan u mamnun edi, lekin qozongan gʻalabasidan ham koʻra hozir qilgan ishimizdan koʻproq xursand boʻldi, uningcha, bu bemaʼnilik edi. U jilmayib shunday dedi:

– Bizdaqalarning bu yerda keragi yoʻq.

– Qarilik haqida nima deysiz?

– Ha, endi yosh bola emasligimni, keksayib borayotganimni yoki qartayib qolganimni esga soladi-da. Bari-bir emasmi.

– Oʻlimdan qoʻrqasizmi?

– Garchi buni bilmaslik uyat boʻlsa ham, men bu haqda bir nima deya olmayman.

Vaqt peshin boʻlgan, chorakam toʻrt edi. Velosiped doʻkonida shinaaga biroz dam berib, soʻng qariyalar uyiga joʻnadim. Otamni dam olish xonasidan topolmadim. U oʻz xonasida, karavotda yotar, koʻzlari katta ochiq edi.

Gapirsam, indamadi. Eshitmadi shekilli, deb oʻylab yana murojaat qildim, hech qanday sezish yoʻq, koʻzlari qotib qolibdi. Nafas oʻlyapimikan ishqilib? Qarasam, koʻkrak qafasi koʻtarilib-tushyapti. Xayriyat-e. Qattiq gapirsam ham eshitmaganiya miyasiga qon-pon quyuldimikan yo shunga oʻxshash bir nima boʻldimikan, deb oʻylab oʻzining qon bosimim ham koʻtarilib ketdi. Biroq oʻninchi yo oʻn birinchi bor gapirganimdani, bir choʻchib tushdi-da, menga ruhsiz, parishon bir holda, toʻsadan paydo boʻlganiga hayron boʻlganday qaradi. Undan hayajon bilan hol-ahvol soʻradim. U esa yelka qisib:

– Yaxshi boʻlsam kerak, – dedi.

Har bir qissa oʻlimga olib boradigan dastlabki tayyorgarlikdir, degan gap bor, chunki har qanday qissaning ham intihosi boʻlishi kerak. Hamonki roviylik yoʻqolish, gʻoyib boʻlishga bagʻishlangan ekan, ayni chogʻda yoʻqolgan, gʻoyib boʻlgan narsalarni qaytarishi ham bor gap.

Let us sit upon the ground and tell sad stories of the death of kings¹.

Shundan soʻng stulga oʻtirib, derazadan Lauterax koʻchasini kuzatdim. Undan onda-sonda mashina oʻtib turardi. Otamga koʻchaga chiqib, toza havoda aylanib kelaylik, desam unamadi.

– Men bilan birga koʻchaga chiqmaysizmi, dada?

Xoʻp desangiz, birozgina sayr qilib kelardik.

– Sayr? Qayerga? – soʻradi u.

– Bogʻga-da.

– Qizigʻi yoʻq.

– Volfurtga borsak-chi, dada?

U menga qarab bosh silkidi, bu qalbiga qulogʻ solishidan dalolat edi.

– Bu, albatta, boshqa gap.

U oʻrimdan turib, men bilan eshik tomon yurdi. Unga jon kirganidan xursand boʻlib qoʻltigʻidan oldim.

Odamzod nasl-nasabidan qancha uzogʻlashsa, shuncha uzoq umr koʻrganday tuyuladi. Otam haqida shu nuqtayi nazardan gapiradigan boʻlsak, uning hayotini urushgacha qisqa, soʻng qisqa muddat uzoq, undan keyin juda uzoq vaqt qisqa va nihoyat, demensiya davrida yuqori uzoq kechgan, deyish mumkin.

Dadamning qariyalar uyidagi sheriklaridan biri mendan „Boʻri va yetti ulogʻcha“ bolalar qotilligi haqidagi

¹Qani, oʻtirilib qirollar oʻlimi toʻgʻrisidagi gʻamgin hikoyalardan soʻylashaylik (ingl.).

ertak emasmi, deb so'rab qoldi. Men unga, balki, shundaydi, o'ylab ko'raman, deya javob berdim.

Otam uni ilgari hech qachon ko'rmaganday, unga uzog qarab qoldi.

Sheriklarini u, istak va imkoniyatlari to'g'ri kelmaydigan sho'ringur'ur bechoralar" deb atardi, ba'zida o'ziniyam istisno qilmagan holda „dangasalar“ deb ham qo'yardi, atitidan, o'ziga o'xshaganlar orasida o'zini yaxshi his qilardi chog'i.

— Bu yerda valakisalang takasaltanglar ko'p, barini chaqirib, to'plab olgannan.

Boshqa bir gal birdamlik ohangida shunday degandi:

— Bizning turgan-bitganimiz yamoq — yarinjon.

“Men Xudoning bir beozor bandasiman, katta gapirmayman va hech kimga (narsaga) yomonligim yo'q”.

Otamni adabiyotdagi biror qahramon bilan muqoyasa qilmogchi bo'lsam, „Anna Karenina“dagi asosiy obraz — Levin yodimga tushadi. Buning boisi, Lev Tolstoy yozganidek, Levinning chalg'i bilan o't o'rishida emas. Gap boshqa yoqda. Ikkalovini bog'laydigan asosiy nuqta, eng avvalo — narsalarni yaxshilash istagidir. Otam qariyalar uyiga qarashli bog'ni aylanib yurarkan, shunday derdi:

— Bu yerda bir nimalarni yaxshilasa bo'larkan. Buni ochiq ko'z bilan ko'rib aytayapman. G'alati, nega bu naga qilishdiki. Bundan biron foyda ko'rmoqchi bo'lishganni, tushunolmadim.

Ko'pincha u keng qamrovli rejalar bilan mashg'ul bo'lardi:

— Menda g'oya degani to'lib yotibdi, faqat ularni chiqarish biroz qiyin bo'lyapti-da.

Uning ezilgan, uringan, tizzalari shalvirab qolgan shimlari esimga tushadi. U garajni quyosh soyaboni os-

tida suvoq qilgan. O'shanda qo'shnilar ham shu soyabon ostida uxlashgandi. U ko'pincha dastro'molining to'rt uchini tugib, quyosh nuridan saqlanish uchun boshiga durra kabi tashlab olardi.

— Bular nima o'zi?

— Bular — daraxtlar, dada.

U qoshlarini chimirib:

— Sira daraxtga o'xshamaydi-ya.

Bog'da birga o'rindiqda o'tirgan edik. U mening eski bir o'quvchilar daftariга allanimalarni yozayotganini qiziqsinib kuzatarkan, surilib ketmasin uchun daftarni mahkam ushlab turardi. So'ng:

— Bu qog'ozlaring bilan tirikchiliging qalay bo'lgan?

— Har doim yaxshi bo'lgan, — dedim men.

— Meniki ham, — dedi u.

G'alati holat. Unga nimaiki bermayin, ushlab turolmaydi.

Menga u nima bersa, mahkam ushlab turaveraman.

Bunday damlar uzog davom etadi va ko'p narsalarga e'tibor berishga vaqtim yetarli bo'ladi. Diqqat-e'tiborimdan hech nima chetda qolmaydi, men hushyor va sezgirman, barcha narsalarni, go'yo atrofmda to'satdan kuchli yog'du taralgandek aniq-ravshan anglay olaman.

Otam yozuv-chizuvlarimni kuzatib:

— Jim o'tirib darsingni qilgin, o'g'lim! — demogchi bo'ladi go'yo.

O'tamizda nimadir borki, o'sha narsa meni dunyoga qalb ko'zi bilan qarashga da'vat etgan bo'lsa ajabmas. Bu demak, Altsheymer xastaligi „alozalarni uzadi“ degan gaplarning mutlaqo teskarisidir. Ba'zan aloqalar o'rnatiladi ham.

Biz kutgan, umid qilgan narsalar barbod bo'lgan paytdagina haqoniy yashagan bo'lamiz.

O'limga yaqinlashib borgan sari o'ziga xos tarzda tig'izlashib boradigan baxt biz kutmagan joyda paydo bo'ladi.

Uni general de Goll kabi ushlab qolish kerak.

Undan qanday o'lishni xohlaysiz, deb so'rashganda:

– Tiriklayin! – deb javob bergan ekan.

Berti xolamni ko'rgani borganimda rappa-raso o'n to'qqiz yoshda edim. Berti xola Paulning birinchi xotini bo'lib, nevaralari bilan xayrlashmoqchi, aniqrog'i vidolashmoqchi bo'lgandi. O'shanda bir ruhoniylarga sog'ayib keting, deb endi uydin chiqayotgan ekan. Xolaning bu gapdan hafsalasi pir bo'lib, ranjidi. To'ridan go'ri yaqin odamga sog'ayib keting, deyilmaydi-da, axir bu kulgili-ku, dedi u. Uch bola (shundan ikki nafari o'spirin)ning onasi bo'lgan mana shu ayol o'lim oldida haqiqatdan ko'z yummaslikni talab qilayotgandi. Mana shu qisqagina lahza ichida sodir bo'lgan voqea menda unutilmas taassurot qoldirgan.

Ba'zan bir lahzada shunchalik ko'p narsani o'rganish mumkinki, uni butun bir yil ichida, hattoki maktabda ham o'rganish mushkul.

Bu gap yotsam ham, tursam ham sira xayolimdan ketmay qoldi.

Otamning cho'qintirgan uch nafar bolalari: Jo, Mariya va Irmni o'z jonlariga qasd qilishi bilan bog'liq qayg'uli voqealar ham xuddi shu davrga to'g'ri keladi. Aql bovar qilmaydigan, anglab bo'lmaydigan tasodifiylilik ortiga yashiringan bu baxtsiz hodisa barchani benihoya ezib yubordi.

Otamga shu haqda so'z ochgandim, eslayolmadim.

– Yo'q, bu to'g'rida hech narsa bilmayman, – dedi u. Ammo shunga yarasha marhum onasi hamon „tirik“ edi:

– Uyg'a borishim kerak, onam meni kutib o'tiribdi!

Taqdir-qismat minglab yillar davomida oddiy tushuncha bo'lib kelganligi sir emas. Bugungi kunda esa taqdir haqida gapirish deyarli rad etilgan, hamma narsani batafsil tushuntirib berish kerak. Biroq ba'zan biz tushuntirib berolmaydigan va to'xtatib ham qololmaydigan bir nimalar sodir bo'ladi. Bu narsalarga birov tasodifan duchor bo'lsa, boshqa birov tasodifan duchor bo'lmay qoladi. Xo'sh, bunga sabab nima? Ushbu savol hamon jumboqligicha qolmoqda.

Yashab o'tgan umrimizni qo'msaymiz, o'tgan yaqin insonlarimizni sog'inamiz.

Qachondir otam ham so'nggi bor nafas olib, bu foniy dunyoni tark etadi. Bundan o'zimcha tutaqib ketaman – shuncha tirishish, yugur-yugurning nima keragi bor edi? So'ng yana, Jyulen Grin sakson yoshida kundaligiga yozib qo'ygan qaydlarida zarracha bo'lsa ham haqiqat bormikin, deya o'ylab qolaman: qarigan chog'ida unda layoqat yo'qotish-u o'limga qo'rquish degan gap bo'lmagan, o'lim to'g'risidagi tasavvuri ham oddiygina bo'lgan: go'yo Tangri taxtadagi yozuvni o'chirib, o'z nomini yozib qo'yarkan, xolos.

Otam kaminaga qarshi o'laroq o'ta dindor odam bo'lgan. Lekin J. Grinning taxtaga o'z nomini yozib qo'yadigan O'zga haqidagi mana shu gapi dunyoviy ma'noda menga ham ma'kul ko'rinadi. Zero, biz foydalanigan joylardan boshqalar ham foydalanadi. Bizlar yurgan ko'chalardan qachonlardir boshqalar ham yuradi. Otam uy qurgan joyda vaqti kelib boshqa odam-

lar ham yashaydi. Men aytgan hikoyalarni yana kimdir qayta soʻylaydi. Bu dunyo qanchalik bemaʼni va gʻamgin boʻlmasin, menga shunchalik toʻgʻri boʻlib koʻrinadi.

Gazetalarda yozilishicha, (sharqda uchraydigan) qora suvarak Bikini atoll¹ dagi atom bombasi sinovlarida ham tirik qolgan ekan. Ular hatoki qiyomat-qoyim qoʻpganda ham omon qolarmish. Ana koʻrdingizmi, ular ham mendan keyin qolarkan. Kamina-ku oʻzimdand keyin vino bilan qizlarning qolishiga rozi edim. Biroq men oʻtgandan keyin, kelib-kelib qandaydir suvarak hayot nashidasini surib yursa odamga alam qilarkan.

Bir kuni yertoʻladagi omborxonadan bir shisha vino olayotgandim, shippa taqab qurilgan deraza ochiq edi, Daniyela bilan devor ustida oʻtirgan otamning gapi qulogʻimga chalib qoldi:

– Bir kun vaqti-soati kelib qolar...

Agar odamlar umrbogʻiy boʻlishganda edi, kamroq fikr yuritgan boʻlardilar. Basharti odamlar kamroq fikr yuritganlarida, hayot bunchalik goʻzal boʻlmas edi.

Agar hayot bemaʼni, tuturqsiz va oʻlim mugarrar boʻlmaganda edi, na „Sehri fleyta“ va na „Romeo va Julietta“ bitilgan boʻlardir. Nega endi har doim kimdir bir nima qilishga majbur boʻlganikim-a?

Hayot menga shu qadar jozibali boʻlib koʻrinayotgani, bu – oʻlim tufaylidir. U dunyoni yanada ravshanroq koʻrishimga yordam beradi. Biroq shunday boʻlsa ham uni yoqirmayman, chunki u dillarga gʻulgʻula soladi, juda koʻp goʻzal narsalarning yoʻq boʻlib ketishiga sabab boʻladi, men bunga achinaman.

¹ *Bikini atoll* – Marshall orollari arxipelagida joylashgan halqa tarzidagi marjon oroli (tarj.).

Yana shunisi ham borki, oʻlim mugarrarligini bilib turib yozgʻirish, mening nazarimda, xuddi tunda – oʻz-oʻzidan otadigan hayot tongini deb akillashga oʻxshab ketadi.

Qanchalik qarshiilik koʻrsatmaylik, vaqt baribir oʻtib ketaveradi.

Adashmasam, „Shanxaylik xonim“ filmida shunday bir kichkinagina dialog bor:

– Men oʻlishni xohlamayman.

– Men ham. Mabodo agar majbur boʻlsam, eng oxirida.

Odamlar hayotni qanchalik sevishmasin, agar yashash darajasi qoniqarli boʻlmasa, unda biddaniga evtanaziya¹ mavzusiga oʻtiladi. Buning oʻrniga yuzaga kelgan yangicha vaziyat bilan hisoblashish, odam oʻzidagi noqobiliik, layoqatsizlikka barham berish haqida oʻylash maqbul boʻlmasmikin? Savol tugʻiladi: Odam oʻzi-ni oʻzi oʻjizlik, nochorlikdan saqlagani maʼqulmi yoki kasal boʻlgach xastalikdan?

Yashayapimizmi, demak, gunohkormiz! Mudom!

Otam ilgari men payqamagan yumshoqlik, muloyimlik bilan baʼzan kafini, koʻpincha qoʻlining orqa tarafini yuzimga tekizgan paytlarda negadir gʻalati boʻlib ketaman. Ana shunday lahzalarda u bilan oʻzimning bir jon-bir tan ekanligimni anglab yetaman.

Va buni hamisha eslab yuraman. Hamisha va har doim! Yoki bunga qodir boʻlgan paytinga qadar.

Qoʻlimni uning yelkasidan oʻtkazib, deyman:

– Xoʻsh, keksa Naudegen², galay endi?

¹ *Evтаназия* – Ogʻriqsizlantirilgan dori-darmonlar vositasida oʻlishni yengillashtirish (tarj.).

² *Naudegen* – Hech narsadan qaymaydigan, botir jangchi, askar (tarj.).

– Memmi? – soʻraydi u hayron boʻlib.

– Nima, siz keksa Naudegen emasmisiz?

– Gap shundaki, buni qanday tushunishga bogʻliq. Bilasami, Naudegen kuchli boʻladi...

Shunday deb, menga picha razm solib turgach, davom etdi:

– Masalan, sen koʻp narsalarni xohlagansan, koʻpgina nimasalarni esa oʻldirsa ham xohlamasding, shundaymi?

– Toʻgʻri, baʼzi bir narsalarni juda ham istaganman, – dedim men.

– Sen sarguzashtlarga ishqiboz boʻlgansan. Men esa yoʻq.

– Siz oʻzi nimani yaxshi koʻradingiz?

– Uygʻa qaytishni...

Boshqa bir safar uning qoʻlini qisib qoʻygandim, hayron boʻldi:

– Nimaga bunday qilyapsan?

– Oʻzim, shunchaki, – dedim men.

U menga qaradi, uning nigohida qiziquvchanlik bilan gʻijinish omixta edi, soʻng dedi:

– Albatta, qoʻlmini xohlaganingcha ushlashing mumkin. Biroq buning sababini bilishni istardim.

– Sababi, sizni yaxshi koʻraman, – dedim men.

Bu izohdan uyalgandek boʻldi, soʻng goʻyo oʻz-oʻziga baho berayotganday va oʻz ojizligini tan olayotganday dedi:

– Shunchaki aytayotgan boʻlsang kerak-da...

– Yoʻq, haqiqatan ham sizni yaxshi koʻraman! – dedim oʻngʻaysizlanib, soʻzlarim negadir oʻzimga ham al-laganday ishonchsiz va shubhali eshitildi.

Otam boshini quyi soldi va shu bilan mavzuga yakun yasaldi.

Agar oʻz-oʻzimdand: otam qanday odam edi? – deya soʻraydigan boʻlsam, gohida u qolipga osongina mos kelar, goho yana qolipni buzib, butun hayoti davomida menga va boshqalarga ham namoyon boʻlgan turli qiyofalarga kira olardi.

Bu – quvnoq, shodon boʻlish, kulgi-xursandchilik va odamlar bilan tezda doʻstlasha olish qobiliyati edi.

Urushdan uygʻa qaytish chogʻida unga oʻziga nisbatan odamlarda xayrixohlik uygʻota olish isteʼdodi nihoyatda qoʻl kelgan. Ogʻir damlarda yordam qoʻlini choʻzgan insonlarning ism-shariflarini urush haqidagi xotiralarda mehriban aniq qilib yozib qoʻygan. Sankt-Valentin degan joyda Dunay daryosidan parom bilan oʻtishda Innkrays (Rid)lik Alfons Mayr degan bir kishi unga pul toʻlab yuborgan. Urfarda kennelbaxlik Evald Fisher va Gido Orsinger degan yaxshi odamlar katta dunaloq boʻlka non berishgan. Dornbirnlik Zigfrayd Nosko dezinseksiya guvohnomasini qabaklashitirib, uning Qizil Xoch ulovi oʻrindigʻi ostiga yashirinishiga imkon bergan. Amerikaliklarga raqs oʻrgatgan bregenslik musiqqa muallimi Frans Gruber oʻzining ikki porsiya taomini u bilan birga baham koʻrgan.

Kimki faqat ota gʻoyasiga uchadigan boʻlsa, pand yeyishi ham mumkin. Hech qaysi ota bolalarining oʻzi haqidagi tasavvurlariga mos kelishning uddasidan chiqolmas ekan.

Agar u qaytib kelsa – xuddi kegli¹ oʻyinidan naq yigirma yildan soʻng qaytgan Rip van Vinkl kabi – xashtalik haqida menga nimalarni ham aytib bera olardi. Biz-ku endi bir-birimiz bilan ochiqroq, dilkashroq va aqlli-roq suhbat qura olardik.

¹ *Kegli* – Tippanik terib qoʻyiladigan butika shaklidagi chitlaklarni shar bilan urib yiqitish (*tarf*).

Uning bolalari, bu borgan sayin tobora yaqqolroq namoyon bo'lib borayotir, voqealar ichidan muayyan bir tarzda poklanib chiqib kelmoqda edilar. Bu esa chuqur iz qoldirishi barchaga ma'lum.

Ancha yillar ayriq va mustaqillikdan so'ng onam nihoyat, yana oilamiz bag'riga qaytdi. Otamning bir umrlik oilaviy turmush haqidagi sanimiy orzu-tilagi bir roz kechikib bo'lsa-da amalga oshdi.

Bir necha kun avval u uyda, oshxonadagi stul ustida jimgina o'tirardi – onam uning sochlarini olayotgan edi.

Oilaviy munosabatlar tarixida pardoz berilib, boplab yozilgan tarjimai hollar uchrab turadi – ular xuddi bu-rana po'kak ochqichlarga o'xshab ketadi.

Otam ko'pincha es-hushidan aytilgan bechora inson qiyofasida namoyon bo'ladi. Agar menga ko'zlari kulib qarasa, bunday holat baxtinga tez-tez bo'lib turibdi, demak bilamanki, u kelganimdan xursand. Ko'pincha u hech nimani bilmaydiganday va tushunmaydiganday ko'rinadi.

Bir kuni u qo'lim muzdayligini sezib, menga achingandek bo'luvdi, tashqarida yomg'ir yog'ayotganini aytdim. U qo'limni qo'llari orasiga olib, dedi:

– Sizlar borib ishlaringni qilaveringlar, ungacha men manavi qo'lni isitib turaman.

So'ngra biz kushetka ustiga o'tirdik. U dedi:

– Men katta bolaman va mujmal narsalarni yoqtirmayman.

Radiokamrayda Motsart yangradi. Otam o'tgan-ketganga „Barakalla!“ deb ortidan qarab qolar, agar u orqasiga kulib qarasa, otam buni Katarina bilan menga o'zicha shartlab berardi:

– Xuddi bombaday ta'sir qiladi-ya.

Bu qariya o'zining sog'inch his-tuyg'ularini, dard-u hasratlarini jannat ko'shigiga ham almashmasdi: sayrga chiqsa, kimnidir uchratsa, u bilan biroz hangoma gilsa bo'ldi edi.

Arzimas qulayliklar – kulayotgan chehralar – daydi mushuklar – o'tkir hazil-mutoyibalar, tamom-vassalom. Qariyalar uyidan bundan ortiq narsa kutib bo'lmaydi. Menga hammasidan ham bu yerda yashayotgan odamlarning ishlab chiqarish jamiyatidan ozod ekanliklari yoqadi.

Biron-bir imkoniyatning yetishmovchiligi ba'zan biror narsadan xalos bo'lishga olib keladi. Men buni Sibirdagi olis qishloqchalarning birdan bir necha kilometr olisda joylashgan kichkinagina temiryo'l bekati o'tirilib, pista chaqib kutish kabi tasavvur qilaman. Qachondir poyezd kelishi aniq. Qachondir bir nima bo'lishi ham aniq. Albatta.

Otam qahvadan bir qultum ichib, chashkani likobcha ustiga qo'ydi-da, ularga qarab dedi:

– Bular bir-biriga qarindoshmi deyman?

– Ha, ular bir-biriga tegishli, – dedim men. U esa:

– Rangiga qarab men ham shunday deb o'ylagan-dim, – dedi.

Gazeta xabariga ko'ra qora qo'ylarning soni yer yuzida harorat ko'tarilib borayotgani sababli tobora kamayib ketayotganimish.

Yaxshi kunlar o'tib ketdi, degan hadik-xavotirlarim ko'pincha o'zini oqlamas, bashoratarim ham kamdan kam to'g'ri chiqardi. Sen bola qattiq adashyapsan, derdi otam, o'ziga xos mulohazali tarzda. Shu bois endi kelajakka avvalgidek xavotir bilan bogishni bas qilib, ortiq tashvishlanmay qo'ydim. Vazminlik bilan kutish goldi.

Ushbu kitobni yozishga shoshilmadim, olti yil ku'idim. Ayni chog'da qani endi padari buzrukvorim tirikligida yoza qolsam, deb orzu ham qilardim. Chun-ki bu haqda uning o'limidan so'ng hikoya qilishni is-tamasdim, men tirik inson haqida yozishni xohlardim, zero, har bir kishi singari otam ochiq qoladigan taqdir-ga munosib, uni shunday taqdir egasi deb hisoblardim.

Mazkur satrlarni yozayotganimda o'zim ham uning yarim yoshiga yetib qolgandiq. Shu yerga yetib kel-guncha oradan ko'p vaqt o'tdi. Bizlarni hozirgidek odam bo'lishimizga sababchi bo'lgan asosiy, hal qi-luvchi narsalarni tushunib yetgunimizga qadar, mana, ko'p vaqt o'tdi.

— Ilgari men baquvvat yigit edim, — degandi otam Katarina bilan menga. — Sizlarga o'xshagan ulogcha emas!

Aytishadi-ku: kimda-kim sabr bilan kuta olsa, albatta qirol bo'ladi.

HIKOYALAR

Kamol STOFA

KUZNING MASH'UM AYBNOMALARI

Uni har kuni ertalab maktabga ketayotganimda uch-ratardim. Hamisha bitta joyda, muyulishga yaqin yo'l chetida o'tirgan bo'lardi. Soch-sogoli o'sib ketgan, g'am-anduh to'la yuzida ko'ngli ravshan odamlarning aft-angorida zuhr etuvchi allanechuk yuvosh va yoqimli ifoda balqirdi.

Og'ir turmush boshiga solgan ko'rgiliklar uning qi-yofasiga ayovsiz tang'asini bosgan — chuqur-chuqur ajinlar g'amgin yuzini tilimlab yuborgan edi.

Patila-patila quyug sochlari g'am-tashvishdan oppoq tusga kirgandi.

Yozda u meva-cheva, qishda esa qovurilgan kashtan mag'zini sotardi.

Mahalla-ko'yda uni bilmagan odam yo'q edi. So-tuvchini, ayniqsa, bolalar yaxshi ko'rishar, har kuni maktabga ketayotib undan qovurilgan kashtan olish uchun muyulishda albatta to'xtashardi. Ba'zi-ba'zida bitta-yarimta bola uning qulog'iga bir nimalarni shi-virlayotgan bo'lardi: o'sha kuni onasi pul bermagan, shekilli... Sotuvchi boshini sarak-sarak qilganicha jim-gina quloq solar, keyin yuvoshgina boquvchi ko'zlarida tabassum jilva qilardi.

Cho'ntaklarini qovurilgan kashtan bilan to'ldirib ol-gan bolalar shodlikdan terilariga sig'may ketishardi. So-

tuvchi esa bolalarning ko'nglini oloiganidan mamnun bo'lib, qaddini rostlagan ko'yi ularning ortidan jilmayib qarab qolardi.

Yoz yaqinlashgan sari bu odamning aft-angori tund-lashib borar, u yosh xaridorlariga shunchalik ko'nikib qolgan ediki, bir necha oy ularni ko'rmaslikka majbur bo'lishidan diqqati oshardi. Mijozlaridan ajralsa, pul kam-roq tushishi uchun deb o'ylayapsizmi? Albatta, yo'q!

Bolalari bilan (uning bir-biridan shirin ikkita o'g'li bor edi) o'ziga bitta non bilan bir qo'lak pishloq va me-va-cheva ham sotib oladi. Gap pulda emas. Bolalarni yaxshi ko'rardi, bir kun ko'rmasa, yo maktabga kirib ketishgan chog'larida yangiroq kulgilarini eshitmay qol-sa, yuragi siqilar, xuddi bir nimasini yo'qotgan odam ko'yiga tushardi.

Bolalarning beg'ubor chehralariga boqib, ularning shovqin-suronlarini eshitganda o'tgan kunlari ko'z o'ngi-da gavdalanar, zardobga to'lgan yuragining qatlamlarida ularning beg'araz ovozlari yangragandek bo'lardi.

U haqda bolalar har xil hikoyalarni aytib berishardi. Emishki, kashanchining yana bitta sugsurdek bolasi bo'lgan ekan, u sotuvchi oilasining dur-u gavhari — boy-ligi ekan. Ota o'z uyida bola-chaqasi bilan tinch-totuv yasharkan. Ammo kunlardan bir kuni hech kutilma-ganda sotuvchi ana o'sha bolasidan judo bo'libdi.

Motam va musibat tufayli oilasida hukm surayot-gan osoyishta hayot barham topdi. Avji bahor pallasida gullayotgan dov-daraxtlar nogahon qora sovuqqa dosh berolmay zavolga yuz tutdi. Mehr-muhabbatning shi-rin orzulari barbod bo'ldi.

Ko'p o'tmadi, sugsurdek norasidaning tobutini ko'-tarib chiqib ketgan odamlar xastalik va farzand dog'iga

dosh berolmay dunyodan ko'z yumgan onani dafn et-gani yana kelishdi.

Otaning yuragi bu adosiz musibatlardan ado bo'ldi. Keyin harbiy kiyimdagi kishilar kelib ko'ch-ko'roni bi-lan ularni uydin haydab chiqarishdi. Shu tariqa sotuvchi ikki nafar kasalmand bolasi va bir dunyo g'am-tashvi-shi bilan yolg'iz qoldi. Ana o'sha paytdayoq u kashtan qovurib sota boshlagan ekan.

Kunlarning birida kashtan olayotganimda bir narsa e'tiborimni tortdi: odatda, doim yengil kiyimib yuradi-gan odam qandaydir qalin choyshab bilan ko'ksi aralash belini o'rab olibdi.

Ko'chada havo sovuq, aqrabning etni junjiktiruvchi kunlari edi. Ayoqli tong xayolga cho'mgancha qotib qol-gan. G'aribona kulbalarining ayanchli qiyofasi va dan-g'illama ko'shlarning ulug'vor salobatini kechasi bilan yog'gan qor ham ko'zdan yashirolmagan, aksincha, ular o'tirasidagi tafvutni yanayam bo'rttiribrog ko'rsatardi.

Qahraton qish kirib kelayotgandi.

Kashtanlarni qog'oz idishga solib uzatayotgan ma-hal sotuvchini yo'tal tutdi. O'qchib-o'qchib yo'talgani-dan uning yuzi qizarib, ko'zlari yoshlandi. Bir zum o'tmay ko'ksini changallagancha chuqur nafas oldi, ana shunda rangi-ro'yi yana o'zgardi — holsiz, jonsiz bir alfozda oqardi. U yonginasidagi eski siniq yashikda yotgan bolalariga razm soldi va chuqur xo'rsindi.

Unga qarab turar ekanman, ko'nglidan nimalar kechganini sezardim.

Qor hamon yog'ar, qish qilichini ko'tarib shu g'arib-lar tepasidan ketmasdi go'yo...

Sotuvchi tez-tez yo'tala boshladi. Shunday yo'ta-lar ediki, azbaroyi ko'karib, nafas ololmay, gapirolmay

qolardi. Shunda ham ora-sira javdirab bolalariga ko'z tashlab qo'yar, bir amallab engashgancha ularning ustiga yopilgan yirtiq choyshabni to'g'rilar, so'ng yana achchiq-achchiq yo'talar edi.

Kunlardan bir kun sotuvchi g'oyib bo'ldi. Qovurilgan kashtanni xush ko'radigan bolalarning bari o'ksib qolishdi go'yo.

* * *

Kuz oqshomlarining birida uyga qaytayotgandim. Shimol tomondan izg'irin shamol esar, sharros yomg'ir quyayotgandi. Buzilgan, xaroba kulbaning puturdan ketgan tomi ostida eski paltoga o'ralib olgan bir odam o'tirgan yerida mizg'ir, oppoq sochli boshi ko'ksiga tushgan, ikkita bolakay uning tizzalariga bosh qo'yib orom olishardi.

Ularning tepasiga bordim. Bular kashtan sotuvchi bilan uning bolalari edi. Ular sovuqdan bir-birlarining pinjiga suqilib pinakka ketishgandi. Bechoralarni uyg'otib hol-ahvol so'ragim keldi-yu, biroq allaqanday g'alati bir tuyg'u bu g'ariblarning g'amgin oromini buzmaslikni ko'nglimga soldi. Men issiq engil-boshimga xijolatomuz razm soldim-da, yo'limga ravona bo'ldim.

Yo'lda ketyapman-u, ich-ichimda titroq aralash iz-tirobi og'ir xayollar bosh ko'tarayotganini his qildim. Barhaq Egam, men odamlar va jamiyatdan yozg'irar va beixtiyor o'zinga o'zim so'z berar edim...

Kech kuz. Yomg'ir tinmay yog'ib, shamol esyapti.

Veli STOFA

QO'SHIQ ZAVOLI

Sen gora kunlarda dunyoga kelganding, bu qismat ijodingga alamli, tushkun kayfiyat, g'amgin ohanglar baxsh etdi. Oqibatda mungli qo'shiqlar kuychisiga aylanding, boshqacha bo'lishi mumkin ham emasdi, negaki tole senga shuni ravo ko'rgan. Endi ayt-chi menga, ko'ngli vayron, dili xun mashshoq sho'x-shodon qo'shiqlar, tantanavor, ulug'vor madhiyalar aytishi mumkinmi?! Alalxusus, butun ilhomning, ijodning tugul, ko'z yoshlaring, yurak tuyg'ularing va hatto e'tiqodini shu yo'lga fido qilding. Yoshligingni nisor etding.

Odamlar dardi haqida, g'am va o'lim haqida qo'shiqlar kuyilading. Har qanday go'zallik va nafosatning kushandasi, ezgulik va saxovat gullarini so'ldiruvchi tong shafag'i, oydim tushlar sokinligi, xokisor inson qalbining ulug'vorligini beorlarcha shafqatsizlik bilan g'orat etuvchi manfur o'lim haqida g'amgin-g'amgin marsiyalar aytding. Endigina kuz uqalay boshlaganda nobud bo'lgan nihollarga bag'ishlab qo'shiqlar yaratding.

Poymol bo'lgan muhabbat, ushalmagan orzular haqidagi nolalar yuragingdan qo'shiq bo'lib otilib chiqdi. G'amgin kuylaring qabr toshlariga behol tirmashgan mash'um chechaklar kabi odamlar yuragini larzaga solardi. Holbuki, sen o'zgalar dardi bilan yasharding.

hayot qaynardi, charog'on kunlar ko'ngillarda umid-baxsh, najotbaxsh orzu-istaklar uyg'otar edi. Mana shu uy sohibasidan ayrildi-yu, hamma yoqni zulmat qopladi.

Ba'daz hayot chechaklari so'ldi, bolalarning quvnoq kulgilari eshitilmay qoldi. Onaning quyosh haroratiday mehri-yu, quyoshning ona mehriday jonbaxsh harorati kirmagan uyni rutubat, zax havo, suyaklarni qaqshatuvchi sovuq egalladi.

– Bunga nima deysan?

– Oilamiz boshiga tushgan musibat, qaro kunlar haqidagi hikoyamni davom ettiraymi yana, ukajon? Tosh qotayozgan diydangni yumshatishning chorasi bormikan?! Allaqachon unutilgan taronalarga jon bag'ishlash uchun nima qilish kerak yana? Javob ber, dardlarimga sherik bo'l, befarq qolma!

Ko'ngil qabristoniga o'zing dafn etgan his-tuyg'ularga jon ato et, skripkani qo'lingga olib shunday nola qilginki, unutilgan g'amgin navolar tong nurlari kabi yana olamni tutsin! Marhum otang ruhini biron-bir mungli madhiya bilan yod aylab qo'ysang yomon bo'lmadi, har holda uning pushti kamaridan bo'lgansan.

Olislardan, olis Albaniyadan jo'natilgan maktub ummonlar va tog'lar osha yetib kelgani bilan foydasi bo'lmadi. Hatto qalbi o'ksik singilning dastxatini ko'rganda ham uning yuragida g'amgin qo'shiqlar uyg'onnadi, uzoq va begona yurtda yashayotgan kuchining tosh qotgan ko'ngli yumshamadi.

Qolaversa, allaqachon yangramoqdan to'xtagan ko'ngil torini sozlashga ishtiyiq bormidi? Qayoqda, o'tmishda jo'sh urgan tuyg'ulari, zavqi, g'ayrati zavol topgan va u o'zining layoqatiga ishonmay qo'ygan edi. Xullas, qo'shiqlarga kuch, ohang bag'ishlagan qalbdagi

ihom chashmalari qurib bitgandi. Uning bir misqol g'ayrati, oniy hayajoni bo'lsa ham faqat ichkiilik tuyli edi.

Nogahon... Ichkiilik sabablimi yoki ming qilganda ham shu xat yoki zaifgina jonlangan xotiralari ta'siridami, hofizning ko'zlarida yosh halqalandi. Yirik marvarid donalaridek tiniq tomchilar yonoqlarini kuydirib, lablariga oqib tushdi.

Shunda uning qarshisida hamsuhbat bo'lib o'tirgan ayol ojiz, ehtimol, taqdir zarbalariga dosh berolmay bukilib qolgani bilan boshqalarga o'xshamaydigan g'alati va iste'dodli inson bilan o'tirganini his qildi. Darhaqiqat, jamiyat tushummay yanchib tashlagan va shu lahzalarda o'zining zo'ye ketgan yoshligi, armon to'la hayoti hamda xazon bo'lgan umr bahorini eslab o'ksib-o'ksib yig'layotgan inson betakror qo'shiqchi va benazir bastakor edi...

CHUMCHUQNING HALOKATI

Oxiri chumchuq ham dilgirtlik kasaliga mubtalo bo'ldi. Bu hech kimning xayoliga kelmagandi. Ammo-lekin uning o'ziga ma'lum edi.

O'sha chumchuq nazardan qolgan yurtida dunyoga keldi. Bahor fasli bu zaminda yam-yashil giyohlar, o't-lan o'rniqa itqo'noq, chaqirtikanak, daraxtlar o'rniqa daqiyunus davridagi vahshiy hayvonlarning muguzlari o'sib chiqar edi... Aytinchi, tabiati mana shunaga zaminda (tabiat deysizga odamning tili bormaydi-ya!) kim dilgirtlik kasaliga yo'liqmaydi?

O'zingizga ma'lum, chumchuq degan parrandaga ko'p narsa kerak emas, biroq tabiat chindanam – chindanam tili bormaydi kishining shunday deysizga – shu beozorgina, jimitday qushchalarga ana shu o'ziga narsani ham ravo ko'rmaniga nima deysiz?

Mendan, boyoqish chumchuq bu tomonlarga qayoqdan kelib qoldi, deb asit so'ramang, bu xuddi odamzod nega ko'ning aynan shu nuqtasida paydo bo'lgan, deb so'rash bilan barobar – axir biz hamma narsani bilavermaymiz-ku... Bilganlarimiz nari borsa taxmin va xomxayol.

Shuning uchun aytayapman-da: bu chumchuqvoy maysalar o'rniqa chaqirtikan, daraxtlar o'rniqa almisogdan qolgan vahshiy darrandalarning muguzlari o'sib chiqqan yurtida yashashga ko'niksin.

Lekin kunlarning birida mana shu chumchuq shunaga muguzda o'tirgan ekan, chaqirtikanaklarga tikilaverish joniga tegibdi, muguzdan muguzga uchib o'taverishdan bezor bo'libdi. Oxiri alamiga chidayolmay, ko'rmay ham, kuyamay ham, degandek ko'zlarini chirt yumib olibdi. Aloha... paq etib dilgirtlik kasaliga yo'liqqan qushga aylanib qolibdi. Dilgir odamni nima uchundir intelligent deb atash rasm bo'lgan. Bundan chiqdi dilgir chumchuq ham intelligent bo'ladi-da! Odamlarning tushunchasidagi intelligentlik xususiyati shu chog'gacha bitta-yarimlasiga baxt keltirganini bilmayman... Shu tariqa muguz tepasida o'tirgan shaydoyi dilgir chumchuq ko'ngliga «lop» etib o'zini o'ldirish fikri kelgan. U donishmandlarga xos istehzo bilan tavarak-atrofga nazar tashlabdi, uning mitti ko'zlarida qat'iy qaror ifodasi zuhur etib turardi. U uch-to'rt bor chirqillabdi, so'ng bir nafas o'lgach, yana so'ngi bor, xuddi bir nimani iltijo qilayotgandek zorlanib, uzoq chirqirabdi. Bamisi bu iltijosi bilan qayg'u-hasratlarini ifoda etmoqchi bo'layotgandek... so'ng, qanoqlarini yoyib, birdan yuqoriga otilibdi va o'sha yuksaklikdan o'tir va chayir chaqirtikanaklar ustiga o'zini tashlabdi-yu, to'ppa-to'g'ri xanjar tig'idek tikanga ko'ksi bilan sanchilibdi.

Qisqasi, chumchuq chaqirtikanakka sanchilganча turaveribdi. Uning behol va momiq qanoqlari bilan ipakdek paljarini shamol yulqilab, sanchilib qolgan nashtar tegrasida parrakdek chir aylantirib o'tynabdi. Shamolning kuchini bilasiz-ku!

„Bu bemaza voqeadan nima foyda?“ – deya menga qichqiradi kimdir. O', qadrl, soddadil kitobxon do'stim! Biz yashayotgan dunyoda hayotiy, axloqiy va mahdudona bemazagarchiliklar kammi? Har qadanda yuz

bermaydimi?! Ertakdan nima kutmogchi bo'lyapsan? Hech kimga zarra qadar zarar keltirmaydigan allaqanday g'ayritabiiy narsalar deb menga jahl bilan iddao qilishing shartmi?

Chumchuq armonlari

...Shoxda o'tirgan, taqdiridan norozi, horg'in chumchuq parranda zotini yaratayotganda bor san'atini ishga solmagan tabiatga nafrat bilan tikiladi. U bulbuldan hazar qiladi. Narsalarni ko'r-ko'rona yaratish oqibati mening azob-uqubatlarim sababchisidir, deb o'ylaydi chumchuq va bu fikrdan ozgina yengil tortadi. O'ngining teran qatlamlaridagi faylasuf uyg'onmoqda. (Buning hech ajablanarli yeri yo'q: o'z taqdiridan norozi bo'lish darajasiga yetgan jon borki, tom ma'nodagi faylasufga aylanmasligining iloji yo'q.)

Aql-idrokining teranligidan hayratlanayotgan chumchuq bulbuldek xonish qila olmasligidan shunchalar norozi ediki, azbaroyi o'zini yaratgan tabiatga qarshi isyon ko'tarishga ham tayyor edi! Biroq faylasuf chumchuq isyonkor chumchuqni yengishga qodir! Beholgina «chiq-chiriq» qilgancha shoxdan uy peshtoqiga uchib o'tadi. O'sha yerdan turib orsiz faylasuf yayrab-yayrab sayraydi: «Chiq-chiriq, chiq-chiriq, chiq-chiriq».

Chumchuqlar ongi rivojlanib, inson ongining hozirgi darajasiga yetmaguncha bu qush shunaga betayin, g'alati kayfiyatda million yil yashashi ham mumkin. Bu tomonlarda yashayotgan bashar farzandlari ungacha o'zaro nifog, hasad (chumchuqning bulbulga bo'lgan hasadiga o'xshash) va ichiqoralik illatlaridan xalos bo'larsiz, balki, million yil binoyidek muddat... Nima dedingiz? To'g'ri, abadiyat oldida bu million yil nima degan gap?!

MUNDARIJA

Arno Gayger. Quvg'indagi keksa qiroi	
<i>Nemis tilidan M. Akbarov tarjimasi</i>	5
Kamol Stofa. Kuzning mash'um aybnomalari	
<i>Rus tilidan O. Olaxon tarjimasi</i>	147
Vali Stofa. Qo'shiq zavoli	
<i>Rus tilidan O. Olaxon tarjimasi</i>	151
Midyeni. Chumchuqning halokati	
<i>Rus tilidan O. Olaxon tarjimasi</i>	156

Adabiy-badiiy nashr

ARNO GAYGER

QUVG'INDAGI KEKSA QIROL

Qissa va hikoyalari

„Ziyo nashr“ nashriyoti

Toshkent – 2020

Muharrir	<i>Oybek Xaydarov</i>
Badiiy muharrir	<i>Maftuna Vahobova</i>
Musahhih	<i>Gulnardon Umarova</i>
Sahifalovchi	<i>Umarjon Qodirov</i>

Nashriyot litsenziyasi AA № 0008, 27.03.2019

09.04.2020 da bosishga ruxsat etildi. Qog'oz bichimi 84x108 1/32.

Ofset qog'oz. „Times“ garniturasida ofset usulida bosildi.

Shartli bosma tabog'i 8,4. Adadi 5000. Shartnoma № 80–20.

Buyurtma raqami 335–20.

„Ziyo nashr“

Mas'uliyati cheklangan jamiyat

Toshkent shahri, Uchtepa tumani, 23-mavze, 42-uy.

«Credo Print» MChJ

Kitob fabrikasida chop etildi

Toshkent sh., Bog'ishamol k. 160.

Tel.: 71 234-44-01/05

www.credoprint.uz